

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DANMARK *historisk Billedbog I*

FORFATTERNE TIL DETTE BIND

P. V. GLOB, født 1911. Som søn af maleren Johannes Glob arvede han fra faderen både en interesse for arkæologi og stærke kunstneriske anlæg. Han studerede hos Johannes Brøndsted, var en af de første magistre i nordisk arkæologi og blev inspektør ved Nationalmuseet 1937. I 1949 modtog han et professorat i Århus, og i 1960 blev han rigsantikvar. P. V. Glob er en vidtfavnende arkæolog. Han har gravet i Danmark, på Grønland og flere steder i Den nære Orient. Også som museumsmand er han en stor initiativtager. Det skyldes ham, at herregården Moesgård kunne erhverves som fremtidigt hjem for det jyske Forhistoriske Museum, og som leder af Nationalmuseet har han gjort et stort fremstød for museets publikumsmæssige virke. I de senere år er han blevet kendt som forfatter til bøgerne »Mosefolket«, »Al Bahrain« m. fl.

ERIK KJERSGAARD, født 1931, voksede op med historie og kulturhistorie som sine stærkeste interesser, blev magister 1959, arbejdede en overgang som free-lance forfatter – bl. a. på »Politikens Danmarkshistorie« – har undervist ved Københavns Universitet, og har siden 1966 været tilknyttet Nationalmuseets Oplysningsafdeling, hvor han især tager sig af museets publikationsvirksomhed. Erik Kjersgaard har midaldere som speciale, men hellere end at forske foretrækker han at popularisere forskningens resultater. Han har skrevet skolebøger, mange artikler i dagblade og tidsskrifter, han redigerer den nye udgave af Troels-Lunds »Dagligt Liv i Norden« og producerer udsendelser i Danmarks Fjernsyn.

DANMARK *historisk Billedbog*
Redaktion : *Billeder* Jørgen Paulsen
Tekst Erik Kjersgaard

BIND I Tiden indtil 1523
Oldtiden P.V. Glob
Middelalderen Erik Kjersgaard

Udgivet af
Dansk Historisk Fællesforening
Hillerød 1969

Udgivet med støtte af Carlsbergs Mindelegat for
Brygger J. C. Jacobsen

© Dansk Historisk Fællesforening 1969

Bogen er sat med Linotype Times

Papiret er træfrit krideret kunsttryk fra Feldmühle

Klichéer: F. Hendriksens Eftf. Reproduktionsatelier

Bogbind: Oscar Møllers Bogbinderi, Haderslev

Typografien ved Erik Ellegaard Frederiksen 1DD

Sat og trykt i Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder

OLDTID

En ubrudt bebyggelse af Danmarks land begyndte for henved 12000 år siden, da de første jægerstammer indvandrede sydfra og tog fast ophold indenfor vort landområde, som de alene beherskede, indtil nye folk med kvægavl og korndyrkning viser sig for henved 5000 år siden. Det skyldes de særlige naturforhold her nordpå, at Danmark kun har været beboet i så kort et åremål i forhold til den halve million år, mennesker har færdedes i andre egne af Europa. Det var bræerne, indlandsisen, der i en to til tre tusinde meter tyk iskappe dækkede Skandinaviens højland, og derfra som en sejtflydende masse gentagne gange bredte sig sydover og gjorde vældige områder ubeboelige i lange tidsrum. Tre istider er påvist i Danmark, hver omfattende fra et halvt til et helt hundred tusind år, men afbrudt af lige så lange tidsrum, hvorunder klimaet endog er nået op på højere temperaturer end i vore dage. At der har levet mennesker på vore breddegrader i de varme mellemistider, har man længe vidst, men fundene er få – nogle dyreknogler og flintsager fra grusgrave og moser.

Det var samtidig bræerne, der skabte vort lands frugtbare jorder af det materiale, de førte med sig fra Skandinaviens fjelde og som aflejredes i de varme tidsafsnit ovenpå de årmillioner gamle kridt- og kalklag, som hævn timer af havbunden havde bragt op til overfladen i skikkelse af store øer.

Efter sidste istid lå landet åbent og nøgent, uden plantevækst, dækket af stenblokke i alle størrelser som udstrakte bestrøninger, som man ser det pletvis bevaret i gamle overdrevområder og på fladt vand i fjorde og vige, når vandet er ude ved ebbe, eksempelvis på den jyske østkyst ved Kalø Vig.

Det nyfødte land efter istiden.

Kalø Vig

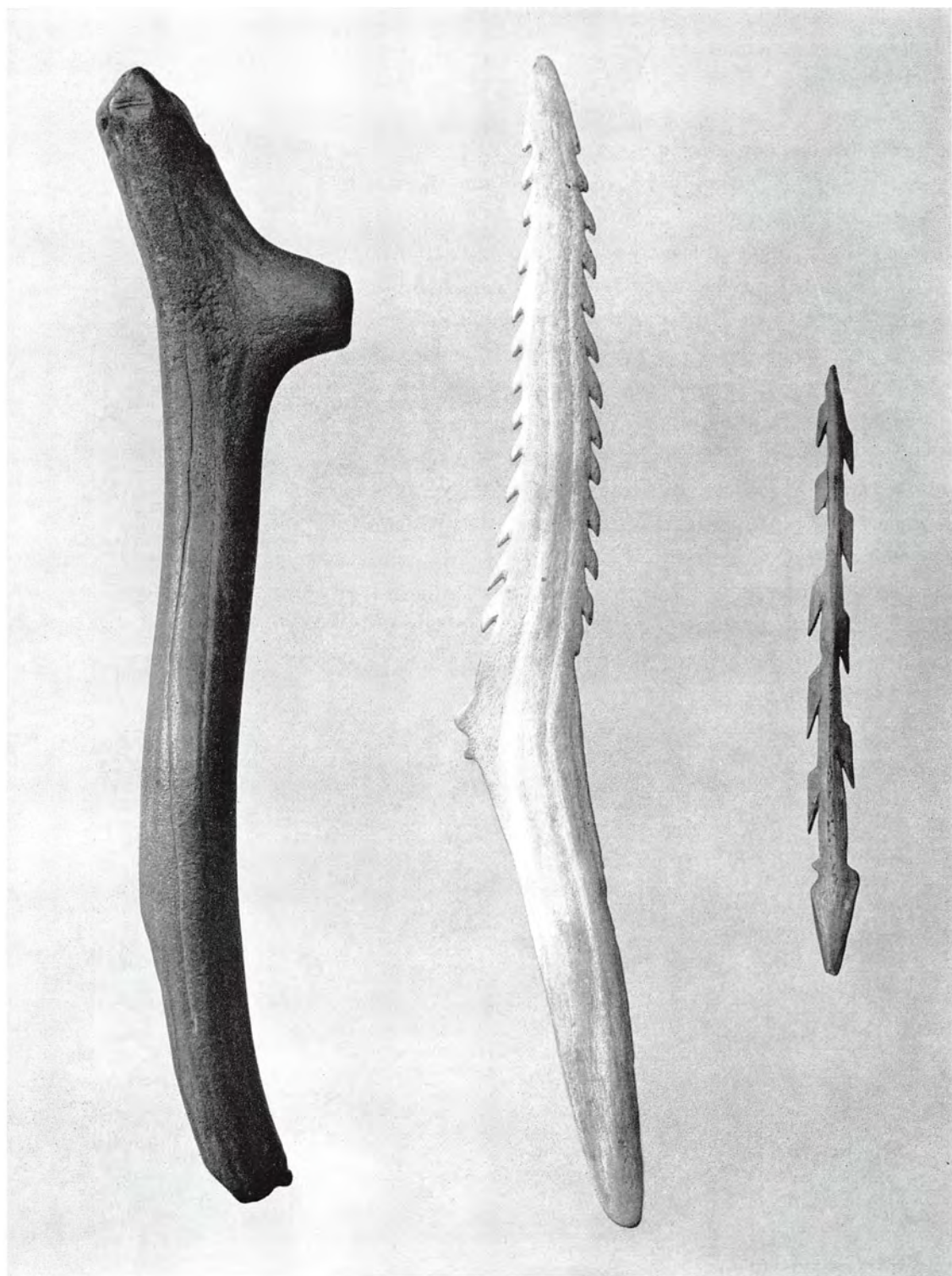
Da bræerne endnu stod i det sydlige Sverige, bredte en tundra-vegetation af polarpil, dværgbirk og enebær sig over de vældige landområder, der dækkede det meste af Østersøen, Kattegat og Vesterhavet, tre have, som i de følgende årtusinder efterhånden udvaskede den jyske halvø og de mange øer, som nu er Danmark. Engelskgræs og rypelyng, græsser og star dækkede efterhånden det nyfødte land og gav føde til mange slags dyr. De tog til i antal og arter, efterhånden som storbladet birk og røn skød op. Landskabet omdannedes til en herlig »parktundra« med flokke af rensdyr og vildheste, de små gnavere bisamspidsmus og lemming og mange fugle som gæs, ænder og svaner. I vildtets spor nordover fulgte rensdyrjægerne og deres familier, der længe havde haft bopladser ved Jyllands rod omkring Hamburg og i Holsten. De slog deres skindtelte op mange steder i vort landområde. Kun et fåtal af deres redskaber er fundet. De har været bevæbnet med bue og pil, så de store jagtdyr kunne indhentes. Deres skarpe, tilhuggede flintpilespidser kunne trænge gennem dyrets kraftige hårlag og skind og bringe dem til standsning. Med håndvåben af rensdyrtak har jægerne givet dem det dræbende hug. Til fiskefangst brugtes lyster med spidser af rensdyrtak med talrige modhager, fint forarbejdet med småredskaber af flint, der også har været brugt til behandling af dyreskind.

Slagvåben, lyster og
harpun af rentak

Danmarks ældste pilespid af flint

Jægerens våben

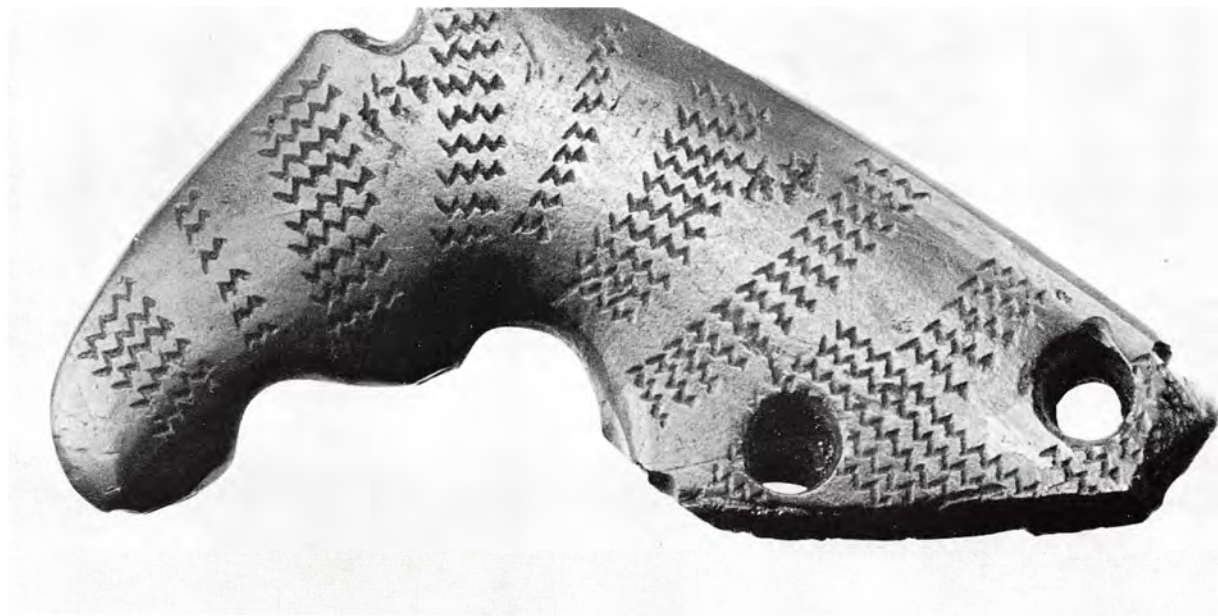

Om jægerfolkets religion fortæller nogle få dyrefigurer af rav. Det er Danmarks ældste plastiske billedfremstillinger, udført med stor formsans og i en stil, der bringer nogle af vor tids største billedhuggere i erindring. To bjørnefigurer er fundet i midtjyske moser, én er uden fundoplysninger. Fra Engesvang i Jylland er en svømmefugl, mens et elghoved er fra Egemark på Sjælland. Nogen sikker datering af dem foreligger ikke, men de er på grundlag af deres fundsteder og ornamentik henført til den jyske Gudenåkultur og den sjællandske Maglemosekultur, skovtidens jægerfolk i Vest- og Østdanmark. Disse skulpturer er utvivlsomt vidnesbyrd om dyrkelsen eller kulten af det jagede vildt, hvor bjørnekulten, der går tilbage til oldstenalderen, har stået i centrum. De må være »lekaner«, jægernes amuletter, der både skal tiltrække vildtet, beskytte deres bærere og genoplive jagtdyrene. Dette gør de ved at skænke bolig til det dræbte dyrs sjæl, på samme måde som også dyrets knogler gør det, når de efter fortæringen af kødet henlægges samlet på et skjult sted. Denne dyrekult, der finder udtryk i de nordskandinaviske helleristningsbilleder af havets og landets store dyr, har i Gallien og Schweiz holdt sig helt ned i romersk tid og til vore dage i Sibirien og det nordlige Sverige.

Svømmefugl og bjørne af rav

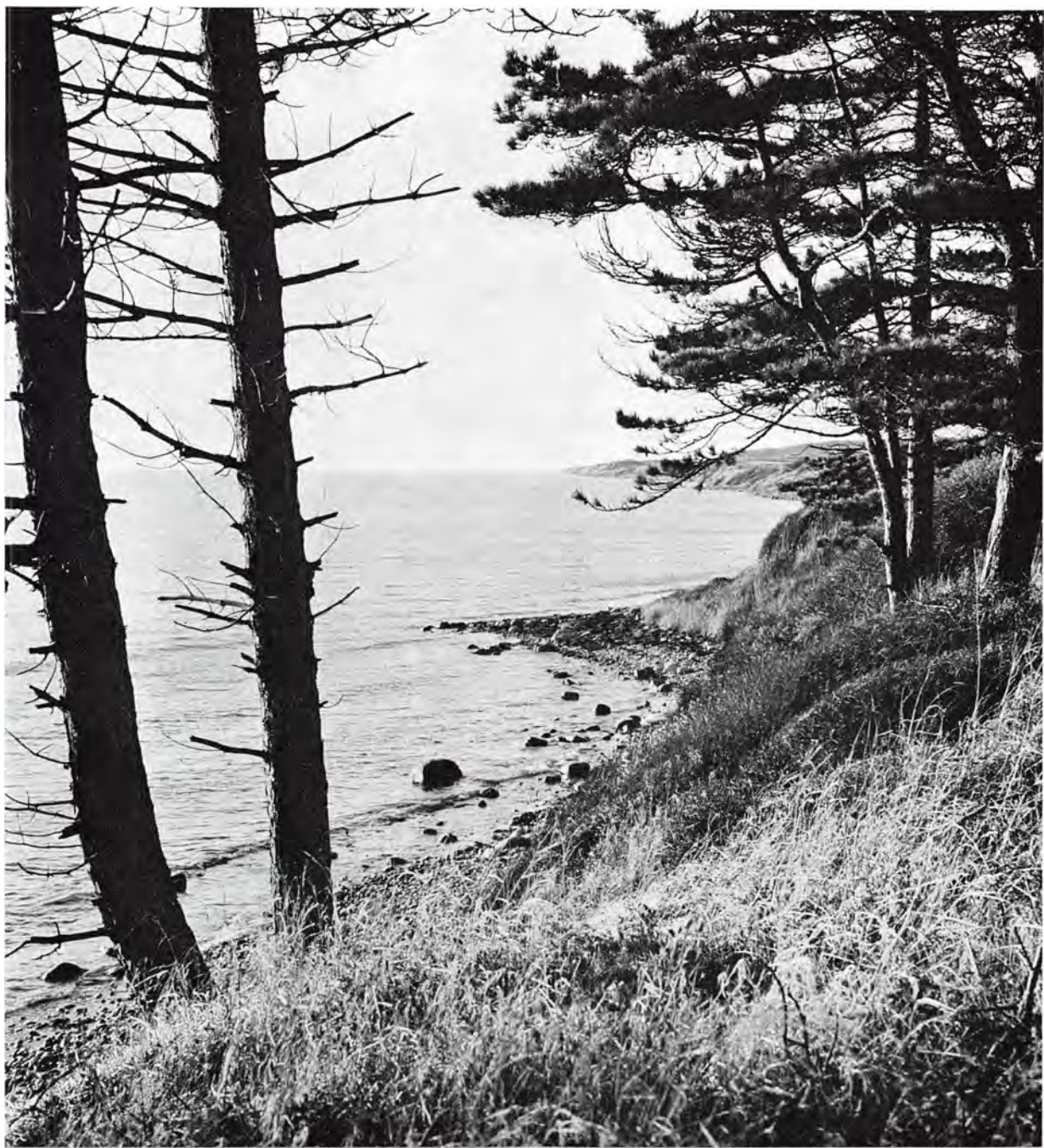
Jægernes amuletter

Ornamenteret elsdyrhoved af rav

Efter skiftende kolde og varme perioder ændres landskabsbilledet gennem et par årtusinder fuldstændigt. Parktundraens spredte lunde afløses under stigende temperatur af et skovland præget af den slanke hvide birk og fyrrens brede mørke krone, som man endnu kan se det forskellige steder langs Danmarks kyster og i indlandet. Den arktiske dyreverden forsvandt nordpå under polarcirkelen, mens de store dyr elg, urokse, kronhjort, rådyr, den brune bjørn og vildsvin trampede deres veksler gennem den nordiske urskov til vandingssteder ved åløb og søer.

Fra Østersøen trænger store floder nordpå gennem fastlandsblokken og former efterhånden Øresund og bælteerne, som vi kender dem. Også nordfra og vestfra trænger havet ind over land. Jægerstammerne, der nu har hunden som hjælper på jagten, har på Sjælland deres bopladser ved indsøer, mens de i Jylland tillige slår sig ned ved de store åløb. Opdelingen af landet ved havets fremtrængen binder befolkningen fastere til bestemte egne, hvor lokale træk i jægerkulturen udvikles.

Fyrrebevoksning på kystkrænt. Asnæs

Menneskene fra den ældre jægartid kendes kun fra nogle få skeletrester fra bopladser og moser, samt fra løse rids i dyretak, knogler og rav. Fra Koelbjerg mose ved Vissenbjerg på Fyn er skelettet af vistnok en kvinde, der har været ca. 155 cm høj og haft langskallet hovedform. Et andet skelet, måske også en kvindes, fra Ravnstrup ved Toksværd i Sydøstsjælland har en hovedform på grænsen mellem lang- og mellemskalle. Af disse synes Koel-kraniet at vise et vist slægtskab med den vesteuropæiske Cro Magnon-type fra oldstenalderens yngre afsnit.

På en urokseknogle fra Ryemarksgård på Sjælland er indridset fem menneskebilleder i række. Heraf ses de tre midterste – sandsynligvis kvinder – fra siden med krydsskraverede legemer, mens de yderste figurer ses forfra og har kroppen dækket af et grenmotiv. Rækker af zikzak-linier afgrænser gruppen til den ene side. Måske gengiver de skovenes og vandets herrer og herskerinder, der har spillet en rolle ved vildtets genopliven. At den ene kvinde afbildes frugtsommelig passer godt ind i billedet, fordi kvinden allerede i oldstenalderen har været dyrket som den store moder, altings ophav, og fra disse fjerne tidsrum kendes både i hel skulptur og som relief.

Fra Jordløse mose på Sjælland er en økse af kronhjortetak, der har en kraftig indskåret menneskefigur uden arme, samt korte parallelle streger, vinkellinier, rhombeformede figurer og andre geometriske tegn af lignende slags, der ofte findes sammen med de skandinaviske dyrehelleristninger. Dette knytter øksens billeder til jæggerfolkenes jagtmagi.

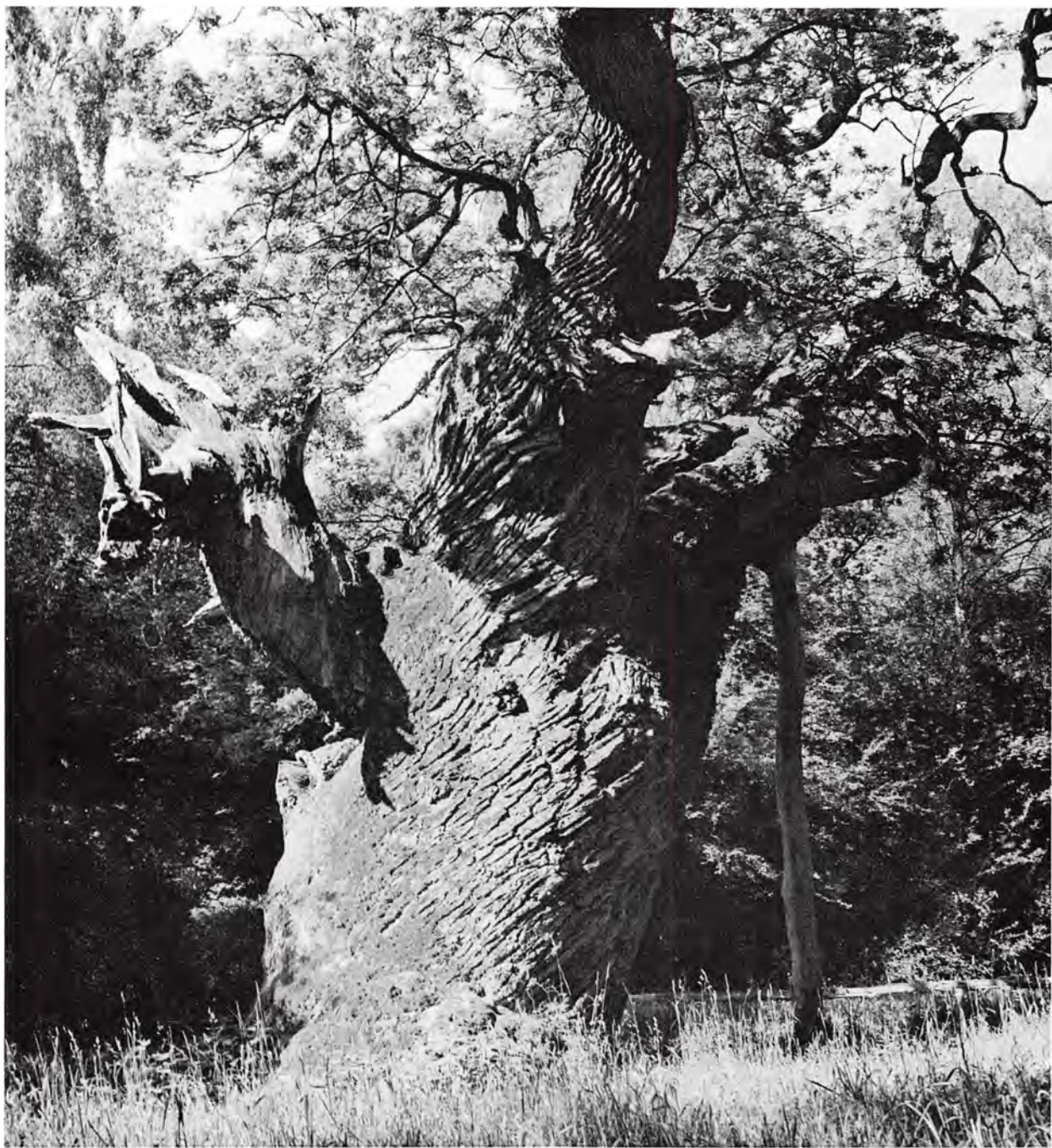

Fremstilling af to mænd og tre kvinder på en urokseknogle

Mandsfigur på
hjortetakøkse

Efter nogle årtusinder, hvor eg, fyr og hassel danner et blandet skovbillede isprængt elm, lind og ask, bliver egen efterhånden dominerende i den nordiske urskov, grønlig fugtig, så mørk og livsfjendsk, at selv de store, gode jagtdyr, elg og urokse, fortrækker. Hasselen står af mangel på lys som en underskov af høje tynde ufrugtbare stager. Vedben slynger sig op omkring de svære stammer, hvor også misteltenen trives godt. Kun det tidlige forår giver skovbunden farve af hvide anemoner og bingelurt. Jægerfolkene søger nu til kysterne langs sunde og bælder. Havets pattedyr, sæl og marsvin, erstatter dér noget af det store vildt, urskoven forjog. På den lange vej gennem jægertidens halve snes årtusinder har Danmarks udstrækning stadig skiftet. Ændringerne i forholdet mellem land og vand er efterveer fra istiden. Isens vældige tryk på landblokkene lettedes, da den smeltede bort, men samtidig steg havfladen. Jordmassernes hævn var i forhold til issmeltningen langsom og træg, mens tilførslen af vand til verdenshavene foregik langt hurtigere. Snart lå visse dele af landet dybere end nu, snart højere. Den sidste jægartid falder i slutningen af 4. årtusinde og havde mildt og fugtigt klima. Landet nordøst for en linie trukket mellem Nissum Fjord ved Jyllands vestkyst og Falsters nordkyst lå dengang lavere, mens landet sydvest for denne linie lå højere.

Snoegen i Jægerspris Nordskov

For 5000 år siden var Danmarks befolkning mere fangstfolk end jægere. I de tætte urskove sås kronhjort og rådyr i småflokk. Kun vildsvin klarede sig storartet på oldenbunden. Bopladserne lå langs kysterne, og derfra kunne gøres fangst på havets pattedyr som gråsæl, ringsæl, grønlandssæl, marsvin, spækhugger og delfin. Man brugte havet godt dengang, fiskede og samlede østers og blåmusling i tusindvis. Skaldyrene findes nu som metertykke lag ved de gamle kystskrænter. På de samme bopladser findes ofte spor af agerbrugere og kvægavlere, knogler af får og ko, aftryk af byg og hvede i lerkar, der fra nu af og fremover hører med til husgerådet.

Disse nye spor på fangstfolkenes bopladser indvarsler et nyt afsnit i vort lands kultur – bondetiden.

Fangstfolkenes lerkar findes i to typer. En stor spidsbundet krukke med svajet side, prydet med fingerindtryk i randen, er det første kogekar, der kunne sættes over ilden. En oval skål har været brugt som lampe. Lignende kendes fra eskimoerne, og som hos dem gav sælernes spæk brændstoffet, mens mos og lav brugtes som væge. Fintformede kroge af ben har været benyttet til fiskefangst. Økserne var dels af hjortetak med skafthul boret gennem en sidegren, dels af flint, men uden slibning.

Fangstfolkets
fiskekroge og
kamme af ben

Fangstfolket

Det første kogekar af ler og en hjortetakøkse. Fund fra »køkkenmøddinger«

Stendyssen står som et monument over bondefolkets første tid i Danmark, rejst af dem selv som grav for deres døde. Den er til lige et helligsted, der bandt slægterne sammen, og hvor styrke til fortsat beståen kunne hentes. Stendyssen markerer skellet mellem en naturtilstand, hvor mennesket alene måtte ernære sig med de muligheder, naturen bød, en tilværelse som snylter på naturen, og et samarbejde med naturen til fremme af plantevæksten ved kornsåning og dyrenes øgning ved at holde dem som husdyr. Dette var grundlag for større bofasthed og for landsbyen. Alt det nye begyndte i Det mellemste Østen og Centralasien for en halv snes tusind år siden og nåede ad lange og mange veje til vort land omkring år 3000 f.Kr.

Dyssekamrene er i de fleste tilfælde omsluttet af en jordhøj, der langs foden er omsat med store rejste stenblokke. Er den omgivende jordhøj og stenkreds cirkelformet, kaldes monumentet en runddysse, er den derimod aflang firkantet en langdysse. Når dyssekammeret som her står alene, er de omgivende sten som oftest fjernet i nyere tid. Med sikkert blik for det monumentale er disse gravminder rejst. De er vor første stenarkitektur og med slægtskab til lignende stenbygninger i Vesteuropa. De findes i så godt som alle egne af landet med undtagelse af Bornholm og de golder hedesletter i Midtjylland.

Svannæsdysse på Røsnæs

Stendysser

Danmarks største runddysse,
»Posekjær Stenhus« ved Knebel
på Mols

De første bondesamfunds huse er fundet i et landsbyanlæg ved Barkjær nær Feldballe på Djursland. På en lille holm i en af de inderste vige af Kolindsund, der i stenalderen var en stærkt for-grenet fjord, har den været anlagt. To omtrent 100 meter lange husrækker har her været opført parallelt i øst-vestlig retning med en »bygade« på en halv snes meter imellem. Oprindeligt har hver række haft 21 lige store boliger, men ved tilbygning af syv nye boliger i østenden, som ikke ses udgravet på billedet, er det samlede antal øget til 56, der måske angiver familiernes antal i landsbyen og tillige fortæller om tilvæksten af familier i den tid, den har været beboet.

Huse og bygade har dækket næsten hele den lille holms over-flade. Når bondefolket har valgt en så lille ø til deres landsby, er det utvivlsomt af sikkerhedsgrunde. Dette folk var fremmed i landet, brændte skovene, forjog vildtet og kan derfor ikke have stået på særlig venskabelig fod med jægerfolkene, som gennem årtusinder har holdt til i Kolindsunds udstrakte fjordområde, ja endog haft deres bopladser på selve holmen. Landsbyen har kun været beboet et kort åremål, måske en halv, måske en hel snes år. Ved at rydde skoven har man rejst sandflugt, der efterhån-den har ødelagt agrene og lejret sig i husene, men den samme sandflugt har bevaret den 5000-årige by til vore dage. I sin grundplan ligner husrækkerne langdyssen og viser en sammen-hæng mellem de levendes og de dødes boliger.

Stenalderlandsbyen Barkjær på
Djursland under udgravning.
Luftfoto

Fyldskifter viser
de enkelte
boliger

Det var ikke en samlet indvandring af bønder, der bragte landbruget til Danmark. Flere forskellige stammer havde part i sagen. De kom i mindre flokke fra forskellige egne af Europa, nogle fra de ældste landbrugskolonier langs Østersøens sydkyster, der var anlagt af bondefolk fra Donaulandenes frugtbare sletter, andre fra Østeuropas og Asiens steppeegne, hvor kvægavl var den fremherskende erhvervsform, men også med Vesteuropa kan forbindelser knyttes.

Når de lange veje så vanskeligt kan påvises, skyldes det, at folkestammer på vandring efterlader sig få spor og kun, hvor de har gjort længere ophold, er det muligt at få et alsidigt billede af deres kultur til sammenligning med fundene fra Danmark.

Med de første bondefolk kom pottemagerkunsten her til landet, men mange af de fremmede medbragte kun beholdere af skind og træ, samt kurveflettede arbejder, hvis former først blev omsat i ler, da de fik fast bopæl her. Dette afspejles tydeligt i det smukke lertøjs former og ornamentik. Nogle lerflasker med lang hals er af skindform, en skindpose snøret sammen om en hals af træ eller kohorn. Andre flaskeformer efterligner kurve, ligeledes med hals af andet materiale, men med tværstregede pyntelister på bugen, der fortæller, at deres forbilleder er kurvearbejde, som man har gjort tæt ved beklaskning med ler. Nogle store øskenkrukker har ornamenten i korte skiftevis vertikale og horizontale streger, der sammen med en tyk mundingsrand og blødt afrundede former klart viser, at de er gjort efter flettede beholdere. Disse flasker og kar er ofte udført med sikker formsans og er vor ældste keramiske kunst.

Det var et skovklædt land, de første bondefolk invaderede. Den nordiske urskov af knudrede ege med tæt underbevoksning måtte først ryddes. Langskaftede stenøkser, det første slebne flintværktøj, var den nøgle, der åbnede skoven. Når et stykke var ryddet og havde henligget nogen tid, blev ild sat til. Svedjebrand, som man kalder den, har været praktiseret overalt i verden, hvor nye agre skulle anlægges til dyrkning af kulturplanter og er blandt andet kendt fra Finland helt op til vor egen tid. Større træstammer har været brugt som bygningstømmer og til indhegning af markerne for at beskytte afgrøderne mod vilde dyr. Overalt i Danmark har flammerne brølet i den første landnamstid. Asken har været den gødning, der gjorde agrene givtige i en længere årrække. Når jorden var udpint tog man nyt land ind, men på de gamle agre var der stadig græsning for bondens husdyr. Derfor er det sandsynligt, at kvægavlerne fra Øst-europa kom sidst til Danmark, for først efter skovens afbrænding var der tilstrækkelig græsning til deres dyr.

Landets gamle befolkning af jægere og fangstfolk har sikkert ikke set med milde øjne på de fremmede barbarer, der brændte skovene af. Uden kamp er landnammet ikke foregået. Bønderne har da også haft deres særlige våben, selv om rydningsøkse har været velegnet til forsvar. Farlig har dolkøkse været, et tilhugget flintblad indsat vinkelret i et skaft som en økse. Køller og stridsøkser fra denne tid er lavet af hårde stenarter og omhyggeligt slebne. Stridsøkserne er metalformer omsat i sten. Allerede de første bønder kendte metallets hemmelighed og bar det som smykke og amulet sammen med ravperler.

Bøndernes skæftede rydningsøkse

– og deres stridsøkse

Magtfulde vidnesbyrd om stenalderbondesamfundets vælde er jættestuen, opført af tonstunge jøkelblokke. De har fra gammel tid skabt den forestilling, at jættestuerne var opført som boliger af jætter med kæmpekræfter, en tanke, der er bevaret i navnet til i dag. Jættestuen følger dyssen som grav og kultsted for stenaldersamfundets øverste. De vældige kamre ligger skjult i gravhøje, fra hvis side en stenbygget gang fører ind til dem. De er fremragende bygningsværker, og i modsætning til dysserne har man lagt vægt på den indre arkitektoniske udformning og løst en meget kompliceret bygningskonstruktion til fuldkommenhed, så de endnu står urokket, som da de blev opført for godt 4000 år siden.

Jættestuen er indført i Danmark, og det er ikke usandsynligt, at en stenalderarkitekt, oplært i faget og med århundreders erfaring bag sig, er kommet over havet vestenfra til os. Han har stået i spidsen for bygningsarbejdet og oplært de hjemlige stenbygmestre, der har opført de fleste af de 600 jættestuer, som kendes i Danmark. Hovedprincippet i konstruktionen er den samme overalt i landet, men i form varierer jættestuerne meget, hvilket i nogle tilfælde kan skyldes det stenmateriale, der var til rådighed. Når stenblokkene har været for tykke, er de blevet kløvet, men ellers er de blevet brugt, som man fandt dem. Mange forskellige slags stengrave findes i Vesteuropas kystegne, dog langt fra overalt, men anlagt i grupper, ofte på mindre øer. Deres særprægede udbredelse er da også tydet som en kolonisering, der fra Middelhavet har bredt sig ud over et vældigt område, fremmet af en særlig mission og handel.

Jættestuen »Rævehøj« i Vestsjælland

Jættestuefolkets fornemste lerkar
– fra Hagebrogård ved Karup å

Mens de første lerkar havde lånt deres form og ornamentik fra flettede kurve og skindposer, skabtes i yngre stenalder selvstændige keramiske typer, herimellem nogle af de smukkeste, der i det hele taget kendes i uglaseret lertøj.

Kraftig i form og ornamentik er et okkergyldent kar fra en jættestue på Hagebrogårds jorder ved Karup å. Det er et klassisk eksempel på stenalderens »store stil«. Fra en skarpvinklet bug vokser en kraftig hals, der er gjort levende af dybt indskårne og tæt sammenstillede vinkelrækker, som også pryder de brede båndformede hanker, der samler hals og skulder. Lignende vinkelrækker ses på karrets overside, men er brudt af skraverede bånd, som sammenholdes under bugens knæk af en dobbelt vinkelrække.

Stenalderens »skønne stil« er fornemt repræsenteret af det forfinede kar fra Skarpsalling i Vesterhimmerland. En let, svajet profil giver dette stykke en rejsning og form, der forstærkes af de smalle båndformede ører mellem hals og bug. Halsen er helt dækket med ornamenten: to brede bånd, det ene af tæt sammenstillede linier afsluttet af en vinkelrække og det andet bredere og

krydsskraveret af fine linier. Bugens hele flade er dækket af vertikale bånd, vekslende med glatte felter, der foroven sammenbindes af skraverede trekanter og nær bunden af en dobbeltlinie. Den overlegent afstemte dekoration får et særligt spil gennem en vekselvirkning i ornamenternes teknik, der dels er dybt indskåret som vinkelrækken, dels udført med let pindafstregning, mens den tætte skravering er gjort med en hjertemuslings takkede kant. Hertil er føjet et farvespil. Mønstret har været udfyldt med kalkmasse og har stået hvidt mod karrets sorte gods.

— og fra Skarpsalling i
Vesthimmerland

Den mission, som bragte jættestuerne, var sandsynligvis knyttet til modergudinden, til hvis ære de store stengrave på Middelhavsøerne Malta og Gozo var opført, først som templer, senere benyttet til gravlægninger. Lige siden oldstenalderens dage for årtusinder siden har man dyrket en modergudinde, der skulle fremme og bevare alt levende. Hun er kommet til Danmark med de store stengrave fra Middelhavet over Vesteuropa. Hendes symboler på Kreta og De ægæiske Øer, hvortil hun var ført fra Det mellemsø Østen og Lilleasien, er blandt andet øksen og slangen, som er indhugget i Vesteuropas stengrave. Det er hendes øjne, der endnu ser på os fra nogle af jættestuernes lerkar. Det var hendes magt, der rådede for jættestuefolket, og måske var det også en kvinde, der stod i spidsen for jættestuebyggernes klan. Det synes den prioritet, som kvindesmykkerne i de ældste lag har i de store gravkamre, at vise.

Lerkrukker med
»Gudindens øjne«

Fra talrige skeletfund i stenalderens grave får vi viden om bondefolkets udseende og racepræg. De fleste af de skeletdele, der kan måles, kan dog kun i almindelighed henføres til yngre stenalder, da flere forskellige folkestammer, foruden dem som byggede gravene, har henlagt deres døde der. Det gælder således både stridsøksefolket, et senere folkeindslag, der kaldes klokkebægerfolket, fordi et klokkeformet lerkar er ledetype for dem, og det gælder de folk, der rådede i stenalderens slutningsafsnit, hvor flintdolken var mandens våben. De ældste kranier fra stengravene er udpræget langskallede, kun et enkelt er mellemskallet. En midaldrende mand fra denne tid har været ca. 163 cm høj. Fra jættestuernes tid er gennemsnitshøjden for mænd 165,4 cm og for kvinder 151 cm, men i stenalderens slutningsafsnit er den for begge køns vedkommende næsten en halv snes cm højere, hvilket både kan skyldes stridsøksefolkets indvandring og blanding med de tidligere beboere og nye folketilskud i flintdolkenes tid. Folkestammer må også have bragt den kortskallete type til Danmark, og det kan være klokkebægerfolket.

Nogle af hovedskallerne fra stenalderen viser spor af hjerneoperation, trepanation, hvorved et kraniestykke er fjernet med så stor kirurgisk dygtighed og viden, at patienten har levet mange år efter indgrebet. Dette er foretaget på forskellig måde, enten ved at skrabe kranieskallen ganske tynd på det sted, man ønskede den fjernet. Derved kunne det sidste tynde stykke udtages på én gang uden at beskadige hjernen. Ved at bore en kreds af huller i skallen, så en benskive af den ønskede størrelse kunne vippes af, opnåede man det samme. I nogle tilfælde har man foretaget trepanationen for at fjerne kraniesplinter, der efter slag var trængt ind i hjernen; i andre tilfælde har man søgt at afhjælpe hjernelidelser, hvis årsag ikke mere kan spores. Et smukt eksempel på en vellykket hjerneoperation i stenalderen er et kranium fra en jættestue ved Næs på Falster.

Trepaneret kranium fra stenalderen

Hjernelæsion med spor af lægens kniv

For omkring 4000 år siden invaderer stridsøksefolket de nordiske lande, først Jylland, Finland og Sverige, senere andre dele af Skandinavien. De kom langvejs fra, anført af beredne hestefolk, og søgte nye græsgange i andre egne af verden, fordi deres stepper i Østeuropa og tilgrænsende egne i Asien på grund af varmere vejrlig og mindre nedbør efterhånden blev udtørret. Det var indoeuropæerne, der brød op fra deres hjemland og spredtes mod alle verdenshjørner. Denne indvandring af fremmede har mere end noget andet givet de nordiske folk det særpræg, de endnu har.

Deres ældste grave findes i Jylland under lave lyng- og græsklædte høje i grupper langs ådale og gamle søbredder. Både mænd, kvinder og børn er jordfæstet enkeltvis i højene, dog kan der undertiden være to mænd i samme grav. Der er en særpræget forskel på mænds og kvinders placering i gravene i forhold til verdenshjørnerne. Mændene hviler således på højre side med bøjede ben og hovedet i vestenden af graven, skuende mod den opgående sol, mens kvinderne ligger med hovedet i østenden af kisten, på venstre side og ser mod solfald. Foran den døde ligger i mandsgrave en stridsøkse og i kvindegrave ravsmykker.

Mandsgrav og kvindegrav fra
stridsøksefolkets høje

Smukke vidnesbyrd om stenaldermandens formsans og tekniske dygtighed med hårde stenarter er tidens stridsøkser og køller. De forskellige kulturer har hver deres typer, som fortæller noget om de folk, der fremstillede dem. Sammen med jættestuerne hører kraftige dobbeltæggede økser, ofte af udvalgte, sjældne stenarter som eksempelvis rhombeporfyr eller af rødlig farve, der ligner disse øksers forbilleder af kobber. Denne kulturs økser er symmetriske i forhold til en vandret linie og afspejler den faste samfundsopbygning som jættestuerne er vidnesbyrd om. Dobbeltøkser er ikke alene et våben, men også et værdighedstegn. Udført i rav som miniature er den tillige amulet. Måske er den dobbeltæggede jættestueøkse værdighedstegn for de kvinder, hvis helligdom jættestuerne var, deres magtsymbol, som den også har været det på Kreta og De ægæiske Øer i Middelhavet.

Stridsøksefolkets våbenøkse har en helt anden form, der også går tilbage til metalforbilleder. På oversiden prydes den ofte af en liste, der kan efterligne metaløksernes støbesøm. Disse økser har ikke symmetrisk profil, men er svungne og afspejler stridsøksekulturens mere bevægelige nomadekultur, hvor manden var hersker.

Økseformede amuletter af rav

Stridsøkser

Jættestuefolkets og stridsøksefolkets våben

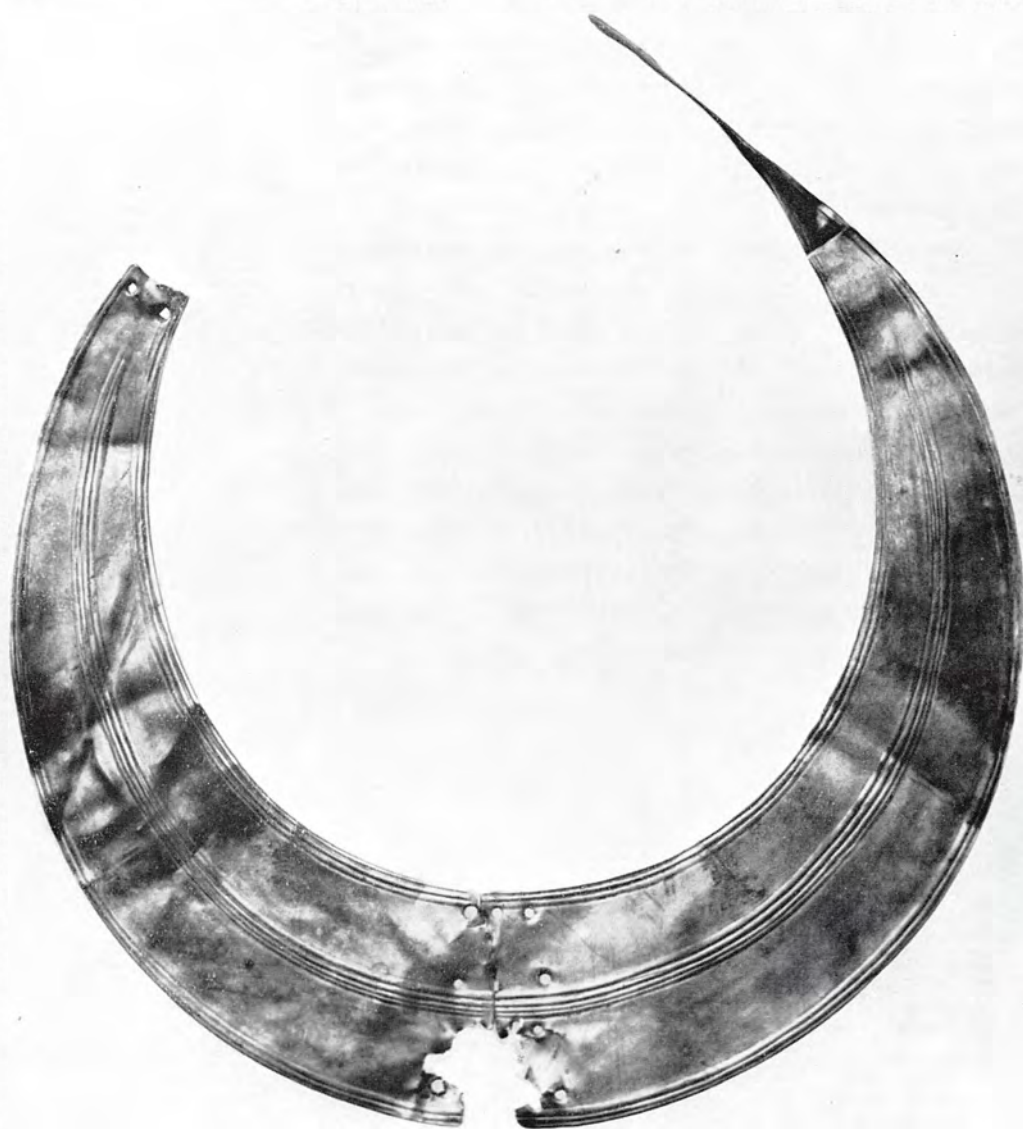
Metal var kendt allerede i yngre stenalders begyndelse. Økser og smykker blev fremstillet af kobber eller tinfattigt bronze. Gullet kommer i jættestuetid fra Irland, hvis guldlejer allerede da blev så kraftigt udnyttet, at dette kostbare metal kunne eksporteres til mange af Vesteuropas lande og Norden som færdigvarer.

Fra Danmark kendes fund af halvmåneformede guldhalskraver, der kaldes lunulae, men også skiveformede guldsmykkeplader har været indført, selv om de endnu kun er fundet i hjemlige efterligninger i ler. Brede trekantede dolkøkseblade af kobber kom sammesteds fra, mens flade økser og andre kobbersager er fra Mellemeuropa.

Ornamenteret lerskive.

Hjemlig efterligning
af Irlands guldsiver

Guldhalskrave importeret fra Irland

De smukkeste flintarbejder er fra yngre stenalderens sidste del, hvor metalimport fra Vest- og Mellemeuropa blev så omfattende, at den efterhånden trængte den gode flint helt i baggrunden, efter at den i årtusinder havde været det vigtigste materiale til huggende og skærende redskaber og våben. I konkurrence med de nyopdannede kobber- og bronzesmede skabte de hjemlige flinthåndværkere de skønneste og mest fuldendte sager, der overhovedet findes, og hvormed kun ægyptiske flintarbejder tåler sammenligning.

Lange lancetformede jyske flintdolke er udført med kunsthærdig teknik. Efter en grovere tilhugning blev stykket omhyggeligt slebet, så det fik en jævn og glat overflade, hvorefter lange smalle flintspåner blev afpresset i tætte, skrå parallelle rækker, der giver disse stykker et smukt og levende mønstret blad.

Prægtigst af alle er dolken fra Hindsgavl på Fyn, der i sin form skjuler indførte bronzedolke fra Mellemeuropa, men i linieskønhed langt overgår disse. Fra dens tid er også de krumme flintknive, der har været skæftede og brugt som skærpe i en kornsegl, og de fladehuggede, tangede pilespidser, der i nogle tilfælde er så tyndt huggede, at lyset brydes gennem dem.

Fint tilhuggede dolke af flint efterligner de ældste metalvåben

Pilespidser af flint

Gennem hele stenalderen var flint det vigtigste materiale til skærende og huggende redskaber og våben, et stenmateriale, der fandtes let tilgængeligt overalt i Danmark. Den gode flint blev hentet i strandvolde, hvor det var efterladt af havet, brudt ud af kridtklinterne, som det kan ses ved Køge bugt og Sangstrup klint på Nordøstdjursland. Også regulær minedrift efter endnu bedre flint kendte man til. Stenalderens flintgruber er således udgravet i det nordlige Himmerland og i Thy, hvor de flintførende kridtlag sine steder når op til overfladen. På Skovbakken syd for Ålborg var skakterne omkring en meter i tværmål foroven og ført ned til en dybde på fem meter, hvor flintlagene var fulgt ud til siderne, så andre skakter nåedes og hele grubesystemer dannedes. I Sennels ås nord for Thisted ligger skakt ved skakt, flere snese ialt. De er fire-fem meter i tværmål foroven, snævrer derefter noget ind, men udvider sig i tre-fem meters dybde til siderne som stoller, der når fem meter ind i det hvide kridt og følger de sorte flintlag. De thylandske flintminer går tilbage i 3. årtusinde, mens de himmerlandske er fra midten af 2. årtusinde f. Kr. Den omfattende flintproduktion var ikke alene bestemt til det hjemlige marked, men eksporteredes også til Sverige og Norge.

Flintmine fra oldtiden ved Sennels i Thyland

Som monumenter over en gylden storhedstid i Danmarks oldtid kroner bronzealderens gravhøje de højeste bakkedrag. I dem hviler det aristokratiske folk, der i 2. årtusinde f. Kr. beherskede landet, hvor Øerne og Skåne lå som centrum i et udstrakt kultur-område, der ikke alene omfattede hele Danmark, det sydlige Sverige, Finland og Norge, men også Nordtyskland mellem Elben og Oder. Vide horisonter har de bronzealderfolk haft, der blev lagt til hvile i egekister under højenes tag. Det var høvdinge, der stod for handelen med bronze og andre varer, og som organiserede dens veje nordpå til det skandinaviske højland og sydpå gennem Europa helt til Adriaterhavets kyster. Det er fundene fra disse storhøje, der bringer os bronzealderens mennesker og kultur på nært hold, deres rigdom af skønne våben og smykker af bronze og guld og deres smukke klædedragter. Hvor bevaringsforholdene har været særlig gunstige findes egekisterne med de døde selv, deres særprægede dragter, og hvad de fik med som gravgods, som eksempelvis træskåle med mønstre af tinstifter, kamme af horn og æsker af bark. Undertiden er den enkelte høj et familiegravmæle som den vældige »Borum Eshøj« vest for Århus, hvori tre velbevarede egekister fandtes, den ene med en gammel mand, den anden med en ældre kvinde og den tredje med en ung mand.

Egtvedkisten med den unge piges
hår, klæder og udstyr bevaret

Bronzealderens grave

Bronzealderhøje nord for Kilen
ved Struer

Fra egekistegravene er bronzealderens enestående uldvævede mands- og kvindedragter, de ældste af sin slags, der overhovedet kendes. Det er handelsfolkets dagligtøj, som garvesyren fra ege-træet har konserveret gennem 3000 år. Begge køns dragter har et fornemt præg, vævet toskaftet af uld fra sorte eller brune får, sjældnere fra hvide.

Manden bar på kroppen en kofte af særpræget form med oprindelse i dyreskind, fæstnet med et par stropper over den ene skulder på samme måde som et dyreskinds forben og bagben har været anvendt. Over skuldrene lå en kappe i ovalt eller bønneformet snit, der fortil var ombøjet som revers. På hovedet bar han en hue med rund puld og tilsyet sidestykke eller som her en halvkugleformet hue, kunstfærdigt syet med et floslag af tråde, der giver den lighed med dyreskind og i kamp beskytter som hjælm mod hug og slag. Også skulderkapper kan have lignende floslag. Som fodtøj brugtes sålsko af tøj eller hudesko, opskåret fortil i smalle strimler og snøret med et læderbånd om svang og wrist. Mændene havde kortskåret hår og var glatragede.

Kvinden bar på overkroppen en kort trøje med ærmer. Som skørt brugtes enten et kort, knælangt stykke af lodret nedhængende frynser, der gik to gange om livet, eller et fodlangt skørt med bælte i brikvævning og med kvaster i enderne, en bælte-type, der også kendes fra mandsgrave. Kvindehuer udførtes i en særlig fletteknik, der kaldes sprang, enten åben netagtig eller som en tæt kyse. Kvinderne havde enten højt opsat frisure over en valk eller bar pagehår. Når der til dragterne føjes mandens og kvindens smykker og våben, får man et indtryk af den fornemme herskerklasse, der skabte Danmarks gyldne bronzealder.

Egtvedpigens trøje, bælte
og snoreskørt

Muldbjergmandens hue, kofte
og kappe

Bronzealderens dragter

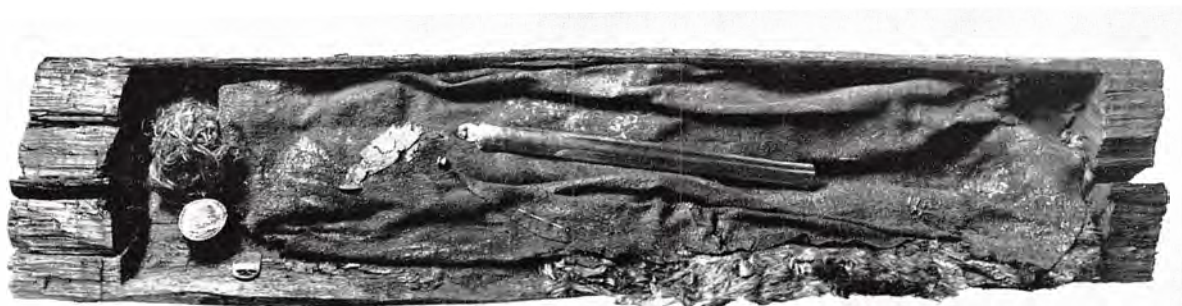

Bronzealdermandens våben og smykker kendes fra hundredvis af gravfund fra hele landet. Mange er udført med fremragende støbeteknik af hjemlige smede efter udenlandske forbilleder, der hurtigt omskabtes til særprægede nordiske typer i form og ornamentik. Det lange stiksværd med både fæste og klinge af bronze har haft skede af træ foret med skind. Spiraler og andre ornamenten pryder hæftet, der kan være guldindlagt. Sværdet blev båret i et læderbælte, sammenholdt med en bætekrog af bronze, der i særlig fornemme grave er indlagt med guld. Våbenøkse i langt vinkelvokset skaft og spyd hørte med til mandens udstyr, begge dele ofte med indpunslede ornamenten, der ikke alene var til pryde, men også øgede deres farlighed og beskyttede ejermanen. Snoede armringe af massivt guld med spiraloprullede ender var værdighedstegn for bronzealderens stormand.

Økseskaft og pålstav af træ,
guldring samt sværd, smykkeplader og
økse af bronze

Mandens gravudstyr

Egekisten fra Trindhøj med velbevaret
mandsdragt, våben og udstyr

Også bronzealderkvinden bar våben, korte bronzedolke i samme stil som mandens. I grave er dolken stukket ned bag en cirkelrund, spiralprydet bronzeplade. Den har fremspringende spids på forsiden og øsken på bagsiden, hvormed den har været fastgjort til bæltet og båret foran på maven. I tværmål er disse smykkeplader fra 12 til godt 28 cm og er tit fortrinligt udført. Armbånd og fingerringe findes også i kvindegravene. Dobbeltlagte ringe af guldtråd, der hovedsagelig findes parvis i mandsgrave og er fra en fingerrings til en håndledsrings størrelse, har af kvinderne været båret omkring ørerne.

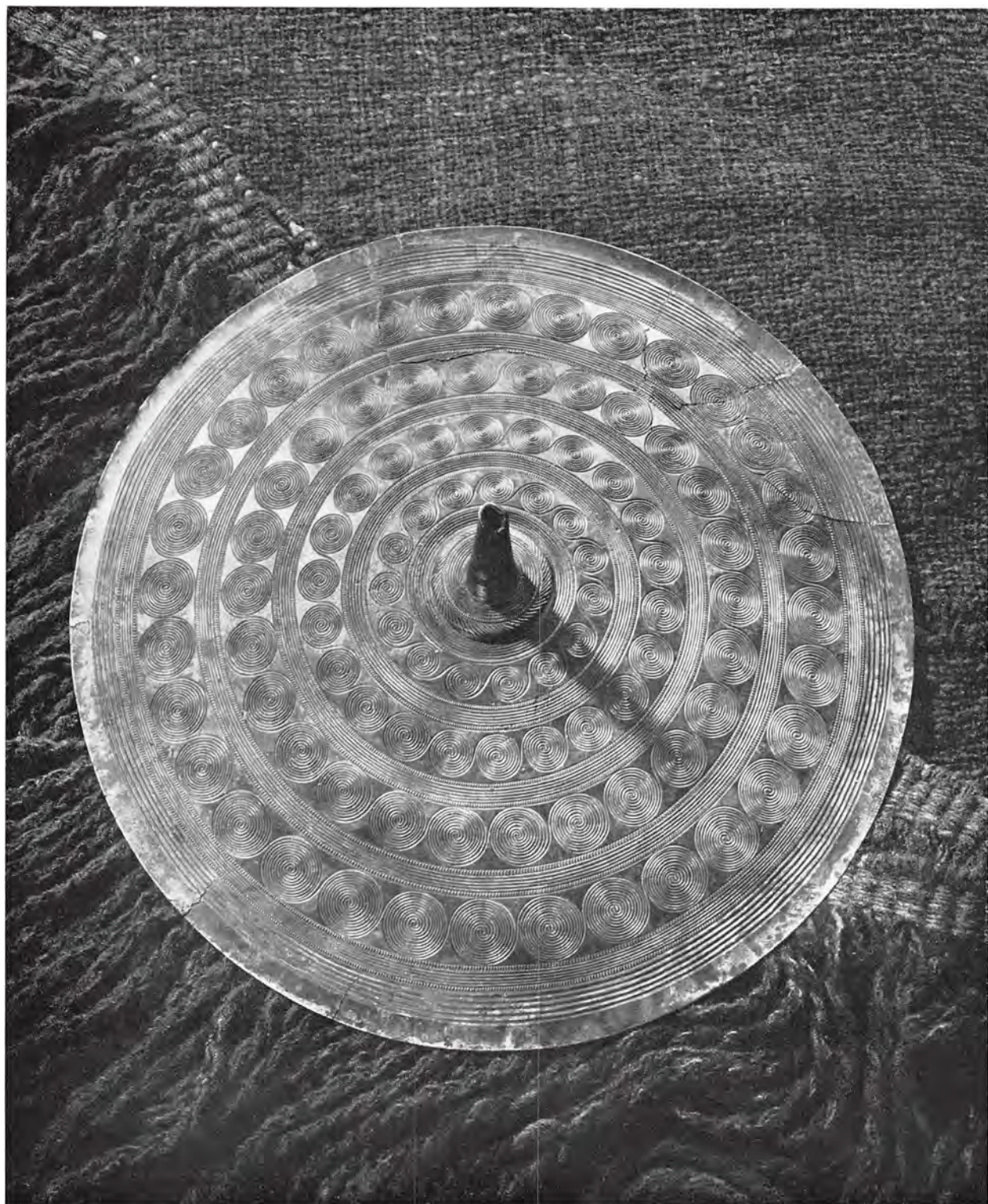
Fælles for mands- og kvindeudstyret i gravene er endvidere kamme af ben eller bronze og bøjlenåle af bronze, den tids sikkerheds- og prydnåle, men uden spiralkraft. De består af to dele, en nål med gennemboret hoved, hvori er fæstet den ene ende af en metalbøjle, snoet eller spidst som et pileblad, hvis anden ende griber om nålens spids. Et særligt kvindesmykke er de brede halskraver, dannet af en buet, ornamenteret bronzeplade.

Ornamenteret bælteplade fra
Langstrup i Nordsjælland

Bronzedolk og sikkerhedsnål

Kvindens gravudstyr

På tærskelen til bronzealderen kommer sammen med det nye metal og måske i følge med de første bronzesmede og deres familier, der stak over Nordsøen fra De britiske Øer, et nyt tegn, skålgruben, og den dertil hørende kult her til landet. Dette helligtegn, der kendes fra mangfoldige steder i verden, er blot en grube, vanligvis ikke større end et femkronestykke og fra nogle få millimeter til en cm dybe, hugget i en stenblok, fra nogle få til et par hundrede på samme sten.

Fra oldforskningens første dage er det blevet bemærket og mange tydninger er fremsat: kort over stjernebilleder, over nedrammede pæle i sø og på land til fastgøring af skibe, over gravhøje og som sådanne sindbilleder på død og ulykke, hellige tegn for ilden, gødning som frugtbarhedssymbol, afværgemiddel mod onde magter, magisk billede for avlingstrykket og således et frugtbarhedstegn for mennesker og dyr, for markens frugter et billede af gravestokkens grube i jorden. Sandsynligst er det dog, at skålgruben, der kan følges som helligtegn langs Vesteuropas kystegne, gennem Middelhavet og Det mellemste Østen helt over til Indien, er det kvindelige kønssymbol, som endnu eksempelvis dyrkes ved kvinders ofringer af gule blomsterhoveder for frugtbarhed og lykke i fjerne dale ved Himalaya's fod.

En sten fra Debel på Fur, der lå som dække over en bronzealdergrav, er helt oversået med skåltegn, som omslutter et elskende par, skematisk tegnet med lodrette og vandrette furer. Det kan bestemmes på grundlag af lignende fremstillinger i mere naturalistisk gengivelse på andre bronzealderhelleristninger. På samme sten ses kors, der her står som livets tegn.

Helleristningssten med skåltegn,
kors og stiliseret menneskepar.
Fundet på Fur

Den samme fremstilling i helleristning
i Bohuslen

Det mageløse solbillede, der i 1902 blev fundet i Trundholm mose i Nordvestsjælland viser, at solen var guddom i den ældste bronzealder for tre årtusinder siden. Man ser bronzealderens helligdyr, hesten, trække solens gyldne skive. Det hele er sat på en vogn, som ikke kommer selve fremstillingen ved. Den er kun et hjælpemiddel, for at hest og sol kunne bevæges, når de blev vist frem, og solen dyrkedes som guddom.

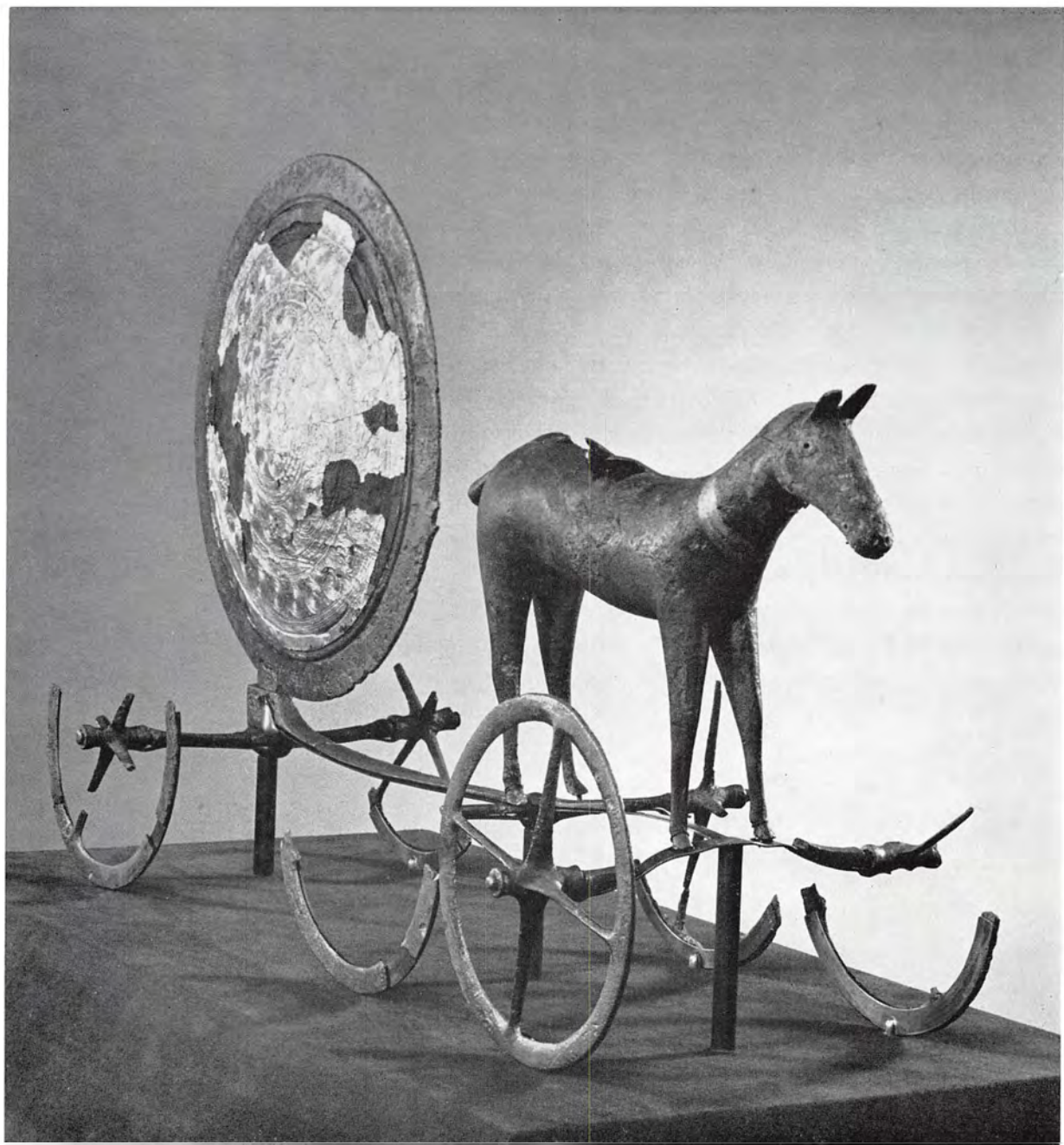
Hesten er et prægtigt kunstværk, fornemt formet og prydet med ornamenten. Solskiven er støbt i bronze og er på den ene side, der bærer kredstegn, omsluttet med et spiralbånd og strålekrans, belagt med en guldskive, måske dens dagside. Den anden er uden guld. Det kan være dens natside, der gjorde den usynlig, når den fra den vestlige himmelrand efter nedgang førtes tilbage til ny opstandelse på morgenens østhimmel.

Kun et kort tidsafsnit har solen været centrum i bronzealderens religion, der i ældre bronzealders sidste halvdel ændredes fuldstændigt. Dens tegn bliver fremover det fire- eller otteegrede hjul. Som sådan eller som skive ses solen på helleristningerne, undertiden over et skib, som det er fremstillet på en bornholmsk klippeside.

Da solbilledet fandtes i mosen, lå det søndret. Det var henlagt i bronzealderen som offer til den himmelske magt, det havde symboliseret for bronzealderfolket i Odsherred.

Soltegn samt skib
på helleristning.
Madsebakke
på Bornholm

Solbilledet fra Trundholm

En ny tid indvarsles, da jordfæstelse af de døde afløses af ligbrænding mod ældre bronzealders slutning og bliver enerådende bronzealderen ud og i de følgende århundreder helt op mod Kristi fødsel. Nye forestillinger om livet efter døden ligger bag denne ændrede gravskik. Kun gennem ilden kan de saliges land nås. En jævn overgang kan spores til ligbrændingsskikken, der for første gang viser sig sporadisk i den sidste del af stenalderen. Den nye gravskik ændrer ikke de gamle gravformer på én gang. I begyndelsen brugte man stadig de mandslange egekister eller stenkister, strøede den døde brændte ben ud over hele kiste-bunden og gav de samme gravgaver som tidligere. Snart blev kisterne dog mindre, som den her gengivne, hvor der netop er plads til mandens lange bronzesværd, men da gravgaverne efterhånden blev indskrænket til nogle få toiletsager og tilsidst også endte på ligbålet, var en lerkrukke nok til hele begravelsen. Den nedsattes i siden af ældre bronzealders storhøje eller mange sammen i ganske lave høje, omsluttet af stenkredse.

Dette afgørende skel i ældre bronzealders tro og gravskik viser sig også i ornamenterne på våben og bronzesager, hvor helligtegnet spiralen forsvinder og erstattes af kredstegn og stjerner.

Urnegrav i bronzealderhøj

Brandgrav med bronzesværd og menneskeknogler

Ragekniv med skibsbillede
samt sole og fugl

At skibet blev helligdom og helligtegn i bronzealderen, kan ikke undre, fordi det for den herskende klasse har haft afgørende betydning. På skibet og bronzehandelen byggede denne overklasse sin magt. Hvert eneste milligram af de tusinder tons metal, der er brugt i denne periode, måtte indføres på skib. Jo vigtigere noget var i samfundslivet, jo større magt og beskyttende kraft har det haft. I tusindtal gengaves da også skibet på bronzealderens helleristninger, hvor det sammen med skålgruben er det almindeligste billede. Andre tusinder blev indridset på bronzesager, især på mandens ragekniv i den yngre bronzealder.

Fra Danmark kendes kun et fåtal helleristninger, men også blandt deres billeder er det dominerende og kendes fra hele landet. På Bornholms isskurede klippeflader sejler hele flåder frem mellem andre af bronzealderens helligtegn som skålgruber, hjul, kredstegn og fodspor. Den største danske helleristning med de fleste tegn findes på Madsebakke ved Allinge på Nordbornholm, hvorfra man kan se ud over det hav, som bronzealderfolket beherskede med sine skibe.

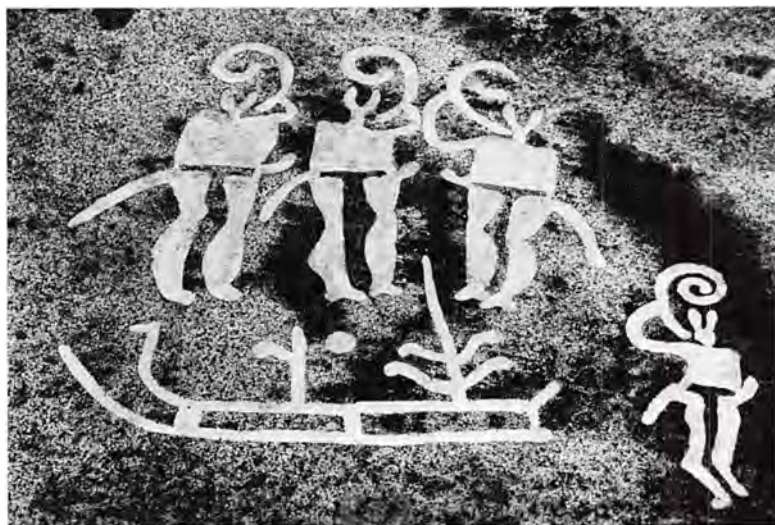

Skibe på helleristning. Storløkkebakken, Bornholm

Bronzealderens fornemme kunst og høje støbeteknik kulminerer med fremstillingen af de prægtige blæseinstrumenter, lurerne, der er udviklet indenfor nordisk område fra enkle former til de mest fuldendte instrumenter af sin slags. De er fundet i moserne, et eller flere par sammen, hvor de er henlagt som offer.

Den klassiske form består af et hovedrør, der ender i en smukt ornamenteret lydplade og mundrør med påstøbt kedelmundstykke med bred rand. De to rør er hver for sig støbt i mindre stykker i en særlig teknik, der kaldes à cire perdue, og derefter sammenstøbt, da lodning ikke er anvendt. Mellem to lerforme, en indre og en ydre blev luren formet i voks, der under støbnin-gen fortrængtes af den glødende bronzemasse. Derved kunne man fremstille det et par meter lange instrument med en rør-væg på omkring en millimeter i tykkelse, der ikke vejede mere end lidt over tre kilogram. Lurerne hører sammen parvis, og det enkelte par er støbt, så de svinger til hver sin side som hornene på en okse og på Viksøhjælmene. Da lurerne ikke har ventiler, frembringer de naturtoner og kan ved overblæsning frembringe en meget lang tonerække. Flere af lurerne er så velbevarede, at der endnu kan blæses på dem med fuld styrke, og det gælder 11 af de 35 instrumenter, der er fundet i danske moser.

Lurpar fra Brudevælde
i Nordsjælland

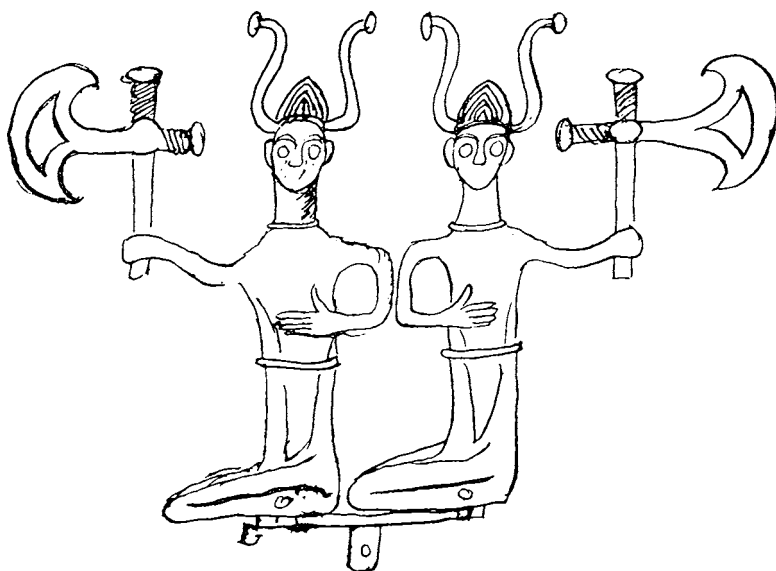

Lurblæsere og skib på
helleristning.
Bohuslen

Bronzelurerne har gjaldet ved kultfester og optog, hvor også helligøkserne og andre klenodier er ført frem til gudernes ære. I samme anledning er bronzehjælmene fra Viksø i Nordsjælland vel blevet båret af et mandspar, der i spillet har forestillet de øksebærende tvillingguder med de hornede hjelme. Dem kender vi fra Grevensvængefundet i små figurer, der sandsynligvis oprindeligt har bemandet en bådmodel, hvor også den store gudinde og hendes tjenerinder var ombord. Hjelmparret har været hensat i en mose som offer. De er ens sammennittet af to halvdelen over issen med korsformet bronzebeslag, der fortil ender i et kroget næb, mellem hjælmens ansigt: hvælvede øjne med krumme bryn. To horn, svungne som bronzelurerne, vokser frem fra hovedet og viser et slægtskab med »himmeltiren«. De tvillingguder, som hjælmene og Grevensvængefigurerne fortæller om, hører til det parnas af personificerede guder, der viser sig i bronzealderens midte under indflydelse fra Østens lande, hvor de har tusindårig rod.

Den ene af bronzehjælmene
fra Viksø

Øksebærende tvillingguder
med de samme hjelme. Billede af
fund fra Grevensvænge

Da bronzealderen går mod hæld, holder en ny gudinde sit indtog i Danmark. Vi møder hende som en lille nøgen kvindefigur med et ringpar omkring halsen, med ringe i ørerne og med hænderne under brysterne. Hun er modergudinden, altings ophav. Hendes oprindelse må søges i Mellemøstens årtusindgamle kulturer. Hun er i slægt med de forasiatiske gudinder Istar og Astarte og den græske frugtbarheds- og kærlighedsgudinde Afrodite. Det er hende, der skal sikre agerdyrkningens rytme, kornet der begraves og sover de døde søvn i jorden, vækkes til live om foråret og spirer op til nyt liv med rig afgrøde. Hun råder også for menneskenes frugtbarhed og lykke, sikrer kvægets trivsel og øgning. Til hende er de mange prægtige fund af bronzesmykker i offermoserne nedlagt, fund hvori hals- og armringe dominerer. I det sidste halve årtusinde f.Kr. er hun den store gudinde. Det er om hende, den romerske forfatter Tacitus fortæller i sin bog om de germanske folk: »På en ø i oceanet findes en af mennesker aldrig betrådt lund, og deri en viet, i et omhæng skjult vogn. At berøre denne er ene og alene tilladt præsten. Kun han véd derfor, hvornår gudinden befinder sig i helligdommens indre, og han ledsager hende derefter med dyb ærbødighed på hendes færd på den af køer trukne vogn. Da er der glade dage, så bliver der højtid på alle de steder, som gudinden værdiger med besøg og ophold.«

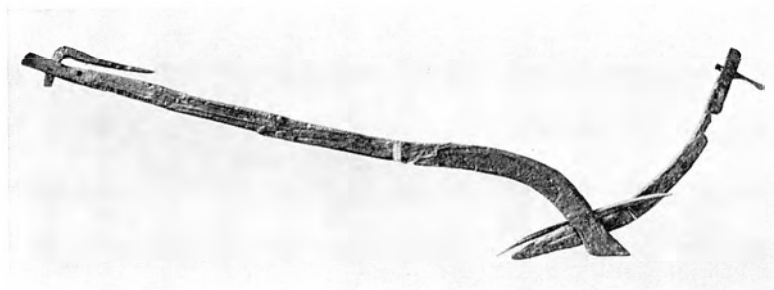
»Den store Gudinde«
som bronzestatuetten

Offerfund af kvindesmykker til den store gudinde, som har domineret den senere bronzealders gudeverden, kendes talrigt fra hele Danmark. I dem er mange prægtige bronzesager. God oplysning om denne offerskik giver fundet fra Budsene på Sydøstmøn, fordi det var nedlagt i en udhulet ellestamme, nedsat som »brøndrør« i en helligkilde, hvis kalkholdige vand har bevaret de dyreofre, der fulgte med bronzesagerne. I dens bund lå knogler af to okser, tre kalve, tre får, samt hest, svin og hund. Ovenpå dem var henlagt to støbte hængekar af bronze, rigt ornamenterede. De blev båret af kvinderne på lænden med et bælte om livet, og i dem havde de deres toiletsager. Et hvælvet bronzesmykke med kraftig fremspringende knap, som har været båret på maven fastgjort til bæltet, lå i et af hængekarrene og ved siden af dem tre lange spiralformede armbånd. Hvor mange kvinder, der har henlagt deres smykkepragt i offerbrønden, ved vi ikke, men det må have været mindst to.

Offerbrønd med kvindesmykker og dyrekno­gler fra Budsene på Møn

Arden fra Døstrup mose
i Himmerland

Gennem den senere del af bronzealderen og i ældre jernalder har det været skik herhjemme at henlægge træplove i moserne. Redskaberne er uden muldfjæl og kaldes for arder. I mange tilfælde består disse fund ikke af fuldstændige arder, men kun dele eller af udslidte redskaber, der er nødtørftigt reparerede. Tilfældigt henslængte stykker kan være imellem, men som helhed er det offerfund, og det var ikke ukendt i oldtiden kun at ofre en del af noget i stedet for det hele. Hårflætninger er også mellem fundene fra moserne, måske ofre til en frugtbarhedsgudinde, som pløjerredskaberne var det.

Arden begyndte tidligt i yngre stenalder at trække sin fure i vor hjemlige muld, indført af fremmede bondefolk. Central- og Sydøsteuropa er hjemland for den type, der først viser sig. Dens spor findes under oldtidens gravhøje, når de er opført på gamle agre. I mange tilfælde er dette sket. Nu ses de som mørke rude-
de net i den lysere undergrund. På svenske helleristninger ser man arden i funktion, forspændt med okser eller heste, ført frem af en mand, der kan være fallisk og have en »majgren« i hånden, således at den scene, som gengives, må være vårens første pløjning, en rituel handling efterfulgt af redskabets henlæggelse som offer. Vi har som følge af denne særegne offerskik verdens største og bedste samling af oldtidsplove i Danmark.

Helleristning af ard, som Døstrup, forspændt to okser

Jernalderens mennesker kommer os på nært hold i fundene fra moserne, hvor garvesyren har bevaret dem på en så forunderlig måde, at man ikke skulle tro, de var døde for et par årtusinder siden. Kun farven har ændret sig og har fået bronzens gyldenbrune tone. Både mænd, kvinder og børn er fremdraget i moserne. Der er de henlagt efter ofring i oldtidens tørvegrave, som oftest nøgne, nogle med afskåret hår eller med bind for øjnene. Der er mænd, som endnu har den snor om halsen, hvormed de er blevet stranguleret. Andre har fået halsen skåret over eller hovedet knust. De kan være den store gudindes tjenere, der som afslutning på forårets hellige frugtbarhedsfester har måtte lide offerdøden, for at sikre naturens kredsløb, lykke og frugtbarhed i det kommende år.

Der er fundet op mod 700 af mosefolkets slægt i Nordvesteuropa. Fra Danmark kendes beretninger om mere end halvandet hundrede. De andre er fra Tyskland, Holland, England, Skotland, Irland og Sverige. Langt de fleste af dem er nedlagt i moserne mellem år 100 før og 500 e. Kr.

Forsvarsværker fra oldtiden er sjældne. Et af de ældste er tilflugtsborgen i Borremose nær Års i Himmerland. Der har jernalderfolk et par århundreder f.Kr. søgt sikkerhed på en lille holm bag vold og grav, omgivet af sø og sump. Hele anlægget er kun på ca. 1500 m², men stort nok til at rumme en større landsbys befolkning i ufredstider. Et brolagt vadested førte ud til holmen over to voldgrave, en kortere anlagt på tværs og en, der løb hele holmen rundt. Den opgravede jord er lagt som vold på indersiden. Indenfor voldgraven var et vandingssted, så mennesker og dyr kunne holde en længere belejring ud. Et vidnesbyrd om det opmålingsarbejde, som er foregået i forbindelse med udførelsen af forsvarsanlægget, er en 1,35 m lang målestok af egetræ, inddelt i 8 lige lange måleenheder på 16,5 cm, der blev fundet i bunden af voldgraven. I århundredet f.Kr. er en jernalderlandsby anlagt på den gamle tilflugtsborg. Gravene var da tilsandede og volden næsten udjævnet. Fra det faste land blev der over mosen anlagt en stensat vej, der fortsætter i et slyng ind over holmen som en bygade i retning mod vandingsstedet. På begge sider af den opførtes langhuse, hvoraf der er påvist to og tyve, men ikke alle har været beboet samtidigt.

Borremoses
tilflugtsborg
med hustomter
fra jernalderen.
Luftfoto

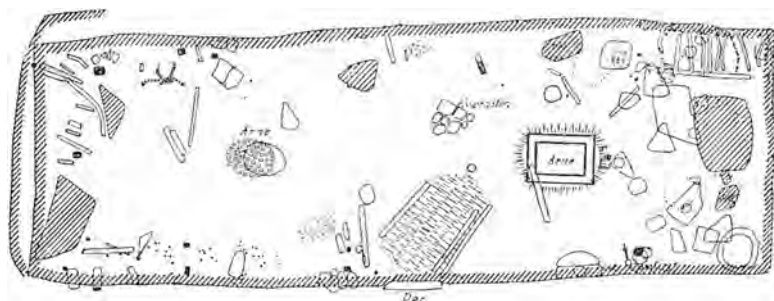
Borremose

Målestok
fra voldgraven

Jernalderens landsbyhus, som vi finder det i Borremose og mange andre steder i Jylland er et øst-vestvendt langhus, i vintertiden en fælles bolig for mennesker og dyr i ældre jernalders barske og kolde klima. Husene er fra omkring en halv til en snes meter lange, fem-seks meter brede og har haft to rækker fritstående, tagbærende stolper på langs ned gennem husrummet. Fra syd-siden fører en gang ind i huset, hvis vestende er menneskers opholdsrum. Der ligger arnestedet midt på lergulvet og omkring det, har der været sovepladser. Der er også køkkenet med lerpotter, kværnsten til kornmaling og undertiden også ovn til brødbagning. Østenden optages af dyrenes båse. Den kan være brolagt og med grebning i midten. De større huse har staldplads til op mod en snes kreaturer. Taget har været lyng- eller rørtækket og når jorden hele vejen rundt på en særlig hustype, det jyske spændhus, der har været brugt helt op til vore dage, mens andre huse har haft meterhøje græstørsvægge.

I midten af årtusindet f. Kr. indvarsles en ny tid, hvor jern afløser bronze som materiale til redskaber og våben. En hjemlig jernproduktion sætter ind og gør bondefolket uafhængigt af metalimporten. Da samtidig øget nedbør gør de sandede jyske marker mere givtige, er grundlaget skabt for opblomstringen af den landsbykultur, de jyske jernalderhuse fortæller om.

Udgravningsplan
af et jernalderhus i
Ginderup

Jernalderlandsby genopført i forsøgscentret i Lejre

Sølvkedlen fra Gundestrup med
billeder af guder og gudinder

Enestående i verden er det dejlige sølvkar, der i 1897 fandtes ved tørvegravning i den lille grydeformede Rævemose ved Gundestrup i Himmerland. På karrets sider ses guder og gudinder, kultiske optog, offerscener, tyrekampe, skildringer af en keltisk stammes guder og gudedyrkelse, en billedverden som kun de indviede præster dengang kunne tolke og hvis indhold, vi nu må gætte os til. På ydersiden veksler mandlige og kvindelige guddomme, hver af dem omgivet af mindre figurer, der viser deres særlige betydning og opgaver på parnasset. På indersidens plader gengives kultiske optog og scener. På en af dem ses menneskeofring over et stort kar. Krigere drager i procession på hver sin side af livets træ, der vokser frem fra en kedel, hvori de ofredes blod samles. Den underste række er fodfolk, måske krigsfanger, der skal ofres, mens den øverste række er ryttere, der kan være de ofrede, genfødt til ny herlighed i en anden verden. Derfor modtager hunden som dødens herold de dømtes rækker, mens slangen leder rytterne frem.

På en cirkelrund bundplade ses den scene, hvorom hele kedelens billedverden samler sig: tyredrabet. Et vældigt dyr, svulmende af kraft med månens tegn i panden, anfaldes af en offerpræst med sværd og tre hunde, hvoraf den ene krummer sig i

dødskamp. Gennem tyredrabet sker det store under. Alt liv genskabes, når sæden, der er gengivet som yppigt løvværk omsluttende den hele scene, i dødsøjeblikket sprøjter frem og kornkærner springer fra tyrens hale. Det herlige sølvkar, hensat i mosen for et par årtusinder siden for at vinde gudernes gunst, er ikke hjemligt arbejde, men fremstillet i Sydøsteuropa, hvor orientalske, græske og keltiske forestillinger mødtes.

Kedlens bundplade med
billede af tyredrab

I Jylland er romertidens grave for det meste samlet på store gravpladser, indtil flere hundrede sammen, ordnede i rækker som på vore kirkegårde. Gravudstyret er hjemmegjorte lerpotter, som regel fint formet og dekoreret, udmærket håndgjort pottemagerarbejde. De står opstillet foran den døde, der ligger tilbords som en fornem romer med rigelig opdækning. I hovedenden af graven har drikkebæger, øsekop og et par krukker med drik sin faste plads. Ved fodenden står det store »grødfad« og en mindre skål, og mellem lerkarrene ligger ofte steg af okse, får eller svin med en forskærerkniv parat. Disse gravpladser fortæller som landsbyerne om et solidt jysk bondesamfund, hvis magt og selvstændighed skyldtes, at der overalt på halvøen fandtes myremalm, så hvert landsbysamfund kunne skaffe sig det nødvendige råmateriale til våben og redskaber. Smedene, der stod for jernproduktionen, fik deres værktøj med, og disse smedegrave findes i de samme egne i Jylland, hvor de store gravpladser ligger.

I den sidste del af romersk jernalder bliver antallet af jordfæstegrave fåtalligere på de enkelte gravpladser i Jylland, og det ser ud, som om magten nu samles hos et mindre antal familier lige som på øerne.

Jernalderbonde i sin grav med opdækning af lerkar med føde samt forskærerkniv på steg

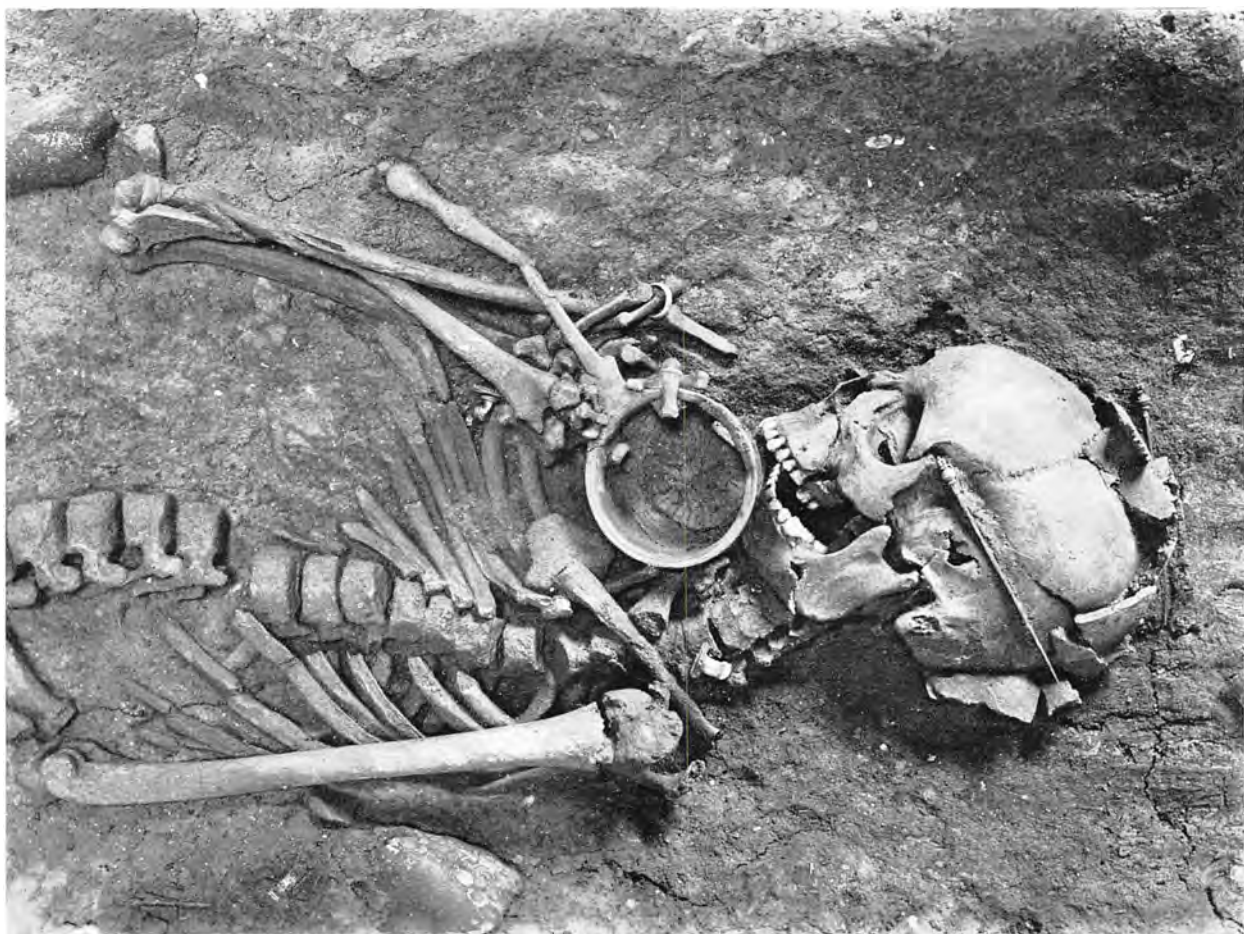
Sølvbæger fra
høvdingegraven
i Hoby

De første fire århundreder e.Kr. er Nordens lande under stærk indflydelse fra Romerriget, der efterhånden har udstrakt sine grænser til Rhinen. Dette tidsafsnit kaldes derfor romersk jernalder, og fra det er mange gravpladser, hvor de døde er jordfæstede i plankekister omgivet af talrige gravgaver. I det østlige Danmark, der som i bronzealderen havde stormandsvælde, ligger der kun nogle få grave sammen, men de er rigt udstyret med kostbare romerske kunstindustriprodukter af bronze, sølv og glas. En fornem kvindes grav er fundet ved Juellinge på Lolland. Hendes smykker var af guld og sølv. Et træskrin med toiletsager havde lås og nøgleskilt. Slebne drikkebægre af glas og vinøse med si af bronze er af romersk oprindelse.

I en mandsgrav fra samme landsdel fandtes bronzekar fra kejser Augustus tid fabrikeret i Capua i Syditalien, derimellem et fad med fremstilling af den skumfødte, nøgne Afrodite omgivet af amoriner. Prægtigst i gravudstyret er to bægre af fornemste sølvsmedekunst udført i beåndet stil og signeret af den græske kunstner Cheirisophos. Deres motiver er fra Homers trojanske sagnkreds og viser kong Priamos bønfalde Achilleus om udlevering af sønnen Hectors lig og Odysseus forsøg på at tilvende sig Herakles' bue, uden hvilken Troja ikke kunne indtages.

Romersk import

Fornem jernalderkvinde i sin grav med vin-si samt smykker af guld og sølv

Smukke fodbægre af sølv med billedprydende forgyldte mundingsbånd i sjællandske grave fra 3. årh. e. Kr. indvarsler en ny tid i den nordiske jernalder. Indflydelser fra det udstrakte Romerrige træder noget tilbage for nye impulser fra Sydøsteuropa, der bliver stilskabende i den nordiske kunst i de følgende århundreder. De nye kontakter formidles af det germanske folk goterne, der i begyndelsen af 3. århundrede udvandrer til de udstrakte steppeegne i Sydrusland, hvor nomadefolket skyterne levede.

På et bæger fra Himlingøje på Stevns sidder en hjælmlædt mand med et skytisk ringsværd i hånden bag en galoperende hest, og på et lignende bæger fra Nordrup ved Ringsted færdes hjortedyr. Halvmåneformede og bladformede hængesmykker i guld, prydnåle med mandsmasker og dyrehoveder viser den samme indflydelse fra disse fjerne egne, den nordlige kyst af Sortehavet og det sydlige Sibirien.

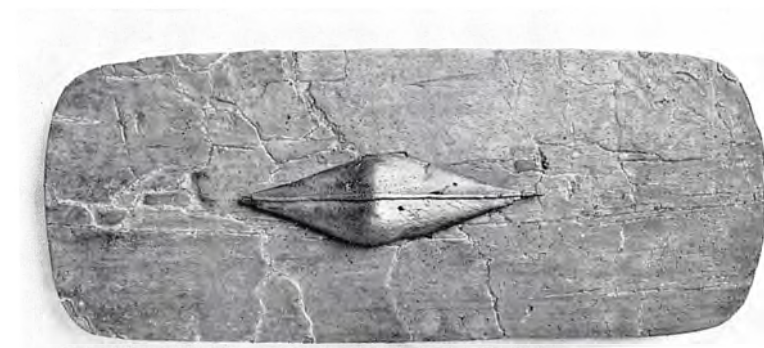
Men også Romerriget havde del i åbningen af den nye kulturstrøm fra sydøst, fordi kejser Marcus Aurelius sluttede en traktat med folkene der, så grænserne kunne åbnes for en fredelig handel, som blev udnyttet af romerne. De prægtige glasbægre med malede billeder af gladiator- og dyrekampe fra den romerske arena, fremstillet på fabrikker i Rhinlandet kendes i en halv snes eksemplarer fra 3. årh. fra sjællandske grave – og fra så fjernt et land som Afghanistan, indhandlet gennem Persien fra Damascus, hvor romere og Østens handelsmænd mødtes.

Fodbæger af sølv og malet glasskål

En snes mosefund med hundredvis af våben fra yngre romertid fortæller om stammefejder landet over. Almindeligst i dem er sværd, spyd, økser, pile og skjolde. Hertil kommer enkelte hjelme af sølv og bronze, ringbrynjer, smykker og fornemt ridetøj. Også vogndelev og værktøj hører med. I fundet fra Nydam mose fandtes de omkring tre klinkbyggede fartøjer, og i en nogle århundreder ældre båd fra Hjortspringkoppel på Als lå våbnene i en kanolignende båd.

Måske stammer nogle af disse fund fra danernes erobring af Danmark ved invasion fra Sverige, som historieskriveren Jordanes beretter om, folk, der skal have været de højeste af vækst blandt alle Skandinaviens folk og som har givet vort land navnet Danmark. Efter slagene er de overvundnes våben og ejendele henlagt som offer til guderne i helligmoser. Denne offer-skik skildres af Cæsar i bogen om Gallerkrigen: »Før de går til slag, lover de som regel kampbytte til krigsguden. Efter slaget ofres de fangne dyr, og det øvrige bytte bringes sammen på ét sted. I mange stater ses på hellige steder hele sammendyngede hobe af sådanne genstande, og det er sjældent, at nogen i den grad ringeagter religionen, at han vover enten at skjule byttet hos sig eller borttage det, der er henlagt, en forbrydelse, for hvilken der er fastsat den hårdeste pinselsstraf.«

Skjold fra båd- og offerfundet i mosen ved Hjortspringkoppel på Als

Hesteoffer og våben fra Illerup mose

Gudefigur af træ. Mosefund fra
Rude Eskildstrup

A circular silver coin, likely a Russian ruble, featuring a central figure (possibly a saint or historical figure) surrounded by an inscription in Cyrillic script. The coin has a decorative, possibly beaded, border.

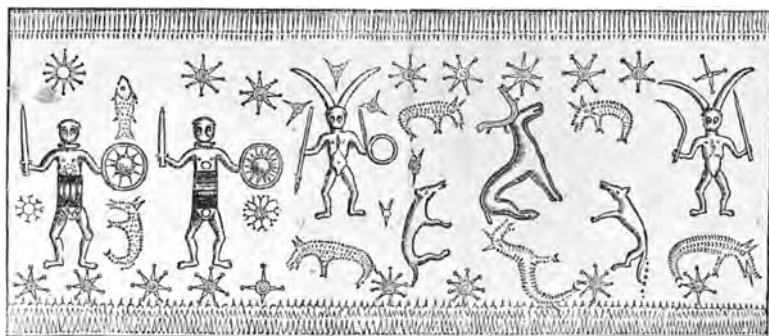

De herligt svungne guldhorn fra Gallehus i Sønderjylland bærer også jernalderens gudeverden fra tiden snart efter år 400 e.Kr. på sine gyldne sider. De blev fundet i 1639 og 1734, men stjålet i 1802. Kun samtidige tegninger af dem er bevaret, men giver dog et indblik i en forunderlig billedverden, hvori vikingetidens myte- og sagnstof har rod, selv om de ikke i enkeltheder kan tolkes med sikkerhed.

Det korte guldhorn har under munden en 32 runers indskrift: »Jeg Lægast, Holtes søn (eller fra Holt), hornet gjorde (eller lod hornet gøre).«

Når de to guldhorn ansues under et, er der en klar forskel på deres billeder. På det korte horn ses bevæbnede, påloddede gudomme, flere af dem optrædende parvis, og forskellige dyr på en bund af indpunslede stjerner og andre himmeltegn, der fortæller, at de gengives i en »Valhal«. På det lange horn færdes de påloddede figurer, hvoraf nogle har dyrehoveder eller er helt i dyreskikkelse, på en bund af slanger og drager, der kan tolkes som en »Helhal«, dødsriget, hvor underverdenens magter færdes. Det lange horns guder kan være af vanernes gamle slægt, der forvistes, da aserne tog magten, et religionsskifte, som kan have foranlediget guldhornenes fremstilling. Frem for alt viser de to horn, hvor rigt og broget vort hjemlige gudeparnas har været i jernalderen med forbindelse til orientalske og keltiske religioner.

De to gyldne horn
fra Gallehus

Gudebilleder mellem
stjerner og himmeltegn
på det sidst fundne
horn

Det ærlige Afsmalning paa dette Guld-Horn,
som bleff funden A: 1639 den 20 Julij, aff en Pige,
ved Møgettonder, veiede uden Skruen 198 Lod,
blef taxeret, og hvarderis for 1200 Riegsdahlr.

Andreas Romdorp
Archid. et Canonrip.
F. J.

Original-afsmalning, som repræsenterer begge Siders Figurer, paa det Guld-Horn
(vegende 7 & 14 lod) som A: 1734 den 21 April i det Bræffabet Schackenborg ved Gjal-
lehuus af en Mand fra bemeldte Bje ved navn Erick Lassen ble funden. Svileken sam-
me Horn til Bræffe og Cammer-Herre hørte velbaarne Herr Otto Diderich
af Schack leverede, som den 5. Maj, vel paafølgende Deres Kongelige Maj:
vores allernaadigste Nerve-Herre og Konge Konge-Christian
den 6te dette i Flensborg allerunderdanigst offererede.

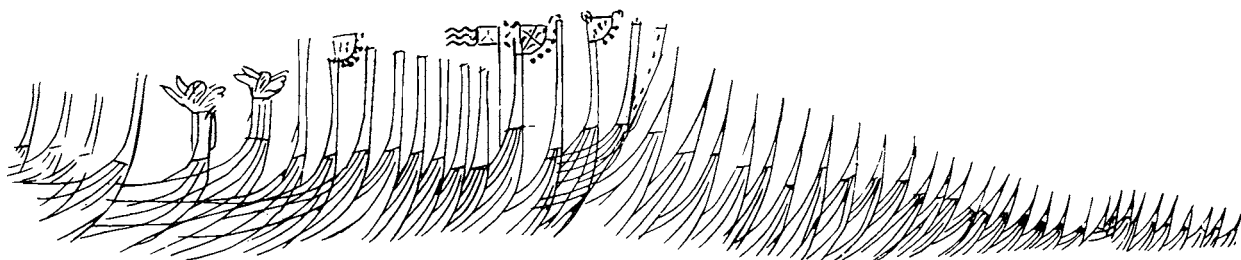
Vikingetiden danner den magtfulde afslutning på oldtidens årtusinder. Nordens folk drog da på hærtog over alle Europas have, gjorde erobringer, anlagde kolonier. Grundlaget var en stærk organisation, midlet, de nordisk skabte, klinkbyggede fartøjer, der førte dem til Middelhavets, Grønlands og Amerikas fjerne kyster. Skibe fra denne tid er fundet som spærring af sejl-løbet »Peberrenden« i Roskilde Fjord og som gravleje for en høvding under en høj ved Ladby vest for Kerteminde.

Af det højsatte skib var kun naglerne og aftryk af plankerne tilbage. Ved meget omhyggelig udgravning lykkedes det at fremkalde skibets oprindelige form og bevare det på sin plads, hvor det nu kan ses under en betonhvælving. Jernkrøller fra dragehovedet viser, at det er sydvendt, vantringe i siderne, at det var sejlførende. Et gravkammer i agterstavnen var plyndret. Kun smådele af jern, bronze, guld, sølv, tin, bly, tøj, læder og dunpuder var tilbage af et rigt udstyr. I forstavnen lå jernanker og kæde, den døde heste og fint seletøj. Skibet skulle føre den døde og hans gods til Valhal.

Vikingerne gravlagdes også i »stenskibe«, spidsovale rammer af rejste sten, skibssætninger, som opførtes mange steder i landet, næsten altid nær vand.

Ladbyskibet under udgravning

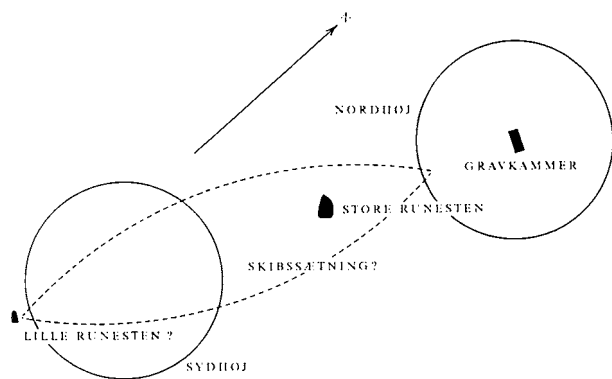
Vikingeflåde i samtidig gengivelse

Prægtigst af alle danske mindesmærker fra oldtiden er monumenterne i Jelling – de vældige kongehøje, vort lands største, og mellem dem de to runesten. Den nordlige høj er navngivet efter dronning Thyre, den sydlige efter kong Gorm. Rækker af bautaen under sydhøjen og forskellige steder på kirkegården viser, at der til Jellingmonumenterne har hørt endnu et mindesmærke, en vældig skibssætning. Alle disse mindesmærker er ikke blevet til på én gang.

Den 8,5 m høje og 65 m brede nordhøj er opført over et plankbygget kammer, hvor sandsynligvis både Thyre og Gorm er gravsat. Den store skibssætning kan være rejst af Gorm for Thyre, og til den hører i så fald den lille runesten, som han lod hugge for hende. Den store runesten lod kong Harald riste til sine forældres minde samtidig med gravsætningen af dem i nordhøjen. Den 11 m høje og 77 m brede sydhøj, der er uden gravkammer, er opført sidst, måske som mindehøj for kong Harald, så han også fik sit monument på det gamle kongesæde, hvor hans bedrifter samtidig føjedes til på den runesten, han satte for sine forældre.

Grundplan af
monumenterne
i Jelling

Luftfoto af Jelling

Kristusbilledet på den store sten

Fornemst af alle runemindesmærker, enestående i verden, er den store billedsmykkede Jellingsten. Den fortæller i en ramme af en slanges snoede krop: »Harald konge bød gøre kumler disse efter Gorm fader sin og efter Thyre moder sin.« Denne indskrift dækker den ene af stenens tre sideflader, mens de to andre oprindelig kun har været billedsmykket, den ene med en drage omslynget af en slange, den anden med Kristus, der, omgivet af frodige vækster, rækker sine arme velsignende ud over det gode, brede Jylland. Alt er udført efter nøje fortegning på stenen, hvis naturlige sideflader gennem udsmykning og indskrift er sammenføjet til et storslået kunstværk. Efter Haralds død skulle også han mindes. En udvidelse af rammen på indskriftsiden påbegyndtes, men opgaves, da man ved at fortsætte runerne på de andre sider kunne opnå overensstemmelse mellem dem og bil-

lederne. Af Haralds minderuner står således »den Harald, som vandt Danmark« på indskriftsiden, under den grumme drage »helt, og Norge« og under Kristus »og gjorde Danerne kristne«. Den mindre runesten siger: »Gorm konge, gjorde disse kumler efter Thyre, kone sin, Danmarks bod«. På den ses vort lands navn første gang i skrift. Den er de danskes dåbsattest.

Dronning Thyres og kong Gorms
runestene i Jelling

Viking i samtidig
fremstilling fra
Mammen

Vikingernes foretrukne våben var økse og sværd, som tillige var værdighedstegn og derfor ofte prægtigt udsmykkede. Mellem de bedste stykker er en ornamenteret jernøkse fra en høvdings grav ved Mammen i Jylland. Den blev grundigt ødelagt i 1868. Den døde viking hvilede på et leje af dundyner iklædt guldindvirket

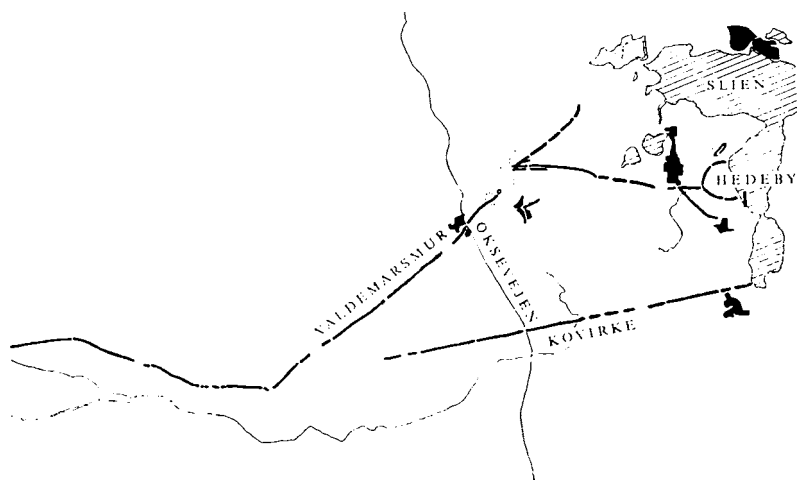
Høvdingegraven ved Mammen

silkedragt i en stor træbygget stue under »Bjerringhøj«. Mellem gravgaverne var fint hestetøj og et stort vokslys, røvet i en af vesterlandenes kirker. Øksens ornamenter er indlagt med sølvtråd i jernet. På den ene side ses et dragedyr i slægt med Jellingstenens, tæt omslynget af rankeværk i fin ornamental udformning. Ved skaftet er en vikingemaske med kraftige øjne, knebelsbart og spiraloptrukket skæg, samt andre ornamenter. Den anden side af øksens blad har rankeværk udgående fra spiralformede rødder ved æggen, en særlig stil der kendes fra malede træstykker fra Jellinghøjens gravkammer og som får sin rigeste udvikling i Ringerike i Norge i 11. århundrede. Ornametikken på Mammenøkse fortæller om vikingetidens udstrakte forbindelser fra Skandinavien til kolonierne på De britiske Øer og i Rusland.

Stridsøkse fra Mammen

Størst af alle danske jordfaste mindesmærker er Danevirke. Om dets anlæggelse fortæller de frankiske årbøger for året 808, at den danske kong Godfred efter at have plyndret og ødelagt den nordtyske østersøby Reric »førte købmændene bort med sig, flåden lettede, og med hele hæren drog han til den havn, som hedder Sliethorp. Her blev han nogle dage og befalede, at hans riges grænse mod sachsernes land skulle befæstes med en vold, således at dette værk, lige fra den østlige havbugt, som de kalder Østersalt, til det vestlige hav, kunne værne hele Ejderfjordens nordlige bred og kun have én port, hvorigennem vogne og heste kunne færdes frem og tilbage«. De følgende tre et halvt århundrede blev denne rigsgrænse stadig udbygget til et omfattende og mangedelt voldsystem. Dets strategiske plads var fra starten valgt med en sådan kyndighed, at det helt op til 1864 havde betydning, og i nyanlagte skanser stod den danske hær til forsvar mod fremrykkende preussere og østrigere. Når stillingen da måtte opgives, var det, fordi frosten i den kolde vinter gjorde sump og sø, hvormed anlægget var sammenkomponeret, til faste broer for den fremrykkende fjende. Hovedvolden gik fra Gottrup i øst til Hallingsted i vest og står endnu over lange strækninger som et magtfuldt mindesmærke for Danmarks gamle rigsgrænse.

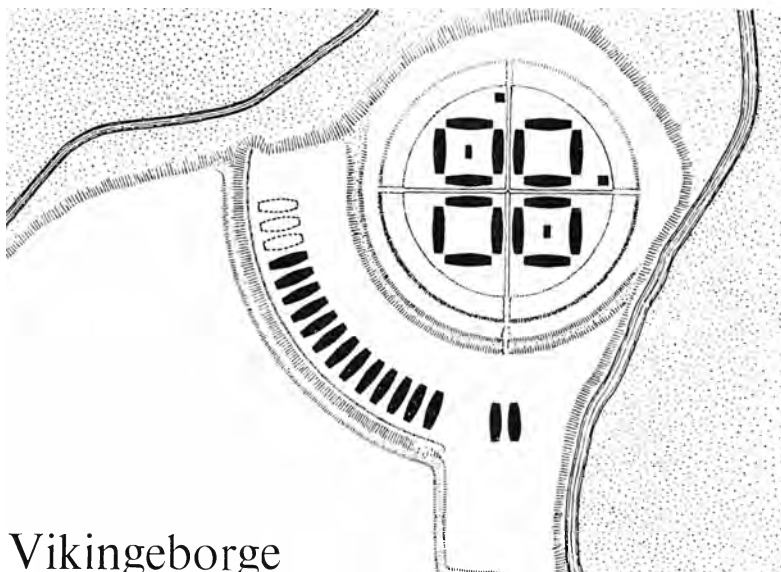
Plan af
Danevirkes
voldsystem

Danevirkes vold og grav

Ringborgene Trelleborg, Nonnebakken, Fyrkat og Aggersborg hører til de største anlæg fra vor fortid og vidner om den organisation, der lå bag vikingetidens magt og væld. De er ikke, som ældre anlæg, bestemt af deres placering i terrænet, men anlagt efter et klart geometrisk skema med aksefasthed og gennemført symmetri. Trelleborgs ringvold omslutter et areal på ca. 3 tønder land, hvorpå er opført 16 store vikingehaller, sammenbygget som firelængede gårde i hver sin fjerdedel af borgens cirkelslag, hvortil yderligere er føjet tretten store huse, anlagt radiale i forhold til centrum udenfor ringvolden i en forborg. Fyrkat ved Hobro har samme hovedplan som Trelleborg, men er noget mindre og uden forborg, mens Aggersborg ved Limfjordens nordkyst er endnu større, har et indvendigt tværmål på ca. 240 m og har omsluttet 48 langhuse med tolv i hver sin fjerdedel af anlægget. De fire ringborge er alle anlagt indenfor et kort åremål, måske med romerfoden som måleenhed og efter en samlet plan på strategisk vigtige punkter.

Som en mulig bygherre er der peget på kong Svend Tveskæg, som dermed har sikret sit kongerige, da han i 990-erne begyndte vikingetogter mod England. Forbilleder for de særprægede anlægs grundplaner kan søges i Østens lande, hvor et lignende og omtrent samtidigt anlæg kendes fra en konges residens i Persien, og dér kan have sin oprindelse i vældige teltlejre.

Grundplan af
Trelleborg
med indtegnede
huse

Som næsten alle konge- og høvdingegrave fra vikingetid er gravkammeret i den nordlige Jellinghøj blevet plyndret i meget gammel tid. Hvornår det er sket, ved man ikke, men det kan være kort efter Haralds død og samtidig med, at den store stavkirke, der var opført på stedet, blev nedbrændt. Alligevel er der i højen fundet sager, som giver interessante oplysninger. Mellem dem er et lille forgyldt sølvbæger, som kan have været Gorm den Gamles rejsekalk, og et lille guldbelagt bronzekors, som dronning Thyre kan have båret. Begge stykker viser kristendommens indflydelse i midten af 10. århundrede og måske tillige, at dette kongepar ikke har været så »skurvede hedninger«, som de er blevet antaget for. Da kong Harald imidlertid har stået for nordhøjens opførelse og gravsætningen af sine forældre dér, kan man tænke sig, at han som kristen har givet dem så stærke klenodier med som kalk og kors, som i nødsfald kunne vises Sankt Peter ved himmerigets port. I vikingetid blev både hedenske og kristne tegn båret som værnensymboler. Tors hammer i stemplet sølv var et stærkt tegn for en kriger. For de kristne var korset ikke det almindeligste tegn, men derimod nøglen, et afbillede af Sankt Peters nøgle til himmerigets port, ofte kunstfærdigt håndværk med håndgreb i gennembrudt arbejde, smykket med hedensk dyreornamentik; men dens kam var ikke forarbejdet til åbning af en jordisk lås. Det blev alligevel den magt nøglen og korset symboliserede, der fremover kom til at råde i de nordiske lande, selv om modsætningen mellem den gamle og den nye religion ikke var større, end at en håndværker kunne støbe Tors og Kristi tegn i samme form. Det fremgår af et fund fra Trendgården i Vesthimmerland. Skulle man slutte af dette ene stykke med to kors og én hammer, så havde den kristne religion allerede overmagten ved vikingetidens slutning.

Støbeform til kors og Torshammer

Alterkalk fra den nordre høj i Jelling

MIDDELALDER

De skriftlige kilder til Danmarks historie begynder ret pludseligt at rinde i de år o. 800, da den frankiske stormagt havde under-
tvunget sachserne og nu stod ansigt til ansigt med danskerne. De frankiske årbøger fortæller ikke alene, at den danske kong Godfred fik travlt med at befæste rigets sydgrænse. De beretter også, at han overfaldt og ødelagde handelsbyen Reric, der vistnok lå ved Wismarbugten, og førte handelsmændene til byen Sliesthorp.

Der er næppe tvivl om, at Sliesthorp er den by, som andre steder kaldes »at Hæthum« eller Hedeby, og det er ikke noget tilfælde, at byen optræder i de ældste kilder til Danmarks historie. Den udgjorde et knudepunkt i vikingetidens store net af søfarts- og handelsveje. Den forbandt handelspladserne ved den frisiske kyst med byen Birka ved Mälaren og Kaupang i Norge. Det var vigtigt for kong Gudfred at fastholde denne by inden for sit magtområde og sikre såvel handelsvejen som rigets sydgrænse med vidtstrakte fæstningsanlæg.

Byens historie var dramatisk. Under en politisk svækkelse af Danmark o. 900 tog svenske erobrere magten her. I det følgende århundrede stræbte tyske kejsere efter herredømmet, men i 980-erne erobrede danskerne den tilbage, og den forblev dansk, indtil den norske kong Harald Hårderåde i 1050 under sin krig mod Svend Estridsen overfaldt og afbrændte byen. Den genopstod ikke.

Erindringen om byens beliggenhed blev i den grad udslettet, at først vor tids arkæologer med sikkerhed har kunnet udpege stedet. Mange års udgravninger har nu genskabt billedet af det engang folkerige og – efter datidens opfattelse – meget velstående bysamfund.

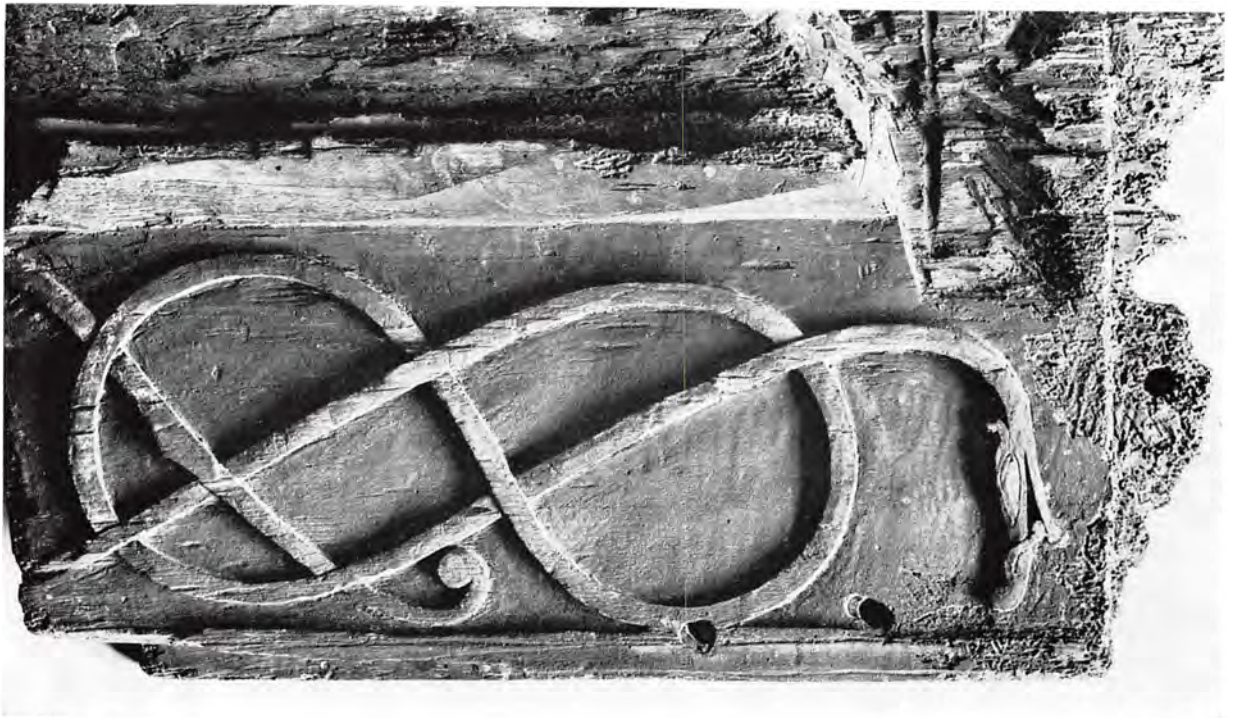
Luftfoto af Halvkredsvolden ved Hedeby

Hørning kirke ved Randers bærer præg af herregården Claus-holms nærhed. Tårnet har kobberspir, og tykke stukengle svinger sig under hvælvingerne. Det er vanskeligt at forbinde al denne landsbybarok med vikingetid og hedenskab, og alligevel har Hørning kirke leveret nogle af de stærkeste bidrag til vore forestillinger om den tid, da kristendommen var ny og ikke rigtig indarbejdet i Danmark.

I kirkemuren har man fundet en plankestump fra en trækirke, der stod her i 1000-årene. Det er en rest af hammerbåndet – dvs. den vandrette planke, der for oven løb hen over de lodrette staver i væggen og bandt dem sammen. På ydersiden er den dekoreret med udskårne og bemalede dyreslyng i den stil, der var overleveret fra vikingetiden.

Ved gravninger under gulvet har man yderligere fundet grundplanen af denne trækirke – et rektangulært skib med kort, fire-sidet kor. Det var, hvad man kunne vente; men meget overraskende var fundet af en vikingetidsgrav under trækirken – et plankesat kammer, hvori en velstående kvinde lå begravet på hedensk maner med meget gravgods. Det kunne ses, at der oprindelig havde hvælvet sig en høj over graven; men at den var høvlet ned, da kirken blev bygget.

Hvad meningen var, kan man kun gætte sig til. Det må antages, at den højættede kvinde i Hørning levede og døde som hedning; men at hun havde efterkommere, der lod sig kristne og ønskede at give også hende en slags adkomst til den nye tro. Derfor byggede man kirken over hendes grav.

Hørningplanken. Foroven ydersiden med udskåret dyreslyng.
Forneden indersiden med rester af malet planteranke

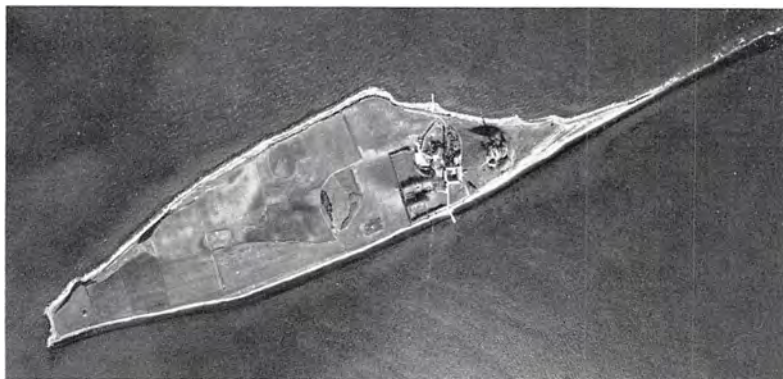
Omkring år 1070 forfattede krønikeskriveren Adam – skolemester ved domkirken i Bremen – en beskrivelse af Danmark. Den er vel underbygget, for Danmark var en kirkeprovins under ærkebispedømmet Hamburg-Bremen, og ærkesædets folk vidste god besked med rejseruter og rejsetider.

Jylland hørte til de mere barske og ugæstfri områder. Fra Slien til Ålborg var der seks dagsrejser; agtede man sig til Fyn, kunne man klare sig med tre dagsrejser og en kort overfart; men skulle man videre til Sjælland, måtte man indstille sig på en dags sejlads, og det var ikke uden risiko, for farvandene vrimlede af sørøvere, og Sprogø var deres frygtede tilholdssted. Rejsen over Sjælland tog to dage.

Isoleret fra omverdenen var Danmark langtfra. Bælter og sunde, indskårne kyster tillod skibe at lægge til overalt. Men det må have knebet en del på de indre ruter over land, hvor den vejfarende famlede sig frem ad tiltrampede stier og måtte opsøge det mest passable sted, når han skulle krydse et vandløb.

Syd for Fjenneslev på Sjælland løber Tule å, og over åen fører en bro, der kaldes Sassebro. Oprindelsen til navnet afsløredes, da man o. 1830 i Fjenneslev kirkedige fandt en runesten med indskriften »Sasser rejste stenen og gjorde broen«. Selvfølgelig er broen siden fornyet; men det bør ikke tilsløre, at denne Sasser var en af dem, der knyttede riget tættere sammen – en fortjenstfuld handling, hvad han tydeligvis var sig fuldt bevidst.

Runesten ved Fjenneslev kirke med
indskrift om brobyggeren Sasser

Luftfoto af
Sprogø i
Storebælt

Middelalderens mønter er oftest små og uanselige; men både når de optræder enkeltvis og i flok kan de fortælle megen historie.

I ældre tid stod det enhver frit for at opdele og afmærke sin beholdning af ædelmetal. Sølv var sølv; man tog mønten på dens vægt og lødighed, og man handlede lige så gerne med frankiske, tyske, angelsachsiske, arabiske eller byzantinske mønter som med sine egne.

Det danske møntvæsen opstod først i 1000-årene. Svend Tveskæg var den første danske konge, der satte sit billede på en mønt. Den ligner de angelsachsiske mønter, og vi må antage, at også metallet kom fra England i skikkelse af »danegæld«.

Vikingetidens sidste slægtled var ikke bare vidne til forvirrede og langstrakte tronstridigheder mellem Magnus den Gode, Svend Estridsen og Harald Hårderåde. Den oplevede også en vildtvoksende opblomstring af udmøntningen. Alle konger og kongsemner – til og med Harald Hårderåde – satte deres navn på danske mønter. Møntens størrelse og præg vekslede fra møntsmedje til møntsmedje; snart er forbillederne tyske, oftere angelsachsiske – man mærker også et pust fra det fjerne Byzans. En ændring i disse forhold indtraf brat o. 1075. Fra og med Harald Héns tid er der orden og fasthed over udmøntningen, og hvad mere er – udenlandske mønter forsvinder fra Danmark. Fra nu af kunne kun kongen og dem, han gav tilladelse dertil, slå mønt, og alene dansk mønt var lovligt betalingsmiddel i Danmark. Således afslører mønterne, at kongen ikke længere bare var krigsherre, men også hævdede rigets øverste civile myndighed.

Mønter fra 1000-årene

Kongens mønt

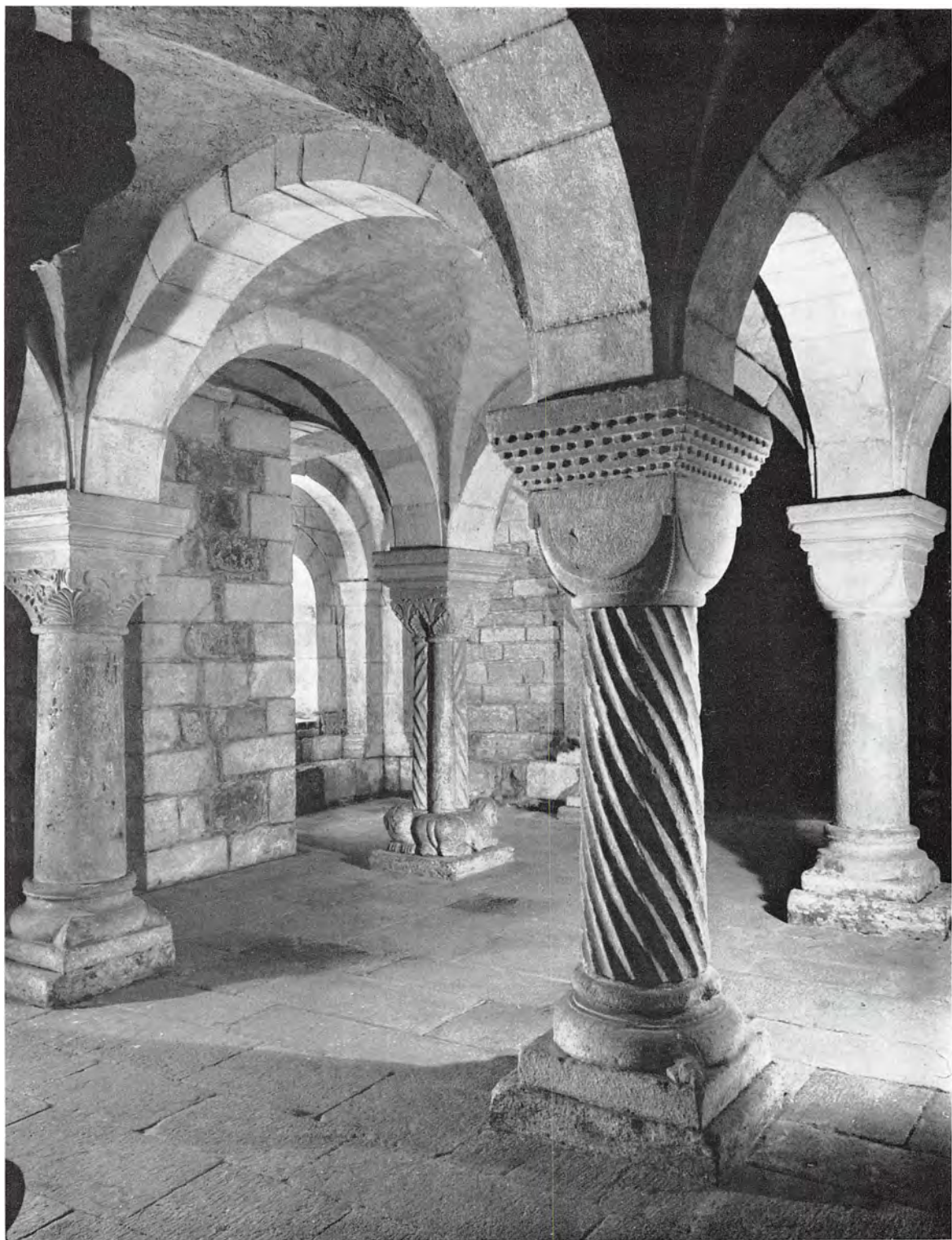

Middelalderligt møntfund fra Grenå. Fra tiden 1223-31

Omkring 1060 reorganiserede Svend Estridsen den danske kirke i samarbejde med kirkens foresatte, den navnkundige ærkebiskop Adalbert af Hamburg-Bremen. Mærkeligt nok delte man Skåne i to stifter. Bispebyer blev Lund og Dalby – kun få kilometer fra hinanden. Tanken var vistnok, at Dalby-bispen først og fremmest skulle drive mission i de endnu hedenske egne, Blekinge østpå og det svenske grænseland nordpå. I Dalby indsatte man Eginio – en mand fra Bremen, en energisk missionær; men i Lund sad angelsachsenen Henrik, en ældre herre fra Knud den Stores tid. Der var kold luft mellem de to bispesæder, hvad der især skyldtes rivaliteten mellem den angelsachsiske og den tyske kirke. Fra begge sider blev der drevet mission i Danmark. Da Henrik efter få års forløb døde – af overdrevent vellevned, påstod man ondskabsfuldt i Bremen – skyndte Eginio sig til Lund, og siden har der kun været ét bispesæde i Skåne.

Men selv om Dalby mistede sin bisp, mistede stedet ikke sin anseelse. En mægtig basilika-kirke, der bl. a. rummede Harald Héns grav, blev bygget, og i tilslutning til kirken oprettede man et kloster for augustinerbrødre.

Bare en mindre del af den engang så imponerende kirke er nu tilbage. Lykkeligvis er forhallen bevaret – et rum, der med sine lave, rigt dekorerede søjler og tunge hvælv kun ejer ét sidestykke i det gamle Danmark, nemlig den samtidige krypt i Lund.

Hvad den tidlige middelalders almindelige mennesker egentlig oplevede ved kristendommens komme, kan det falde nutiden meget vanskeligt helt at forstå. Det var ikke nogen personligt oplevet kristendom, der stillede store krav til de troendes sjæleviv og selvransagelse. Menneskets fundamentale syndighed og uværdighed over for Gud hørte vel nok med, men væsentligere var dog, at kristendommen med en vældig autoritet skred ind som et værn mod de mørkets og udslettelsens magter, der altid truede menneskene. Spørgsmålet var ikke: »Hvilken gud er den rigtige,« for der eksisterede mange guder. Selv Saxo troede på, at rygboernes Svantevit var en gud. Da man styrtede hans billede, forlod ånden ham i skikkelse af et sort uhyre.

Spørgsmålet var snarere: »Hvilken gud er den stærkeste.« Og da var svaret entydigt Kristus.

Den katolske kirke kom med ritualer og skikke, der ved selve deres overholdelse garanterede et forbund med den stærkeste gud. Traditionen bød, at kristne gudstjenester kun måtte fejres ved stenaltre, og at alteret skulle indeholde en relikvie – en fysisk rest af en hellig mand eller kvinde. Denne tradition er overholdt med granit-alterbordet fra Rødding i Salling, nu i Nationalmuseet.

Alterets ene ben er udformet som en knælende skikkelse, der løfter de åbne håndflader i bøn, som det var skik i ældre middelalder. Bønnen var den troendes eneste personlige bidrag til gudstjenesten, fremmunlet på et sprog, han næppe forstod, og netop derved fyldt med en særlig kraft.

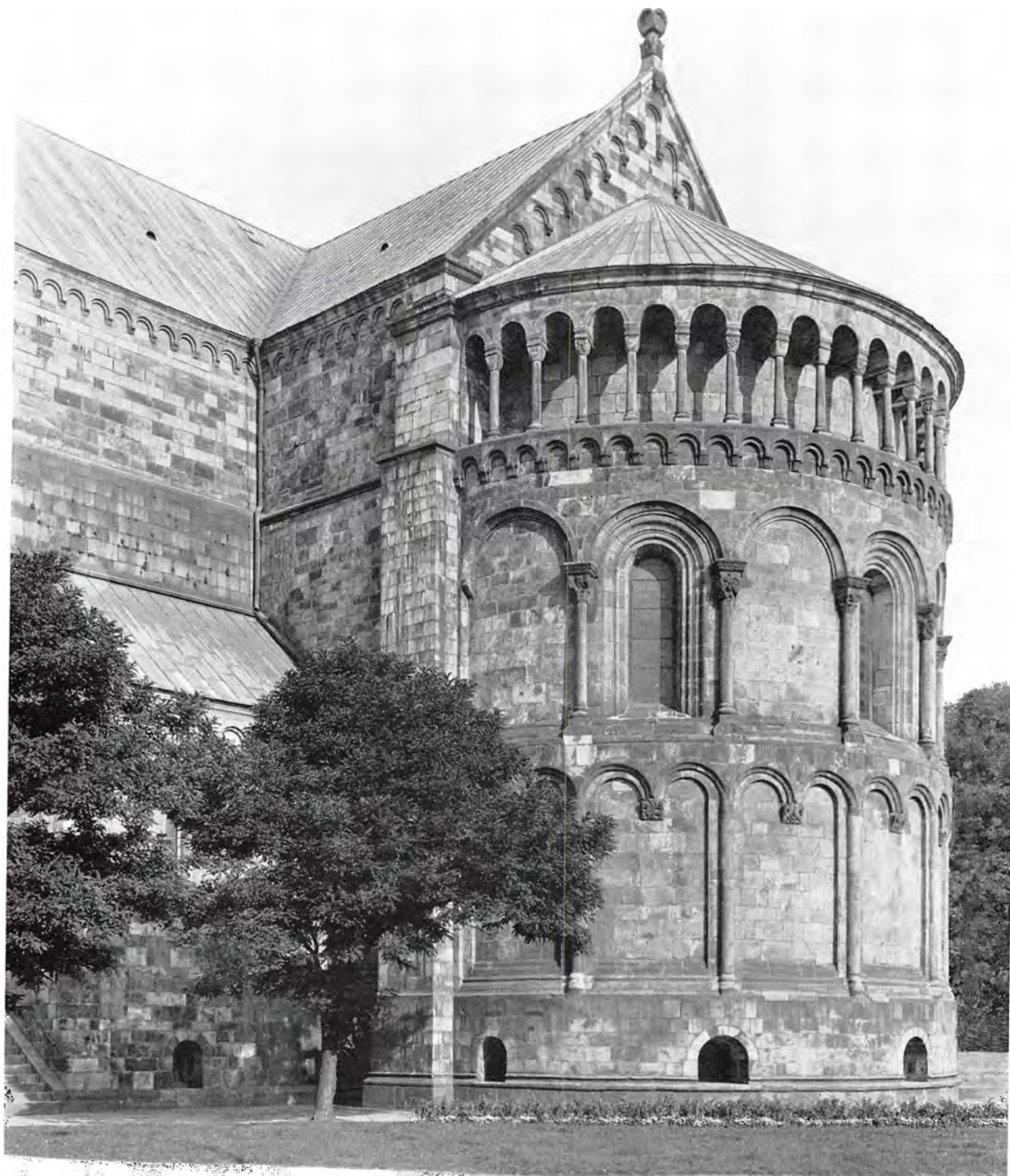

Da Erik Ejegod i 1103 forlod sit rige for at valfarte til Frelserens grav i det befriede Jerusalem, lagde han vejen om ad Italien og udvirkede hos paven, at bispesædet i Lund blev forfremmet til ærkebispesæde. Således slog man en tyk streg over Hamburg-Bremens hævdvundne overhøjhed over de nordiske kirker. »Ingen anden konge har øvet så stor en dåd til menneskenes bedste,« sang skjalden Markus Skeggjason.

Ærkebisp var Asser af den jyske stormandsslægt Trugotsønnerne – »en god og ligefrem mand, en ivrig tilhører, når talen var om gudvelbehagelige ting, kyndig og gudfrygtig, men i sit ydre bondsk som en vender«. Således beskrives han af et øjenvidne – en udsending fra bispen af Bamberg, der også kan meddele, at ærkebispens mænd var »snavsede og uappetitlige i mad og klædedragt.« Gesandterne blev overvældet med afskeds-gaver, navnlig et skib tungt lastet med smør; men de medtog også et indtryk af en mand, der kunne tale længe uden at røbe, hvad han egentlig tænkte.

At Asser selv havde en klar fornemmelse af, at hans omgivelser svarede dårligt til forestillingerne om et ærkebispesæde, fremgår med al ønskelig tydelighed af den nye domkirke, han grundlagde. Man begyndte med det vigtigste – koret, og man forhastede sig næppe. I 1120-erne stod krypten færdig, og Asser indviede de første altre. Over krypten skød selve kirken op – først og fremmest den pragtfulde apsis, der med sine rundbuede blændinger og sin åbne søjlegang for oven afspejlede de store domkirker i Sydeuropas bispestæder.

Asser så aldrig den færdige kirke; men han kunne dø i tryk forvisning om, at hans pionergerning som bygmester både i egentlig og overført forstand ville finde værdige arvtagere.

Ved bredden af Bastrup sø i Nordsjælland ligger ruinen af et rundt fæstningstårn. Det er opført af smukt tildannede frådstensblokke, måler henved femten meter i tværmål, har en murtykkelse på over seks meter og står på det bedst bevarede sted i seks meters højde. Det er påvist, at tårnet ind mod land var dækket af en vold.

I et gavebrev fra kong Niels optræder mellem vidnerne – bl. a. et par medlemmer af kongeslægten – en »Ebbe fra Bastrup«, åbenbart en mand, der stod kongen nær. Ebbe havde sikkert en eller anden tilknytning til tårnet, men hvilken? Det var næppe hans ejendom. Snarest bør vi tolke tårnet som et kongeligt anlæg i lighed med andre, men mindre imponerende ruiner af samme slags. De var vikingeborgenes afløsere – små, koncentrerede fæstninger, opført efter den model, normannerne i 1066

Parti af indermuren
i Bastruptårnet

tog med sig til England fra Frankrig, og som blev grundlaget for deres magt. De var mandskabsbesparende og stærke – vel-egnede i et samfund, hvor krig var et hverv for en lille, professionel hær.

Netop i kong Niels' tid var der skred i den udvikling, der opløste vikingekongens hird af trofaste huskarle, samtidigt med at frie høvdingesønner trådte i kongens tjeneste som hans edssvorne mænd, hans herremænd – ikke for at følge ham til daglig, men i håb om indbringende embeder på hans gårde. Til denne kreds må vi henregne Ebbe af Bastrup, og vi må for-
mode, at det store tårn rejstes til værn for riget og til betryggelse for den nye kongemagt, der hvilede på et tillidsfuldt forhold mellem stormænd og konge.

Luftfoto af tårnruinen ved Bastrup
i Nordsjælland

Den sjællandske stormand Peder Bodilsen, der levede i første halvdel af 1100-tallet, var – skønt ikke kirkemand – opfyldt af tidens religiøse reformtanker og ivrede for gennemførelsen af cølibatet – kravet om gejstlighedens kyskhed. Vistnok mod den aldrende roskildebisp Arnolds vilje oppiskede Peder en folkestemning mod gifte præster – »nogle af dem blev lemlæstet, andre slået ihjel, atter andre fordrevet fra fædrelandet«.

Arnolds efterfølger Eskild var mere en mand efter Peder Bodilsens smag – en kirkereformator i den store stil, omend cølibatet ikke lå ham mest på sinde. De enedes om at grundlægge et kloster til Skt. Peters ære i Sydsjælland, og såvel Peder som hans nærmeste familie skænkede i forening med bispen den nye stiftelse vidtstrakte godser i Sydsjælland. Således opstod klostret i skoven ved Næstved i 1135.

Klostret blev befolket med munke af den hellige Benedikts orden. Det var den ældste munkeorden i Vesteuropa, grundlagt så langt tilbage som i 529, da Benedikt af Nursia samlede sine nærmeste trofæller i klostret Monte Cassino i Italien og foreskrev dem en livsform, der siden skulle blive retningsgivende for alle munkeordener.

I anden halvdel af 1200-tallet udarbejdede man i Næstved Skt. Peders-kloster en bog med fortegnelse over alle klostrets velgørere, der skulle huskes med sjælemesser på deres dødsdag. Teksten oplives af farvestrålende miniaturer – bl. a. denne, der viser en abbed, som velsigner bortdragende munke. De rejste aldrig af fri vilje. Benedikts munkeregel påbød dem at forblive der, hvor det var Guds bestemmelse, at de skulle være. Men kaldte man dem til at grundlægge nye klostre, var det deres lige så selvfølgelige pligt at adlyde kaldet.

Billede med abbed og munke i »Næstved-kalendariet«

Knud Lavard, kong Erik Ejegods søn, der af sin farbroder kong Niels blev indsat som hertug i Slesvig, fremstår i alle beretninger som en stor mand, og han skildres i de lyseste farver. Han værgede Slesvig mod angreb, han vandt så stor indflydelses syd for grænsen, at de vendiske abodritter kårede ham til deres knes – deres konge; men for en væsentlig del var Knuds fremgang en følge af hans nære forhold til den tyske kong Lothar, ved hvis hof han var vokset op. Sit vendiske herredømme havde han i len af den tyske konge.

Måske stræbte han ikke efter mere; men man kan vanskeligt bebrejde fætterten Magnus Nielsen, at han i Knud så en farlig konkurrent. Som kongesøn var Knud et kongsemne, som tysk lensmand kunne han – med eller mod sin vilje – blive skubbet frem af Lothar, hvis eller når denne ønskede at gøre sin magt gældende i Danmark.

Men man kan i allerhøjeste grad bebrejde Magnus den klodsede og æreløse måde, hvorpå han søgte at afværge faren. I nytåret 1131 lokkede han fætterten ud til forhandlinger i skoven ved Haraldsted og huggede den værgeløse mand ned. Skønt hovedparten af den danske befolkning støttede kong Niels, havde Magnus dermed givet et oprørsparti gode kort i hænde. Sønerne af den sjællandske stormand Skjalm førte hertugens lig til Skt. Bendts kirke i Ringsted. Rygtedannelsen tog fart, og snart lyste helgenglorien omkring den dræbte hertug. Hvad Magnus havde søgt at hindre, kom han til at fremme. Efter en meneskealders borgerkrige sad Knuds søn Valdemar på Danmarks trone.

På mordstedet opførte man o. 1150 et valfartskapel i forbindelse med en hellig kilde. Middelalderen igennem forblev Knud den mest folkekære af alle danske helgener.

Slesvig Sankt Knuds Gildes segl

Knud Lavard

Ruinen af Knud Lavards kapel ved Haraldsted

Den angelsachsiske skipper Wulfstan, der omkr. 890 berejste Østersøen, fortæller, at Bornholm var et selvstændigt kongedømme, og det varede da også længe, før øen gik op i det danske rige. At det skete, skyldes især de missionærer, der o. 1070 blev udsendt fra Skåne for at indføre kristendommen blandt de endnu hedenske bornholmere. Øen bevarede dog på mange måder et særpræg, som understreges af kirkebygningerne. Ikke mindre end fire er bygget som rundkirker med udtalt fæstningspræg.

Olskirke – dvs. Skt. Olavs kirke – i øens nordlige del har kirkerum for neden; men herover ligger yderligere to stokværk. Det øverste er forsynet med ni store skyttegab, og det ser ud til, at det oprindeligt flade tag har været kronet af murtinder, som tilmed kunne forstærkes med en hurtigt tilrigget, udkragende skyttegang af træ.

Hvilken fjende, sognemændene i Olsker rustede sig imod, kan vi ikke vide med sikkerhed; men man må tro, at det var naboskabet til de hårdt trængte, undertiden desperate vendiske stamfolk ved Østersøens sydkyst, der gjorde den slags tilflugtsborge nødvendige. Over for de fremtrængende danskere, polakker og tyskere værgede venderne for sig med spredte plyndringstogter, og Bornholm var et nært og fristende mål.

Det ser da også ud til, at Olskirke fik sit høje kegleformede tag allerede i 1200-tallet, da venderne var uskadeliggjort, og behovet for tilflugtsborge ikke længere var så stort.

Skt. Ols kirke på Bornholm
set fra nordøst

Splittelsens og ulykkernes år – således må man betegne tiden fra drabet i Haraldsted til slaget på Grathe hede 1157. Kongsemne stod mod kongsemne – landsdel mod landsdel, og bag uroen og magtkampen mærker man den tyske kejsers bestræbelser på at vinde indflydelse i Danmark. Hverken en voldsmand som Erik Emune eller den farveløse Erik Lam slog til. Den første blev myrdet, den anden gik i kloster, og den næste generation fremtrådte med Svend – Erik Emunes søn, Knud – Magnus Nielsens søn og Valdemar – Knud Lavards søn. En deling af riget syntes at skulle blive den endelige løsning; men et forligsmøde i Roskilde endte i tumult, drabet på Knud og Valdemars flugt til Jylland. Beretningerne lægger hele ansvaret på Svend, og måske har de ret; men vi kender kun sejrherrens version af begivenheden, for kort efter – den 23. oktober 1157 – stod slaget på Grathe hede ved Viborg. Svend tabte, flygtede, blev fundet – og dræbt.

Valdemars eneherredømme var nu en kendsgerning, og han fejrede det ved at takke Gud med en kongelig gave – et kloster i Vitskøl ved Limfjorden. Forrædere har stræbt kongen efter livet, står der i grundlæggelsesdokumentet, Menedere, oprørere og forbrydere har påført ham krig; men Gud var med ham.

Anslaget til Vitskøl kloster – især kirken – var storslået. Et vældigt korparti rejste sig med sidekapeller og ni apsider, med plads til altre og processioner. Åbenbart ville cistercienserbrødrene i Vitskøl ikke stå tilbage for deres kolleger i moderklostret i Frankrig. Kirken blev aldrig fuldført efter planen, men til trods herfor og til trods for senere tiders ødelæggelser er Vitskøl stadig et prægtigt monument over en mindeværdig begivenhed.

Ruiner af Vitskøl kloster ved Limfjorden

Kvaderstenskirken i Hee
ved Ringkøbing

At Jylland var hovedlandet har man været tilbøjelig til at glemme i nyere tid, for det er en kendsgerning, at fra og med Valdemarstiden vandt det østlige Danmark i betydning, mens Jylland gled tilbage på andenpladsen. Kun i sådanne forhold som at tiltrædende konger søgte kongehyldning på Viborg landsting, før de fandt vej til Ringsted og Lund, aner man en respekt for landsdelens førstefødselsret til det danske rige.

Om Jyllands rigdom i den tidlige middelalder giver de skriftlige kilder enkelte oplysninger. Vi ved, at fiskeriet i Limfjorden gav stort udbytte, og vi ved, at Slesvig og Ribe blomstrede på et tidspunkt, da København stadig var et forpjusket fiskerleje, og ingen havde hørt om Malmö endnu. Men de mest talende vidnesbyrd om jydernes velstand er den kraftudfoldelse, som ligger bag deres romanske landsbykirker. Oftest bygget af tilhugne kvadere – af granit, den mest umedgørlige stenart – ikke sjældent opført med en sans for det monumentale, der ville gøre en domkirkearkitekt ære, og dertil udstyret med portaler, døbe-

fonte og relieffer i en mængde, som ingen anden landsdel kan opvise magen til, således træder 1100-tallets jyske kirker os i møde.

Kun et enkelt navn – stenhuggeren mester Horder – er i erindring. Hvem der udførte Skt. Mikael's dragekamp til Øster Starup nord for Kolding er uvist, lige som byherren bag Hee kirke ved Ringkøbing fjord er os ukendt; men det var viljestærke mænd, der havde mod på store opgaver og kræfter til at sætte noget igennem.

Skt. Mikael's kamp med dragen.

Kampestensrelief
i Øster Starup kirke

Den sjællandske stormandsslægt, som eftertiden har navngivet Hvide, men som snarere bør opkaldes efter stamfaderen Skjalm, hørte til de mægtigste og rigeste, der har eksisteret her i landet. Skjalmsønnerne førte det store ord på landstinget i Ringsted, de besatte bispestole på Sjælland og i Skåne, og de var i krig som i fred sjællændernes selvskrevne ledere. Alt dette demonstrerer deres magt.

Deres rigdom fremgår navnlig af de kirker, de rejste som kapeller til deres gårde. Asser Rig byggede Fjenneslev, hans brodersøn Sune opførte rundkirken i Bjernede, svogeren Peder Thorstensen endnu en rundkirke – den siden nedrevne ved Pedersborg, og dermed er listen langt fra udtømt. Tveje Merløse kirkes bygherre nævnes ingen steder; men han må have været en Skjalmsøn – sikkert Asser Rig.

Bygningen er ejendommelig, men var ikke enestående dengang. Udgravninger under gulvet i Roskilde domkirke har afsløret, at dennes forgænger – biskop Svend Nordmands frådstenskatedral fra o. 1100 – havde nogenlunde samme udformning med tvillingtårne i vest. Tveje Merløse må anses for en lille aflægger af domkirken.

Og ligheden begrænses ikke til det ydre. Lige som kongen i Roskilde kunne følge gudstjenesten fra et særligt pulpitur, således havde manden i Tveje Merløse en herskabsstol – et søjlebåret galleri, hvor han tog plads, medens menigheden i øvrigt flokkedes nede på gulvet.

Af stormændenes boliger er så godt som intet levnet; men deres kirker er tilbage. De røber demonstrativ glæde ved rigdom, dyb religiøs alvor og selvbevidst høvdingestolthed.

Tveje Merløse kirke ved Holbæk

Valdemar I's regering stråler især »ved tre ting, der er som lysende stjerner. For det første tvang han med jernscepter og udstrakt arm rygboerne til at lade sig genføde i den hellige dåbs vande. Hans anden strålende dåd var den, at han som den første lod opføre et tårn af brændte sten på Sprogø. Endelig var den tredje den, at han udbedrede Danevirke med en teglstensmur.« Således skildrer hirdmanden og historikeren Svend Aggesen Valdemar I's bedrifter, og han anså sikkert moderniseringen af Danevirke for den vigtigste. Hans lille krønike er nemlig i hovedsagen helliget to sagn med brod mod Tyskland. Det ene er beretningen om Uffes sejrige tvekamp mod den tyske kejsers søn; det andet er fortællingen om dronning Thyres opførelses af grænsevolden.

Moralsk støttede Svend Aggesen Valdemarerne, hvis mål det var at afskære den tyske kejser fra at udøve politisk pres på Danmark. Valdemar I havde måttet aflægge lensed; men da hans efterfølger Knud VI blev stillet over for kravet om en fornyelse af lenseden, fandt ærkebisp Absalon, at man var stærk nok til at nægte den. »Måler du Danmark med samme alen som dig selv, og bilder du dig ind, at det vil være den letteste sag af verden for kejseren at vinde Danmark, når det behager ham, som han kan tage Thüringen?« skal ærkebispens have sagt til den tyske udsending. »Sig til din kejser, at den danske konge ikke agter at vise hans kejserlige majestæt den ringeste hørighed og lydighed.«

Den fire kilometer lange Valdemarsmur langs grænsevoldens centrale del var den solide baggrund for ærkesbispens ord.

I muren på Sønder Kirkeby kirke på Lolland sad forhen et kalkstensrelief forestillende – som indskriften siger – Konrad og Toste.

Toste har pandehår og kraftig schnurrbart. Han er iført en knækort kjortel slidset op fortil, for han var vant til at ride. I venstre hånd holder han et vokslys – i højre en rund genstand, måske en mønt. Toste er herremand.

Konrad er halvskaldet, glatraget, er iført en fodsid messeskjorte, et messehagel og – hængende ned foran – en stola. Også han holder et vokslys i venstre hånd. I højre har han en olielampe. Konrad er præst.

Relieffet er et stifterbillede. Således kalder man afbildninger af kirkernes velgørere. Der kendes større og fornemmere stifterbilleder end dette – således den store døroverligger i Slesvig domkirke, hvor en konge – vistnok Valdemar I – frembærer en kirkemodel for den tronende Kristus, og der er sikkert et vist slægtskab mellem Slesvig- og Sønder Kirkeby-figurerne.

Døroverliggeren i Slesvig er et større kunstværk end reliefferne fra Falster; men vi bevæger os også et stort skridt nedad fra domkirkens kongelige pragt til landsbykirkens jævne miljø, og dog er vi blandt stormænd. Toste var vel en lokal herremand, der skænkede kirken rigdom og Konrad var måske sognepræst. I hvert fald er det lykkedes kunstneren at give et billede af Valdemarstidens hjertelige forhold mellem de to øvrigheder – den verdslige og den kirkelige, som Gud indsatte for at styre Verden – her nærmere betegnet Sønder Kirkeby sogn.

Herremand og præst.
Kridtstensrelief
fra Sønder Kirkeby
på Falster

Lige som Skjalmsønnernes slægt nåede sin kulmination med Absalon – ærkebiskop, hærfører, Valdemar I's nærmeste medarbejder og sønnen Knud VI's formynder – således nåede slægtens kirkebyggeri sit højdepunkt med Sorø kloster, der især er Absalons værk.

Stedet forpligtede. Faderen Asser Rig havde grundlagt et benediktinerkloster; men det trivedes ikke. Absalon løftede arven ved i 1161 at grundlægge klostret påny – denne gang med munke fra den mere livskraftige cistercienserorden. Det tog næppe en menneskealder at opføre kirken i omtrent den skikkelse, hvori vi kender den i dag; men man havde også Absalons utrættelige ansporing, og han var ikke smålig med bidrag. Han havde sine planer med denne kirke.

Selv skulle han hvile i en grav foran alteret, og rundt om ham skulle resten af slægten hvile. Bedstefaderen Skjalms og farbroderen Tokes knogler blev hentet i Fjenneslev og indmuret i væggen. Faderen Asser Rig og moderen fru Inge blev gravfæstet ved bispens højre side. Broderen Esbern Snare og flere andre skulle siden komme til.

Absalon var af stormandsslægt, og han var slægtens største mand. I den kirke, hvor han skulle hvile, skulle alle de andre også være; men han ville selv ligge i midten.

De tider var forbi, da høvdinge lod sig gravfæste med skibe, våben og kostbarheder. Man kunne jo ikke tage det med sig, mente de kristne. Men kunne man ikke få sit jordiske gods med sig i den næste tilværelse, kunne man dog tilkøbe sig kirkens velvilje og sikre sig en plads i eftertidens bevidsthed. Berømmelsen skulle måles ved offerviljen. Det var Absalons tanke med Sorø.

Sorø klosterkirke set fra nordøst

Den lübske krønikeskriver Arnold, der levede o.1200, siger om danskerne, at de ved »i så lang tid at bo side om side med tyskerne efterhånden har lært at tilegne sig deres skikke, og retter sig både i klædedragt og våben efter de øvrige folkeslag. Medens de tidligere gik i sømandsdragt, da de som kystboere altid tumlede med deres skibe, går de nu ikke alene i skarlagen, broget og gråt skind- og pelsværk, men endog i purpur og linned . . . Også i videnskabelig dannelse har de gjort fremskridt, idet de fornemme sender deres sønner til Paris, ikke alene for at give den gejstlige stand en bedre uddannelse, men også for at få dem oplært i al slags verdslig viden.«

Selv om Arnold ikke havde haft sin opmærksomhed henvendt på det kulturelle tidehverv i Danmark, ville det dog være iøjnefaldende. Svend Aggesen, en jysk stormand, der skrev latin og udtrykte sig i vendinger, som rummer mindelser om fransk ridderpoesi – han havde været utænkelig en menneskealder før. Overklassens dannelsesniveau lå højt, og kunsten – altså kirkekunsten – var international både i henseende til orientering og kvalitet.

Krucifikset fra Tirstrup kirke – udført i anden halvdel af 1100-tallet – udtrykker tidens religiøse opfattelse. Den kronede Kristus er stadig den stærke Gud, men han er også menneskesønnen – den lidende frelser. Der er balance i dette værk, en sikkerhed i udtrykket – en ædel enfold og stille storhed. Figuren er udført i et værksted i Jylland i samme teknik som de »gyldne altre«, dvs. ophamrede, forgyldte kobberplader.

Krucifiks fra Tirstrup kirke
på Djursland. Detalje

Omkring år 1200 forlyder det, at en af Danmarks store rigdomskilder var de mængder af sild, der hvert efterår kunne fiskes i Øresund, og i flere hundrede år forblev fiskeriet og eksporten af nedsaltet sild en særdeles god forretning – for de tusinder af fiskere, for de tyske købmænd, der opkøbte silden, og for kongen, der sikrede sig afgifter og told.

Hovedsædet for fiskeriet var halvøen Skanör – et sandet, ufrugtbart område, der det meste af året lå næsten øde hen, men i fiskesæsonen myldrede med mennesker.

Fra borgen, som i dag kun er en uformelig slotsbanke, overvågede kongens høvedsmand det livlige og meget urolige silde-marked; men det mest statelige monument over Skanörs storhedstid er kirken med det lange lave skib og det uforholdsmæssigt høje sengotiske kor. Af de hytter og boder, hvor fiskere, købmænd, gællekoner, øltappere og andre sov, handlede, arbejdede, svirede, spillede og sloges er der kun svage spor tilbage; men det sker, at man finder tønder og tøndelåg med ejhermandens bomærke indridset. De må være efterladt af en fejltagelse,

for meningen med opholdet på Skanör var, at alt hvad der kunne eksporteres skulle eksporteres og til jo højere pris jo bedre. De fremmede købmænd kommer med guld og sølv »for at købe den sild, som de danske ved Guds miskundhed får for intet,« siger en lübecker ikke uden misundelse. Han burde have føjet til, at hans medborgere også fik deres del af kagen.

Sildetønder og tøndelåg
med bomærker

Ved Valdemar II's død i 1241 var det, som om det velafbalancerede danske samfund pludseligt slog revner. I virkeligheden var brudlinjerne af gammel dato, og skønt fejden mellem Valdemarsønnerne var alvorlig nok, var den dog snarere anledningen end årsagen til den om sig gribende uro.

I et par menneskealdre havde der hersket fred mellem rigets verdslige og kirkelige øvrighed – kongen og ærkebisen, og begge parter havde haft fordel af det; men i 1256 brast forbundet. Ærkebisp Jakob Erlandsen rejste påny de gamle kirkelige reformkrav. Han tog udgangspunkt i den herskende retsløshed. Voldsanvendelse og magtovergreb – det var, hvad et verdsligt regime betød. Tryghed for liv og ejendom – det var, hvad man ville opnå, om man lod kirken få den indflydelse på samfundet, som den efter hans mening var berettiget til.

Christoffer I kunne i ærkebispens erklæringer og handlinger næppe se andet end en feudalfyrstes stormløb mod tronen, og han behandlede Jakob, som man behandlede oprørere – gjorde ham latterlig, rejste en stemning imod ham og fængslede ham. Men Jakob Erlandsens kamp var ikke forbi. Løsladt fra fængslet, jaget ud i landflygtighed mobiliserede han alle de kræfter, der kunne samles mod den danske konge i indland og udland, og netop i de år byggede hans mænd klippefæstningen Hammershus på Bornholms nordspids. Han fik aldrig glæde af den selv; men den blev tilflugtssted for hans efterfølger Jens Grand, der endnu mere sammenbidt skulle videreføre den mere og mere fortvivlede kamp. Ærkebisperne skyede ikke den magtanvendelse, de bebrejdede deres modstandere.

Parti fra Hammershus borgruin på Bornholm

Dronning Agnes på tronen og
billeder af drabet på Slien

Med frygtelige detaljer er beretningen om hertug Abels brodermord på kong Erik Plovpenning i 1250 overleveret. Under vennskabs maske modtog hertugen Erik på sin borg, lod ham bortføre og dræbe i en båd på Slien, hvor drabsmændene uden held søgte at slippe af med liget. I et par år lykkedes det Abel at hævde sig som dansk konge, så faldt han under et felttog i Frisland, og den tredje broder Christoffer tog magten. I 1259 drog han ind i Slesvig, hentede Erik Plovpenning's lig og førte det til Ringsted. Hvad ville man med den døde konge? Ødelægge Abelsønners chance for at bestige Danmarks trone. Man kunne ikke hindre dem i at blive siddende som slesvigske hertuger med holstensk støtte; men man kunne sætte Kains-mærket på hertugernes stamfader og brændemærke slægten ved at bevare erindringen om brodermordet.

I Ringsted hvilede Knud Lavard – anerkendt som helgen. Nu kom Erik Plovpenning til, og o. 1300 udførte man et stort kalkmaleri i hvælvingerne over graven. Her sidder på fire troner Kristus og jomfru Maria, den hellige hertug Knud, Erik Plovpenning og Erik Klippings enke dronning Agnes, der havde ført en sej kamp mod hertugslægten for at bevare tronen for sin søn Erik Menved. Officielt nåede Erik Plovpenning ikke helgenværdigheden; men myten om ham forblev et stærkt ideologisk våben i kongeslægtens hånd.

Erik Plovpenning med to hofmænd. Kalkmaleri i Ringsted kirkes korshvælvning

Skakspillet er opstået i Østen, og navnet »skak« menes at være det samme som det persiske ord for konge – »shah«. Det blev populært i middelalderen og fik dengang den form og de regler, det med visse ændringer har bevaret siden.

Dets popularitet skyldes, at spillet er en nøje afspejling af det middelalderlige samfund. Brikkerne er mennesker. De svage brikker – bønderne – er i overtal. De stærke brikker, springere og løbere, repræsenterer de to overklasser – herremændene og gejstligheden. Af de beredne herremænd er der i dag kun et hestehoved tilbage, og alene løbernes spaltede top minder om, at de engang var bisper med bispehue. I middelalderen nøjedes man ikke med rene symboler. Da udarbejdede man brikkerne, så de lignede. Bisperne rider frem på heste omgivet af deres følge af væbnede svende. Herremændene har sadlet op i fuld udrustning, og kongen sidder lyslevende på sin trone.

Skak er to hære i kamp. Bønderne rides hurtigt ned; de betyder kun så lidt. Hvad der betyder noget er at true kongen – spillets vigtigste brik, samfundets vigtigste mand, og det gøres bedst med herremænd og bisper.

Skak er et krigsspil; men kampen afgøres ikke af fysisk magt. Den afgøres af spillernes øvelse og fantasi, af nøje overvejelser og en præcis vurdering af styrkeforholdet mellem de enkelte brikker.

Der ligger megen middelalderlig statskundskab i skakspillet – og ikke så lidt almen menneskekundskab.

Udskårne skakbrikker af hvalrostand, bl. a. konge og to officerer

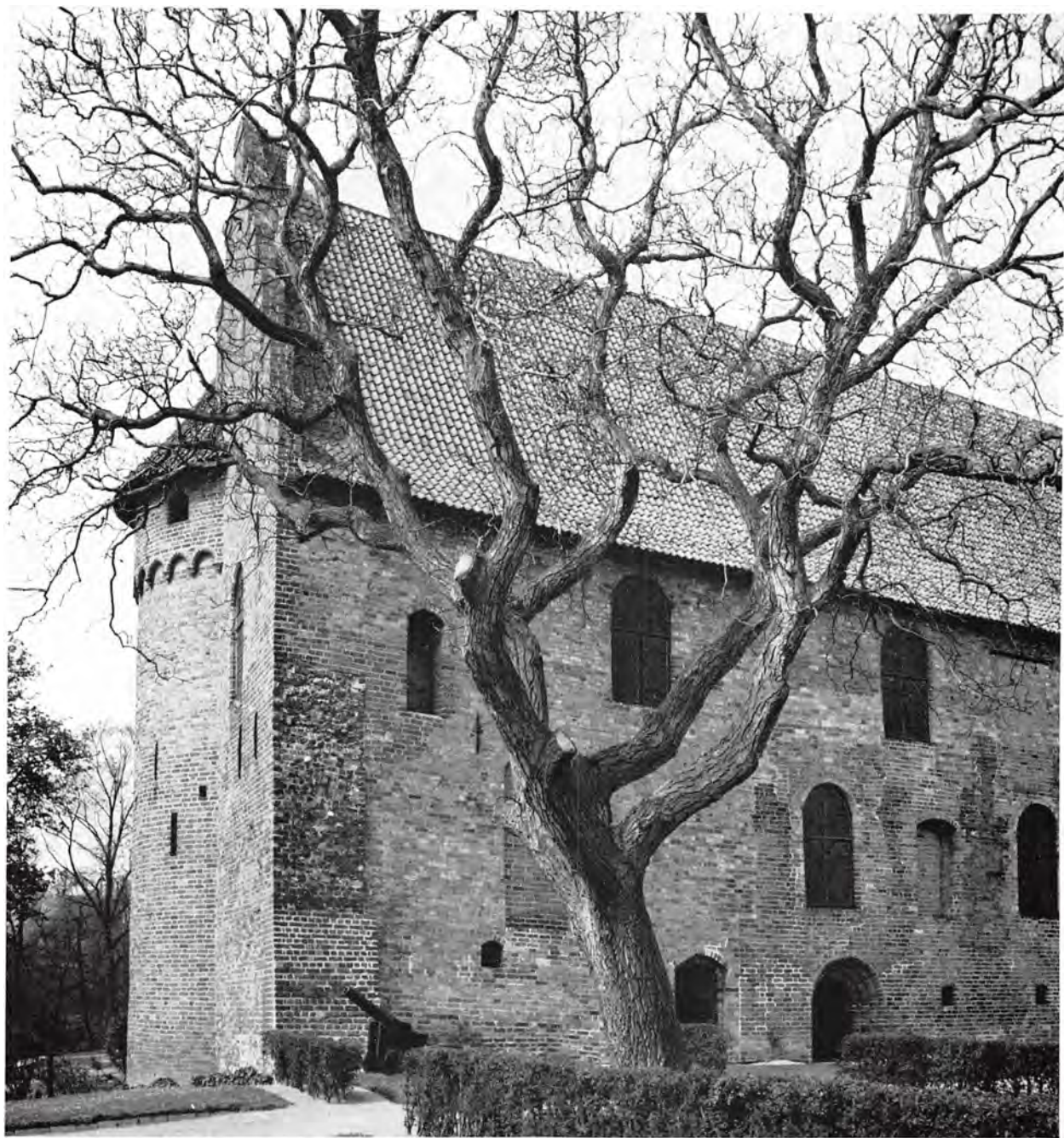
»Dette er den lov, som kong Erik, kong Christoffers søn, gav i Vordingborg efter alle danskes råd: at holde hof hvert år ved midfaste, og det skal kongen kundgøre i alle lande en måned før, og det sted, hvor han vil have det, dog således, at man kan komme dertil med skib.«

Med disse ord fastslog man i 1282, at den stormandsforsamling, som datiden kaldte »hof« – senere danehof – skulle deltage i rådslagninger med kongen om lovgivningen. Der var blevet indkaldt til sådanne hoffer før; men når uenigheden mellem kongen og stormændene blev for voldsom, undlod kongen simpelthen at kalde dem sammen. Man havde lige gennemlevet en længere periode af gensidig kulde og mistænksomhed.

Erik Klippings Vordingborgforordning var et politisk tøjbrud. Allerede samme efterår trådte hoffet sammen i Nyborg, og en håndfæstning – »Danmarks Magna Carta« – blev udfærdiget. Herefter skulle lovgivningsmagten ligge hos konge og hof i forening.

Det politiske liv var ledet ind i en kanal, hvor magtstræb ikke nødvendigvis blev til fejde og oprør – troede man. Desværre skulle allerede det uhyggelige mord på kongen fire år senere kaste riget ud i endnu frygteligere konflikter, og borgerkrigen trak sine blodspor ind på selve hoffet, hvor ophidsede drøftelser vekslede med overfald og kupforsøg. Alligevel prøvede man tappert at holde danehoffet i live. Trods alt blev mange modstridende interesser bøjet mod hinanden, og et frugtbart lovgivningsarbejde fandt virkelig sted.

De fleste hoffer blev afholdt i Nyborg, der lå centralt for de sejlene, og »danehofslottet« fra 1200-tallets første halvdel står bevaret endnu. Det er de to nedre stokværk i midterpartiet af kongefløjen – helt indkapslet i senere tilbygninger.

Sydenden af Nyborg slot

Ribe er Danmarks Brügge – engang en levende og larmende havneby, berømt for sin hestehandel, sin salthandel, sin klædehandel – berygtet for sin stadsret, der krævede hurtig og håndfast rettergang og truede misdædere med skånselsløse straffe. Byen er gammel; et af de mere konkrete resultater, Ansgar vandt ved sin missionsvirksomhed, var retten til at bygge en kirke i Ribe. Det skete o. 860, og da må byen altså have eksisteret; men om den lå lige der, hvor den ligger nu, er tvivlsomt, for arkæologerne har forgæves søgt efter spor af denne ældste by.

Da den vestlige indsejling til Limfjorden vistnok o. 1100 sandede til, blev Ribe Danmarks eneste port mod vest, og byen bærer endnu vidnesbyrd om den vidtforgreneede handel. Således er domkirken opført af tufsten fra Andernach og trachyt fra Drachenfels – begge ved Rhinen – foruden store mængder sandsten fra Weserområdet.

Ved udgangen af middelalderen tabte Ribe – lige som Brügge – i betydning. Skibsfarten søgte hellere om ad Øresund end ind gennem Riberdyb, og der blev så stille, hvor der før havde været travlt. Slottet blev brudt ned; der er end ikke levnet ruiner nok til en ordentlig grundplan. Men folkeviserne har flettet en mindekrans med visen om dronning Dagmars død, med visen om dem, der dansede på Ribe gade, dansede i slottet ind og vandt borgen ved deres kække krigslist. Og der er en erindring om det blomstrende handelsliv i beretningen om Erik Klippings mordere, der red til Ribe »og lod sig klæder skære.«

Luftfoto af Riberhus slotsbanke
og en del af
Ribe by med domkirken

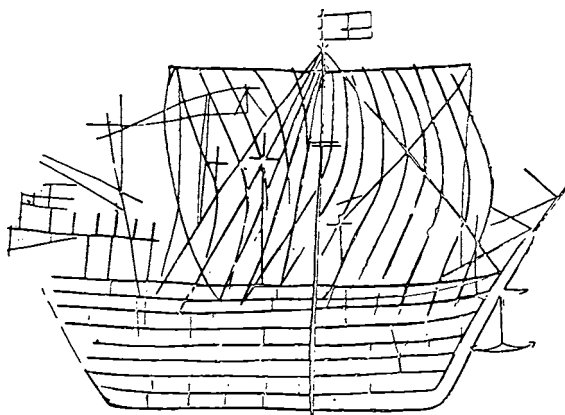

»Det er nødvendigt at sejle, ikke at leve,« skal den romerske statsmand Pompejus have sagt, da han gik ombord under en storm. For ø-landet Danmark gælder, at det var nødvendigt at sejle *for* at leve, og kun i den udstrækning skibsfarten var på danske hænder, kunne man holde sig fri af fremmed indblanding – den være sig økonomisk eller politisk.

I vikingetiden og den ældre middelalder var det næppe noget problem; men da tyske købmænd o.1200 grundlagde først Lübeck og siden en hel række købstæder langs Østersøens syd- og østkyst, opstod der her en skibsfart, som hurtigt overfløj Danmarks.

Tyskernes foretrukne fartøj var koggen – et rummeligt skib med høj, skråt fremfaldende stævn, en let overbygning for og agter, stavnrør og råsejl. Dens udseende kender vi bl.a. fra et primitivt billede kradset i væggen i Skt. Jørgensbjerg kirke ved Roskilde.

Danmarks søfart led kendeligt herved; der blev nok bygget kogger her i landet både til handel og krig, og småskibsfarten trivedes, men man manglede den kapital, der kunne have fravristet hansestæderne deres snærende monopol på egentlig storhandel. Alligevel glemte danskerne ikke, hvorledes et skib skulle se ud. Der synes at ligge megen maritim sagkundskab bag kalkmaleriernes skibsbilleder – således skibet i Højby kirke på Sjælland, en illustration til legenden om Hellig Olavs kapsejls – ajourført og moderniseret til tiden o. 1400.

Billede af kogge,
indridset i muren i
St.Jørgensbjerg kirke
ved Roskilde

»Kongen førte en hær mod de nørrejske bønder ved Horsens, hvor han byggede en borg og underkastede sig dem,« beretter en årbog for 1313. Det fortælles, at de oprørske bønder blev idømt kollektive bøder, og at bøndernes ledere blev hængt. »Der opføres en borg i Ulstrup ved Limfjorden og en fæstning i Viborg ved Skt. Villehads kirke, og borgen i Kolding befæstes efter kongens befaling«. Året efter forlyder det, at også Kalø er under opførelse.

Således nåede tillidskrisen mellem konge og folk et højdepunkt i Erik Menveds regeringstid. Under en halv snes års fremgangsrig, men kostbare og næsten endeløse krige i Nordtyskland og Sverige, havde Danmark atter formået at hævde sig som Skandinaviens stærkeste magt. Nu svigtede grundlaget hjemme. Kong Erik måtte bruge sin hær mod den krigstrætte befolkning. Kravet om nedrivning af de forhadte kongelige tvingborge stod derfor også øverst på ønskesedlen, da Christoffer II ved sin tronbestigelse i 1320 måtte underskrive den første valghåndfæstning. Borgene – deriblandt Kalø – blev faktisk nedrevet, men kun for at genopstå i de følgende urolige år. Den ypperligt beliggende, næsten uindtagelige kystfæstning i Kalø vig blev i 1330-erne sæde for den holstenske ridder og panteherre Klaus Limbek. Han gav 10 000 mark sølv for pantet, hvilket var mange penge, men ikke for meget, når man erindrer, at hr. Klaus dermed tilkøbte sig en stilling som dansk stormand. I rette tid kom han til en forståelse med Valdemar Atterdag, overdrog ham Kalø og opnåede i det rekonstruerede Danmark værdigheden som rigets drost – den højeste verdslige embedsmand næst kongen.

Luftfoto af Kalø borgruin

Hverken sam- eller eftertid har haft meget godt at sige om Christoffer II – Erik Menveds broder, der med alle midler stræbte efter tronen, og – da han endelig havde opnået den ved Eriks død i 1319 – styrede lige ud i en erobringspolitik, der snart gav bagslag og bragte tyske lejetropførere til magten i Danmark.

Hans liv og regering var et virvar af intriger, flugtmanøvrer, oprejsning, hasarderede tigerspring – og fornyet flugt. Men var det manden, der skabte situationen? Var det ikke snarere en demoraliserende magtkamp, der ødelagde de medspillende. Som type var Christoffer ikke ualmindelig: den yngre fyrstesøn, hvis drøm det var at nå, hvad en lille aldersforskel havde berøvet ham, nemlig kongemagten. I et samfund, hvor de politiske spændinger var stærke, var det let at spille kræfterne ud mod hinanden. Til gengæld var det også umuligt at unddrage sig kampens vilkår, når målet var nået.

Allerede i 1315, da han endnu kun var hertug af Halland, valgte han sin grav i Sorø og skænkede munkene rige gaver på betingelse af, at de efter hans død ville hente hans lig og bringe det til kirken. Han kunne da næppe ane under hvilke forhold, det skulle ske. Han døde i Nykøbing på Falster i 1333 – i realiteten frarøvet alt, til og med den sidste stump menneskelig værdighed. Kun sin kongetitel havde han – ironisk nok – fået lov til at beholde.

Til gengæld er gravmælet trods sin medtagne tilstand et af de prægtigste kongemonumenter, der er bevaret fra dansk middelalder. Her hviler i bronze Christoffer side om side med sin hustru Eufemia. Den lille prinsesse imellem dem er den eneste bevarede af en børneflokk, der oprindeligt fylkedes om forældrene.

Christoffer II's gravmæle i Sorø kirke

Hvad er Danmark egentlig værd udregnet i penge? Svaret er let at give: 200 000 mark sølv. Dette var i hvert fald vurderingssummen, da riget blev pantsat til de holstenske grever Gerhard af Rendsborg og Johan af Plön.

Prisen finder man i de dokumenter, hvorved Christoffer II efter sit sidste nederlag til Gerhard i nytåret 1332 blev tvunget til at pantsætte de sidste rester af sit rige. Han fik ikke en øre udbetalt. Johan beholdt Sjælland og Skåne; Gerhard overtog Jylland og Fyn. I virkeligheden var Christoffer afskåret fra at indløse noget som helst, for han havde ingen indtægter tilbage. Det var enden på en højst ulykkelig udvikling, som var begyndt i Erik Menveds tid. Kongens normale indtægter slog ikke til, når man skulle betale sold til lejetropper. Derfor optog han lån hos tyske fyrster. Til gengæld fik de slotte og len i pant, og tanken var, at gælden efterhånden skulle afbetales ved de skatter og afgifter, der kunne opkræves i lenet. Men krigene tog aldrig nogen ende. Flere og flere slotte gled kongen af hænde, og da han til sidst forsøgte at slå sig fri ved at erklære Gerhard krig, mistede han bare de sidste rester af selvstændighed.

I Rigsarkivet finder vi stadig dokumenterne – man kunne næsten sige opgørelsen over et politisk fallitbo. Grevelige segl dokumenterer, at alt er gået ærligt til.

Hermed begyndte de otte kongeløse år. Det skulle da vise sig, at rigets skæbne ikke blev afgjort af gældsbeviser alene. Der rejstes oprør mod Gerhard; han slog det ned. Der blev oprør i Skåne; Johan solgte landsdelen til Sverige. Der blev påny rejst oprør mod Gerhard, og denne gang blev den store kriger dræbt af Niels Ebbesen i Randers. Holstenervældet vaklede, og vejen var beredt for den unge Valdemar Atterdag.

A black and white photograph of a decorative knot, likely a reef knot (square knot). The knot is centered and features a prominent circular medallion with intricate, possibly embossed or woven, designs. From the top of the knot, a thick, braided tassel hangs down. From the bottom, two long, braided tassels extend outwards and downwards, creating a symmetrical, wing-like appearance. The entire piece is set against a plain, light-colored background.

Vordingborg slot spillede middelalderen igennem en central rolle i dansk politik – ikke mindst i udenrigspolitikken. Vigen lige under slottets mure var en udmærket krigshavn. Det var herfra, Valdemar I dirigerede sine flåder mod Venden, og det var her han i 1182 lå på dødslejet og gennem vinduet så skibene vende hjem fra et mislykket togt. På Vordingborg døde også Valdemar II, efter at han lige havde bekræftet Jyske Lov i 1241. I de første seks år af sin regeringstid residerede Christoffer II næsten uafbrudt på slottet, idet han herfra kunne styre sin intrigante indblandingspolitik i Nordtyskland.

Vordingborg var som en spydspids rettet mod landene syd for Østersøen. Under holstenervældet var det en base for kaperskibe, der plyndrede hanseatiske kogger, og Valdemar Atterdag havde mange vanskeligheder med at genvinde borgen fra den tyske høvedsmand. Da han endelig var kommet i besiddelse af den, udbyggede han den stærkt. En ny ringmur mangedoblede borgens areal, og det svære Gåsetårn styrkede fæstningen væsentligt. Det var et tegn på, at Valdemar ville hævde sig over for Nordtyskland.

Sagnet vil vide, at vindfløjen – en gylden gås – var ment som en håb mod hansestæderne, der opbragt over Valdemars hårde politik og afvisning af alle krav sluttede sig sammen og sendte kongen mere end halvfjerds fejdebrev. »77 hanser er 77 gæs« skal kongen have udbrudt; men da krigen var en kendsgerning, tog han den alvorligt nok. Han overdrog regeringsansvaret til drosten Henning Podebusk, og gik skærtorsdag 1368 ombord i sit skib ved Vordingborg. »Kongen fordrev sig selv fra sit rige, Guds vrede var over ham,« siger en krønike. Sandheden er snarere, at Valdemar søgte til udlandet for ad diplomatisk vej at mildne et nederlag, som selv den stærkeste ringmur og det højeste tårn ikke kunne afværge.

»Kong Valdemar, som ikke ville sove tiden hen til ingen nytte, men snarere holdt af at kaste sig over sagesløse folk, samlede en stor flåde med mandskab og søgte til hr. kongen af Sveriges land,« siger Sjællandske Krønike. Det berettes, at han erobrer Øland – »endelig drager han derfra lige til Gotland, hvor han med sine mænd i tre slag tilkæmper sig sejren og vinder hele Gotland næsten uden tab, medens uendelig mange af øens mænd må lade livet. Derpå rykker han frem mod Visby, som af sig selv åbner sig for ham. Han inddriver guld og sølv, pelsværk af forskellig art og umådelig mange andre skatte i byen og kom så med sine folk lykkeligt og vel hjem til sit eget land.«

Ingen samtidige kilder oplyser noget væsentlig om grunden til denne voldsdåd. Det må have været Valdemars ønske at knytte Gotland til Danmark for derved at opnå en strategisk god position i Østersøen. I hvert fald blev det resultatet. Gotland forblev under dansk herredømme, så længe Danmark overhovedet kunne føre nogen selvstændig Østersø-politik.

Om de ofre, der krævedes af øens befolkning, siger krøniken imidlertid nok: Visbys borgere betalte sig fra det med brand-skatning, bønderne betalte med deres liv.

Det sidste slag stod lige uden for Visbys mure, og de faldne blev i tusindvis kulet ned i hastigt kastede massegrave. Udgravningerne fortæller, hvad en sådan bondehær bestod af – drenge, voksne mænd, oldinge og invalider – nødtørftigt udrustede med mere eller mindre forældede våben.

Jernhandske fra en rustningsklædt kriger i Visby

Massegrav fra »Kors-engen« uden for Visby med skeletter af de i 1361 faldne bønder

Der går sagn om Gurre. Digtere og komponister fra Ingemann til Arnold Schönberg har i ord og toner skildret de fordømtes natlige ridt, og anføreren skal være Valdemar Atterdag, der udfordrede Gud ved en uforsigtig sammenligning mellem Gurre og himmerige.

Det var en stærk fæstning, helt omgivet af den nu delvis udtørrede sø; men den var meget lille. Der var ingen andre beboelige rum på borgen end dem, der var plads til i tårnene, og kongens eget opholdsrum må have været en overhvalvet sal i det store tårn.

Om Valdemar Atterdag virkelig satte særlig pris på stedet vides ikke; men det var i hvert fald her han døde i 1375, medens man drev storpolitik omkring hans dødsleje. En flok hanseatisk gesandter søgte foretræde, men blev afvist og fik i stedet et møde med en gruppe stormænd under ledelse af drosten Henning Podebusk. De bad indtrængende gesandterne om at forelægge situationen i deres hjembyer og tage alt under nøje overvejelse. Hvad Henning Podebusk tænkte blev måske ikke sagt ligeud. Hans bekymring gjaldt ikke blot den døende konge; den gjaldt nok så meget frygten for fremtiden. Der var ingen tronfølger i Danmark, og der var bud efter den danske krone fra flere sider. Hr. Henning ønskede, at tronen skulle tilfalde Valdemars norske barnebarn Oluf, Margrethes og Håkon VI's søn. Han inviterede hansestæderne til at støtte denne plan og lagde forsigtigt grundlaget for en dansk-norsk union.

I 1372 forsøgte en i Ribe bosat tysker, der hed Nikolaus van Riine, at smugle en vogn med »to fade fulde af svovl og salpeter kaldet bøssekrudt« ud til borgen Gram. Det mislykkedes for ham; høvedsmanden på Riberhus lod ham pågribe og halshugge. Dette er den ældste omtale af krudt, der kendes fra Danmark, og de ældste bevarede ildvåben er ikke meget yngre.

Ved Anholt rev har man fra vraget af et krigsskib hævet nogle kanoner fra begyndelsen af 1400-årene. Den her gengivne er en såkaldt skærnbrækker – et kraftigt stykke skyts, der kunne lades med tilhugne kuglerunde sten. Det er en baglader, idet krudt og kugler blev stoppet ned i et løst kammers, der blev kilet fast bag løbet. Det andet ildvåben er en hagebøsse, der er fremdraget af Vedelspang voldsted i Slesvig. Vedelspang blev bygget af Erik af Pommern, men gjorde kun tjeneste kort tid, idet borgen blev ødelagt af holstenerne allerede i 1415. Vedelspang-bøssen er et håndvåben; man styrede skuddet ved at holde i den lange stjert, og man undgik en voldsom rekyle ved at støtte hagen mod et fast anlæg.

Ildvåbnenes hurtige udbredelse medførte en omvæltning i krigsførelsen. Det pansrede adelige rytteri svandt i betydning, da nærkampen mand mod mand blev til skudvekslinger og artilleri-dueller. Hertil kom, at artilleristerne – bøssemestrene – var håndværkere mere end krigere. Ildvåbnene medvirkede til at gøre krigen til et borgerligt erhverv.

Skæftet bagladekanon
fra ca. 1400, fundet i et
skibsvrag ved Anholt

Vedelspangbøssen fra ca. 1400

Der var to årsager til Kalmarunionen. Den ene var bestemt af dynastipolitik; Danmark og Norge forenedes ved en fælles barnekonge – den lille Oluf. Den anden årsag var af udenrigspolitisk karakter. Det var de tre nordiske rigers fælles frygt for tysk indblanding i deres forhold. Danmark og Sverige kunne enes om at holde de mecklenburgske fyrster på afstand. Krigen mod Mecklenburg 1389-95 svejsede de tre riger så stærkt sammen og styrkede dronning Margrethes personlige autoritet i den grad, at unionen var en kendsgerning længe før, man fik papir på den.

Unionens indre opbygning stod derimod stadig tilbage; men Margrethe havde sine planer, og de var – typisk for tiden – delvis af religiøs art. Hun tilsluttede sig den svenske birgittinerorden – en klosterbevægelse, der en lille menneskealder før var grundlagt i Vadstena af fru Birgitta – og for øvrigt den eneste religiøse orden, der nogensinde er udgået fra Norden. Aristokratisk fødsel udmærkede brødrene og søstrene af denne orden, en dyb hengivelse i Guds vilje og en bemærkelsesværdig evne til at skabe åndelig vækkelse langt ud i befolkningen.

I Maribo og Mariager – begge opkaldt efter ordenens særlige helgen jomfru Maria – forberedte Margrethe oprettelsen af klostre, der dog først kom under tag i Erik af Pommerns tid. Velbevaret til vore dage er kun kirken i Maribo – en stor, luftig og lys kirkehal, der blev opført efter Birgittas egne omhyggelige forskrifter med to kor – et til brødrene i østenden og et til søstrene i vestenden af skibet.

Maribo domkirke. Interiør set mod øst

Magtkampen mellem konge og stormænd gav sig håndgribeligt udtrykt i borgbyggeriet. I 1320'erne krævede stormændene de kongelige borge brudt ned; samtidigt forlangte de ret til at befæste deres egne gårde. I Valdemar Atterdags tid voksede antallet af kongelige slotte med rivende hast; ved hans død var der mindst et halvt hundrede stykker. Dronning Margrethe ønskede at bremse dette rustningskapløb. Hun byggede ikke meget selv, og hun standsede det private byggeri: »Da der er sket umåde liden ret fra de borge, der nu er bygget, da forbyder Vi, at der bygges flere borge eller tårne, for at landet kan komme des bedre til fred og ret og skel, end det i den sidste tid har været«. Det er da mærkeligt nok, at den ældste befæstede danske herregård, som endnu er bevaret, netop skriver sig fra dronning Margrethes tid. Det er Gjorslev på Stevns – en bygning i korsform, der ganske vist har mistet sine murtinder, men i øvrigt har bevaret sit fæstningspræg. Forklaringen må være, at bygherren var biskop Peder Jensen Lodehat af Roskilde – Margrethes nærmeste medarbejder gennem mange år. Fra den kant mente hun ikke at have noget at frygte; den borg var så sikker, som var den hendes egen. Men hun så ikke igennem fingre med folk, der ellers tillod sig at sidde hendes befalinger overhørige. Om Nørlund i Nordjylland forlød det mange år senere, »at da tilforn Nørlund blev bygget, da blev det bygget til et røverskjul og ikke til noget herresæde, og derfor lod dronning Margrethe det nedlægge.«

Herregården Gjorslev på Stevns set fra sydvest. Opført ca. 1400

Det var dronning Margrethes ønske at blive begravet i Sorø kirke, hvor hendes nærmeste slægt hvilede, men Roskildebispen Peder Jensen Lodehat lod liget bortføre »næsten med vold mod munkene«, og i sommeren 1413 fejrede Erik af Pommern da endelig bisættelsen med en tre dage lang kirkefest, uddeling af penge til de fattige og overrækkelse af gaver til kirkens altre. Midt i koret rejste man gravmælet over den døde, og omkring dette opstillede man nye kannikestole, der også blev tilegnet hende. »For den højst berømmelige dronning fru Margrethes sjæl, gejstlighedens velynder, der ligger begravet her,« siger den latinske inskription.

De udskårne relieffer, som kroner kannikestolene, er interessante af flere grunde. De gengiver mange scener fra Det gamle Testamente, hvilket er sjældent; de er udført af en billedskærer, der havde stor sans for at gruppere sine figurer, fremhæve og undertrykke detaljer, så det dramatiske forløb i hver enkelt fremstilling fremstår klart og utvetydigt. Endelig rummer de meget realistiske og livsnære træk fra årene o.1420, da de blev til.

Jøderne og syrerne kaster sig ind i et slag, der meget vel kunne have været et sammenstød mellem danskere og holstenere, hvis det ikke havde været for den af syrerne medbragte krigselefant. Man bemærker riddernes voldsomme pansring. I et forsøg på at unddrage sig armbrøsternes og bøssernes langtrækkende virkning, udviklede man rustningerne til hele plader af jern. Til en fuld udrustning krævedes der mange penge – og stærke muskler.

Kampscene. Udsåret relief på korstol i Roskilde domkirke

Det er sagt, at Danmarks historie i bred almindelighed snarere er overklassens historie end folkets. Man kan efter bedste evne søge at rette op på denne skævhed; men det er svært. Underklassen skrev ingenting. Hvad de gjorde og sagde, ved vi kun fra det, der blev sagt og skrevet om dem af andre – af overklassen. Der er en aristokratisk, noget nedladende herrementalitet i vendinger som »den fattige og ufornuftige almue«. Vel ni tiendele af Danmarks bønder var ved middelalderens slutning fæstebønder. Man ventede ikke, at de udøvede nogen større politisk indflydelse – ej heller at de ydede nogen selvstændig kulturel indsats. Man forventede imidlertid, at de passede deres gårde og betalte deres landgilde til tiden.

Hvad vi ved om bønderne er da også i det store og hele indskrænket til jordebøgernes tørre opregninger af gårde, jordtiliggende, afgifter og navne på skiftende brugere; men det sker dog – navnlig i de sengotiske kalkmalerier – at bonden træder ud af den grå anonymitet, for det kunne jo ikke nægtes, at Bibelens hellige mænd og kvinder for en stor del hørte hjemme i et almuemiljø. Det er den første bonde, Adam, der arbejder med sin hjulplov i Gjerrild kirke i Midtjylland, og ploven, der er forspændt med to okser og to heste, ligner godt nok dem, danske bønder brugte gennem mange hundrede år. Den var mere end noget andet symbolet på bondens vilkår, og det er da også således, den er brugt på Frøs herreds segl fra ca. 1300.

Billede af en hjulplov i
Frøs herreds segl

Bønderne

Pløjning med hjulplov. Udsnit af kalkmaleri i Gjerrild kirke på Djursland

Ordet »hærvej« har i vore øren en biklang af noget militært – egentlig med urette, for ved »hær« forstod man oprindelig kun »mange mennesker«. Den jyske hærvej var altså den vej, hvor alle færdedes i mange forskellige ærinder. Den *har* set hære på march op i Jylland eller ned mod Holsten – slagmarkerne ligger tæt her på strækningen fra Slesvig til Viborg; men vejen – eller i hvert fald visse strækninger af den – bærer også andre navne, der vidner om ganske fredelig anvendelse, således »oksevejen« eller »studevejen«.

I første halvdel af 1300-tallet blev landbruget i hele Europa ramt af en krise. Gårde og landsbyer i stort tal blev nedlagt. Jord, der havde været tilsået med korn, blev opgivet og sprang i græs og skov. De danske godsejere fandt vej ud af krisen ved at lægge sig efter kreaturopdræt til eksport. I slutningen af 1300-tallet hører vi om danske stude solgt til slagtning i Nederlandene. Man havde her fundet en indtægtskilde, der skulle rinde i næsten femhundrede år, og i al den tid foregik eksporten på en yderst enkel måde. Studedriverne førte store flokke af slagtekvæg ned gennem Jylland under råb og stokkeslag. Alt i alt kunne rejsen vare fra et par uger og op til en måned. Dyrene gik sig slanke på vejen; men en genopfedning lod sig hurtigt praktisere.

Nogen vej i moderne forstand var hærvejen – eller oksevejen – ikke. Det var hjulspor og opsparket jord, bred eller smal som det nu kunne falde, afbrudt af vadesteder. Ingen har nogen sinde anlagt den vej; den voksede frem af sig selv.

Hær- og oksevejen nord for Sorgbro i Sydslesvig

Dronning Margrethes lange og tålmodige kamp for at slette sporene af tysk indflydelse i Norden lykkedes fuldstændigt – undtagen på ét område. Hun nåede ikke at fjerne de holstenske grever, der efter den sønderjyske hertugslægts uddøen havde formået at tilegne sig Sønderjylland. De anerkendte dansk lenshøjhed; men de var og blev tyske fyrster med egne mål og interesser.

Hendes fostersøn og efterfølger Erik af Pommern ejede ikke Margrethes tålmodighed. Han gik altid den lige vej; modstand gjorde ham hidsig, og han brasede hæmningsløst på. Straks efter fostermoderens død i 1412 erklærede Erik Sønderjylland for et forbrudt len og skred til udførelsen af dommen. Det betød krig. Det meste af Eriks regeringstid blev udfyldt af denne krig, der lå som en møllesten om hans hals. Det var en langsom krig – tilfældige plyndringstogter, små slag, erobringer og tilbageerobringer af fæstninger. Holstenerne vandt frem, og til sidst var der kun én vigtig dansk bastion tilbage i Sønderjylland – staden Flensborg, beskyttet af det nyopførte Duborg slot højt oppe på Mariebjerget. Da byen lå affolket om morgenen Palmesøndag 1431 – alle var i kirke – besatte holstenske ryttere staden ved et kup. Borgen derimod holdt stand. Havnen blev lukket, og en bred spærregrav lagt omkring fæstningen. Provianten slap op, heste og hunde blev slået ned og spist – »det smagte dem som kyllingesteg.« Endelig i september fulgte overgivelsen.

I striden om Sønderjylland tabte Danmark klart til Holsten. Man måtte søge andre løsninger på problemerne.

Duborg slot i Flensborg afbildet
på et epitafiemaleri fra 1585
i Mariekirken i Flensborg

Mens Erik af Pommern i sin kongegerning sled sig op på den lange krig mod Holsten og tabte i slutopgøret med stormændene i de tre nordiske riger, forblev hans planer om at støtte og hjælpe købstæderne – navnlig Øresundsbyerne – lige livskraftige efter hans fald. Skønt hans slot Krogen siden er blevet tilsløret af Kronborgs sandstensmure, og skønt det kloster, han grundlagde for karmelitermunkene i Helsingør nedbrændte i 1450, så byggeriet måtte begynde forfra, bør man dog tilskrive ham æren af at være byens egentlige grundlægger og ophavsmand til stadens prægtigste monumenter.

Som flere andre klosterordener, der holdt til i byerne, var karmeliterne tiggermunke, og det siger en del om Helsingørs hurtige opblomstring og solide velstand, at brødrene i løbet af et halvt hundrede år fik skrabet midler sammen til et så storslået byggeri, selv om det selvfølgelig støttede, at de havde adelige velyndere også uden for byen.

Klosterbygningerne er de bedst bevarede i Norden. De hvælvede rum – delvis med betydelige rester af kalkmalerier og enkelte stensculpturer – giver en levende forestilling om munkenes velplejede omgivelser, og meget tyder på, at fromhedslivet, der hos karmeliterne navnlig gav sig udslag i litterære sysler, heller ikke blev forsømt. Poul Helgesen – den katolske kirkes sidste store talsmand og skribent – var karmelitermunk fra Helsingør.

Interiør fra karmeliterklosteret i Helsingør

Vore landsbykirker er romanske på få undtagelser nær. De fleste blev nødtørftigt ombygget i gotisk stil, da *det* var moderne; men vil man finde ægtefødte og fuldbårne eksempler på gotik, skal man ikke søge på landet. Så må man ind til købstæderne. Det skyldes ikke noget tilfælde. Det skyldes, at den ældre middelalders bondesamfund gradvis blev et bonde- og bysamfund. Navnlig i Valdemarstiden spirede en mængde nye søkøbstæder frem – alle der ender på -köping f. eks., og skønt det tog sin tid, før de voksede sig rigtig store, måtte de dog have deres kirker. Det blev rummelige kirker, for menigheden var stor, og det blev rige kirker, for købstæderne blev velstående på den handel og det håndværk, der efterhånden rømmede landdistrikterne og søgte ind til byerne.

Skt. Marie kirke i Haderslev – den nuværende domkirke – er et ypperligt eksempel på en gotisk købstadskirke. En oprindelig romansk kirke er helt forsvundet. Den nuværende blev påbegyndt o. 1250, og man byggede videre i århundreder. De høje slanke murpiller, der omrammer de smalle, spidsbuede vinduer og opløses i hvælvingernes system af ribber er – som al god gotisk arkitektur – en ingeniørmæssig bedrift. Der er nedfældet megen viden om statik – tryk og modtryk – i dette bygningsværk. Helt på højde med sine fjerne franske forbilleder nåede den danske murstensgotik aldrig – materialet forbød det. Men omegnens bønder kunne ikke være i tvivl om, at borgerskabet ragede et godt stykke op over dem.

Haderslev domkirke.

Interiør set mod øst

Under de stridigheder mellem Danmark og Norge, der i begyndelsen af 1300-tallet hærgede det nordlige Halland, kom fogeden Niels Jakobsen til forhandlinger med Erik Menveds mand Tule Ebbesen, »og da hr. Niels Jakobsen sad og talte med hr. Tule Ebbesen og hans broder hr. Agge Ravn og drak af Niels Ebbesens lejle, så sendte hr. Tule sine ledsagere bort ... Da de nu sad og talte med hr. Tule, kom de (nemlig Tules mænd) løbende, og hr. Tule og de andre fangede dem trods løfter om sikkerhed.« Således refereres episoden i den norske regerings klagebrev til den danske, og skønt man fatter alvoren, aner man næppe dybden i bemærkningen om, at de tre implicerede mænd drak af samme lejle. Men netop heri afsløres det utilgivelige i hr. Tules forræderi.

I ufredelige samfund som det danske i middelalderen var gæstevenskabet ukrænkeligt. Den, der under sit tag har budt en fremmed på et måltid, har tillige tilsagt ham beskyttelse, og gæsten tilkendegiver sit fredelige sindelag ved at modtage invitationen. På denne tanke byggede de middelalderlige gilder og lav deres eksistens. Bortset fra den elementære forlystelse, der ligger i at spise og drikke i fællesskab, var det fælles måltid og det fælles drikkelag også det kraftigste bånd, der kunne binde medlemmerne sammen i et ubrydeligt broderskab.

Skomagerlavet i Køge havde dette drikkehorn med fod – en lidt degenereret udgave af det oprindelige drikkehorn uden fod, som man ikke kunne lægge fra sig, før det var tømt til bunden.

Da Erik af Pommern nægtede at blive rigsrådernes »ja-herre«, valgte stormændene først den purunge Christoffer af Bayern til konge, og da han døde barnløs i 1448, fandt man en ny ung tysk fyrste, langt ude i slægt med danske konger, men ellers uden forbindelse med Danmark – den 22-årige grev Christian af Oldenburg, en høj, mandigt udseende ridder, og i øvrigt et ubeskrevet blad. Han begyndte sin regering som rigsrådets ja-herre.

Men Christian fik en lang regeringstid, og han udfoldede med årene en voldsom magtvilje. Hans sangvinske temperament blev til en vis grad opvejet af hustruen dronning Dorothea, der stod med begge ben på jorden og holdt hus med pengene, hvor han sløse.

Efter den danske kongekrone modtog han den norske, og i 1460 oplevede han den triumf, at den holstenske adel kårede ham som greve af Holsten og hertug af Slesvig. Herved kom både Slesvig og Holsten i snæver personalunion med Danmark, og det må siges at være den bedste løsning, man dengang kunne finde på de århundredlange opgør mellem Danmark og Holsten. Forholdet til Sverige var mindre lykkeligt. To gange blev han modtaget som konge. I oktober 1471 måtte han – såret og slået – forlade slagmarken ved Brunkeberg og det svenske rige, han aldrig skulle gense.

Christian I lod sig ikke slå ud af modgang. Det lykkeligste afsnit i hans liv blev den pilgrimsrejse, han tre år senere foretog til Rom. Fejret og feteret, ivrigt optaget af festlige modtagelser, ridderlig pragtudfoldelse og fromme handlinger – således oplevede Christian Tyskland og Italien, og takket være renæssancens medaillørkunst ejer vi endnu hans portræt. »Et smukt dyr,« sagde de pavelige hofmænd og tilføjede med en ufin hentydning til hans manglende sprogkunderskaber: »Skade at det ikke kan tale.«

Medalje fra kong Christian I's
rejse til Rom 1474

Hvad hanseaternes handel betød for omsætning og forbrug, kan vi kun skønne om, og hvilke varer de bragte og hentede får vi kun sjældent lejlighed til at dømme om af selvsyn, for næsten alt er spist op og brugt op; men i kirkerne finder man dog stadig monumenter over hanseaternes – navnlig lübeckernes – produktionsevne og handelstalent.

Det er de sengotiske udskårne og malede altertavler. De katolske kirker havde mange altre, så der var et bredt og købedygtigt marked for disse varer. De masseproduceredes faktisk i store værksteder, og hovedparten hæver sig ikke over en jævn håndværksmæssig kvalitet.

Man må dog undtage billedskæreren Bernt Notkes arbejder. Han formåede at drive sit værksted i Lübeck på en sådan måde, at produktionen hævder sig både i kvantitet og kvalitet. Hans værker blev eksporteret til hele Østersøområdet, og han var den, man gik til, når man ønskede det enestående. Han udførte Skt. Jørgen og dragen – Sten Stures mindesmærke over sejren på Brunkeberg – til Riddarholmskyrkan i Stockholm, og i 1479 opstillede han på bestilling af biskop Jens Iversen Lange den store højaltertavle i Århus domkirke med legemstore helgenfigurer og adskillige malerier.

At han ved samme lejlighed forsøgte at præsentere en regning, efter at han havde fået sin betaling, og at han derved blev årsag til en pinlig diplomatisk ordveksling mellem Danmark og Lübeck, siger intet om kunstneren Bernt Notke, men nok et og andet om forretningsmanden.

Udsnit af Bernt Notkes
højaltertavle i Århus domkirke.
Pave Clemens og
Anna selvtrædie

Året 1482 var et mærkeligt år. Da det begyndte, var Christian I død og nogen ny konge ikke endeligt valgt. Da det sluttede, var de danske rigsråder stadig optaget af forhandlinger med deres svenske og norske kolleger om et fælles valg. Der gaves mange gode grunde for denne forhaling af afgørelsen, som f. eks. at den svenske rigsforstander Sten Sture måtte holde sig borte fra et vigtigt møde, fordi han havde ondt i øjnene. Den politiske situation var spændt; faren for væbnede opgør lurede. På denne baggrund kan det forekomme lidt ubetydeligt, at det også var i 1482, den lübske bogtrykker Johann Snell kom til Odense og trykte to bøger. Den ene var et »breviarium« – dvs. en samling korte latinske tekster til kirkeligt brug. Den anden var et lille skrift om tyrkernes belejring af Rhodos i 1480.

Men med Johann Snells korte gæsteoptræden i Danmark holdt Johan Gutenbergs geniale opfindelse sit indtog her i landet, og var de første resultater end beskedne, var der dog gjort en begyndelse til demokratiseringen af det skrevne ord. Efter Snell fulgte Stefan Arndes, der trykte et »missale« – en håndbog til messelæsning – i Slesvig, og o. 1490 slog nederländeren Gotfred van Ghemen sig ned i København, hvor han oparbejdede den første danske forlagsvirksomhed ved at udgive ikke bare kirkelige bøger, men også romaner, lovsamlinger, opbyggelsesskrifter og andet på nationalsproget – den danske rimkrønike ikke at forglemme.

Quod in unum deum, patrem omni-
potentem, factorem celi et terre, visi-
bilia omnia et invisibilia. Et in unum do-
minum Iesum christum filium dei unigeni-
tum, et per patrem natum ante omnia secula, de-
um de deo, lumen de lumine, deum verum de
deo vero, genitum non factum, consubstanci-
atum patri per quem omnia facta sunt. Qui
propter nos homines et propter nostram salutem
descendit de celis. Et incarnatus est de spiritu
sancto et maria virgine et homo factus est. Qui
passus est pro nobis sub pontio pilato pas-
sus et sepultus est. Et resurrexit tertia die se-
cundum scripturas. Et ascendit in celum sedet ad
dexteram patris. Et iterum venturus est cum gloria
et cum visibus et mortuis. cuius regni non erit finis.
Et in spiritui sancto dei et in unitate qui re-

Glimmingehus i Skåne er et værk, der skylder to mænd sin oprindelse. Den ene er bygherren Jens Holgersen Ulfstand – en kampglad mand, en fremragende søkriger, der som øverstkommanderende førte den danske flåde under kong Hans' opgør med hansestæderne.

Den anden er bygmesteren Adam van Düren – en westfaler, der i 1490'erne var virksom i Linköping, hvor han byggede koret på domkirken færdigt. Herfra rejste han til Skåne for at opføre Glimmingehus.

Det skulle være bolig for en herremand; men der blev intet sted slået af på kravene til et stærkt forsvar – tværtimod. Tykke mure, små bitte åbninger i de nedre stokværk, skytteloft med frit skud ud over det flade land – det var mindre indviklet. Men nærforsvaret var heller ikke forsømt. Nåede en fjende endelig hen til den lave indgangsdør, ville han blive beskudt oppefra, og trængte han ind i trapperummet, befandt han sig i en udpekuleret dødsfælde – udsat for beskydning gennem sindrigt anbragte skydeskår, uden nogen chance for at møde sin modstander ansigt til ansigt.

Og dog har dette barske fæstningsværk sine lyse og venlige træk – især de skulpturer, som Adam van Düren, der også var billedhugger, indmurede flere steder på borgen. Over døren paraderer Jens Holgersen Ulfstand og hans to hustruer med deres adelige våben. Inskriptionen siger: »I det Herrens år 1499 anden St. Valborg dag da lagde jeg Jens Holgersen den første sten i grundvolden i dette hus.«

Glimmingehus i Skåne
set fra sydvest.
Opført 1499

Der er kun bevaret meget få borgerlige huse fra middelalderen, og de er alle statelige stenbygninger. De har overlevet, fordi de er solide – langt mere solide end det store flertal af bindingsværkshuse.

Et af de mest interessante komplekser er borgmester Mogens Thuesens »nye stenhus« i Næstved – en længe, der trods sine beskedne dimensioner rummede ikke mindre end syv boder. Det var boliger og værksteder, der kunne udlejes til håndværkere og småhandlende. Boderne ligger centralt i byen lige over for Skt. Peders kirke.

I 1484 skænkede Mogens Thuesen boderne til kirken, som herefter skulle oppebære indtægterne af huslejen. Det skete, for at præsterne ved Skt. Peder skulle synge messer for giverens sjæl, og skal man tro munkene i Skt. Peders kloster, var det også strengt nødvendigt, for ved borgmesterens død i 1493 fik han en voldsom salut med på vejen: »Samme år ... døde en vis borgmester Mogens Thuesen en ynkelig død af fylderi og uden sakramente og opgav ånden under et brækningsanfald. Han var en lang tid fjende af dette kloster.«

Om Mogens Thuesens bortgang virkelig var så forfærdelig er imidlertid tvivlsomt. Det kan også være ønsketænkning fra munkenes side, for de hadede ham simpelthen. Sandheden er, at Mogens Thuesen gik ind for borgerskabets interesser, hvad der bragte ham i strid med stadens herre – klosteret derude i skoven. Hovedparten af Danmarks byer lød direkte under kongen og nød godt af hans velvillige indstilling til deres ønsker; men enkelte – som Næstved – lød endnu under kirkelige stiftelser med en dybt konservativ opfattelse. De slog sig i tøjret, og i længden var det ikke muligt at holde på en købstad, som var det bare en landsby. I striden mellem det gamle kloster og den foretagsomme borgmester med udlejningsvirksomheden finder man tillige modsætningen mellem middelalderens uindskrænkede godsejervælde og en ny tids kapitalistiske samfundsform.

Sengotiske stenhuse med handelsboder i Næstved. Opført ca. 1450

Svensk bondsoldat (til venstre)
og landsknægt

Kalmarunionen var skabt af et nordisk skæbnefællesskab i en fælles krig mod fælles fjender. Den sluttede i et indbyrdes opgør mellem de to stærkeste parter – Danmark og Sverige.

Unionen vaklede i 1430-erne, da den svenske almue rejste sig til oprør mod Erik af Pommerns kostbare og tyngende krigspolitik. Den blev reddet, fordi Erik overlod afgørelserne til de tre rigers stormænd. De genskabte unionen som en tre-delt adelsrepublik, og de satte den unge, forholdsvis ubetydelige Christoffer af Bayern i spidsen. Hans tidlige død førte til en ny og meget langvarig krise; men afgørende var dog, at både Christian I og hans søn Hans under deres bestræbelser på at hele skaden kom i stadig mere alvorlig konflikt med kredse inden for den svenske højadel. Hver gang man fornyede unionen, gik vejen gennem en krig.

Stridigheder i Sverige åbnede Hans adgangen til den svenske trone i 1497. Nederlaget i Ditmarsken tre år senere rystede hans anseelse og muliggjorde et nyt svensk oprør. Resten af sin regeringstid brugte han på krige og frugtesløse forhandlinger.

Fra disse opgør findes der en øjenvidneskildring – nogle skitser udført af den tyske soldat Paul Dolnstein, der var i dansk tjeneste. Med et skarpt blik både for typer og situationer afbil-

der han sine kammerater – de tyske landsknægte, klædt efter sidste mode, udrustet med lanser og sværd – i kamp mod svenske bønder. *Deres* påklædning og udrustning var mere provin- siel, og deres kampkraft stod ikke mål med soldaternes; men de var mange, og de var seje, og de sloges for at værne deres hjem og deres rettigheder.

Kamp mellem landsknægte (til venstre) og svenske bønder under det danske krigstogt til Sverige 1502

Kong Hans og dronning Christine var et umage kongepar, omend de hver for sig repræsenterede noget tidstypisk.

Han var en tilsyneladende robust mand med en enkel sans for enkle glæder. Den fyrstelige pragtudfoldelse var beskedent. Til gengæld havde han orden i sine pengesager og forstod at bruge sine rige midler og gode personlige forbindelser på en måde, der hele hans regeringstid igennem styrkede hans politiske stilling. Man kan ikke frigøre sig fra et indtryk af dreven bondsnuhed og en fornemmelse af lurende brutalitet, og der er spor af en forrykt mistænksomhed, som periodevis slog ud i magtmisbrug.

Christine kunne ikke imødekomme sin husbonds drastiske, kvindeforbrugende livsudfoldelse. Hun bekendte sig med et helt og rent hjerte til de senmiddelalderlige fromhedsideal, bøjede sig i dyb skyldfølelse mod de fattige og ilde stedte. Hun fandt i den odenseanske præst hr. Mikael en digter, der kunne tolke hendes religiøse længsel, og hun mødte hos billedskæreren, mæleren og stenhuggeren Claus Berg en åndsbeslægtet, der formede sin lidenskab i skulpturer. Men hun var ikke nogen svag kvinde. Til billedet af hende hører de måneder, hun gennemlevede på det belejrede Stockholm slot, hvor hun græd af længsel efter at kunne bede sine bønner i den kirke, hun var afskåret fra, og opdannede mandskabet til udholdenhed, medens ligene hobede sig op i slottets kamre. Der var jern i den blide, pligttopfyldende Christine.

Det var også hende, der tog hånd om sit og kongens eftermæle. Til et gravkor i den nu nedrevne franciskanerkirke i Odense lod hun Claus Berg udføre et alter og et epitafium. Her står hun med sin husbond og deres tidligt afdøde søn Frans – opkaldt efter ydmyghedens og selvudslettelsens mand Frans af Assisi. Overført til domkirken bevarer stenen mindet om hende og kongen og Claus Berg.

Kong Hans' gravsten i Odense
domkirke. Udført af Claus Berg
i tiden umiddelbart efter
kongens død 1513

Få danske konger er mødt til deres gerning så vel rustede som Christian II – begavet, fordomsfri, politisk trænet gennem års regentskab i Norge. Han blev mødt af mistro inden for visse kredse af adelen; men han forstod at knytte f.eks. den danske adels førstemand Mogens Gøje til sig, samtidigt med at han omgav sig med en kreds af borgerlige rådgivere – deriblandt den hollandske købmandsenke Sigbrit Willums. Hans ti år lange regeringstid var et forsøg på at gennemføre en revolution af det danske samfund fra oven. Hans drøm var at bygge en tidssvarende fyrstestat, hvor lovene opmuntrede erhvervslivet, hvor nyvunden rigdom tjente indbyggerne og regeringen til gavn og hæder, og hvor rigets stænder stod i et åbent og direkte forhold til kongen. Man har betragtet ham som en forløber for demokratiet. Det var han ikke. Dertil satte han sin egen magtfuldkommenhed alt for højt.

Christian II's udgangsstilling var strålende. Ved sit ægteskab med Elisabeth – kejser Karl V's søster – var han besvogret med Europas mægtigste fyrstehus, og hans første regeringsår blev fremgangsrige. Et par kortvarige, vel ledede krige mod Sverige bragte den svenske krone inden for rækkevidde, og i 1520 bøjede alle sig for ham. Men da kroningsfesten i Stockholm sluttede med massehenrettelser af svenske stormænd, afslørede Christian en katastrofal mangel på omdømme. Efterretningen om blodbadet blev en løftestang for nye svenske oprør, og kun tre år senere blev han drevet i landflygtighed af en enig dansk adel. Men i landflygtigheden drømte han nye drømme. Et træsnit udsendt o.1530 gjorde propaganda for hans sag. Snart efter kunne han føre en hær til Norge, men kun for at bukke under i ubeslutsomhed og søge forhandlinger med den danske regering, der lod ham fængsle på Sønderborg slot.

Christern In Denmarck / König In Schwedē vnd Norweden

Farvelagt træsnit med fremstilling af Christian II til hest, omgivet af nogle af sine trofaste mænd

Omkring år 1500 syntes den katolske kirke at stå så stærkt i Danmark som nogensinde. Det religiøse liv var behersket både af en indre fordybelse og en ydre begejstring for kirkelig pomp og pragt. Men allerede i Christian II's tid mærkes der en afmattelse, og den verdslige adel begyndte – sammen med kongen – at indtage en mere og mere kølig holdning til bisperne. Efter Frederik I's tronbestigelse i 1523 begyndte reformkravene for alvor, og snart skyllede den lutheranske forkyndelse ind over Danmark. Den alderstegne kong Frederik, der var blevet kaldet til tronen af oprørere inden for den jyske adel og ansås for at være en konservativ mand, opmuntrede åbenlyst den nye bevægelse.

Fra denne bevægede periode stammer de sidste minder om den danske katolske kirke, og de hører absolut ikke til de ringeste. Billedskæreren Hans Brüggemann udførte et storslået alter til klosterkirken i Bordesholm – nu i Slesvig – og en Skt. Jørgen med dragen til kirken i Husum. Brüggemann holdt hus med sine virkemidler; han undlod at bemale skulpturerne og nøjedes helst med det nøgne træ. Man har sagt, at han arbejdede geometrisk med sine figurer. Men han var også en meget præcis kunstner med sans for den nøjagtige detalje. Det fremgår tydeligt af Skt. Jørgens-figuren, der er iklædt en pladerustning, som ingen våbensmed kunne have gjort bedre. Således så de ud – de danske herremænd, der i hine år sad som »høgen i egetop«.

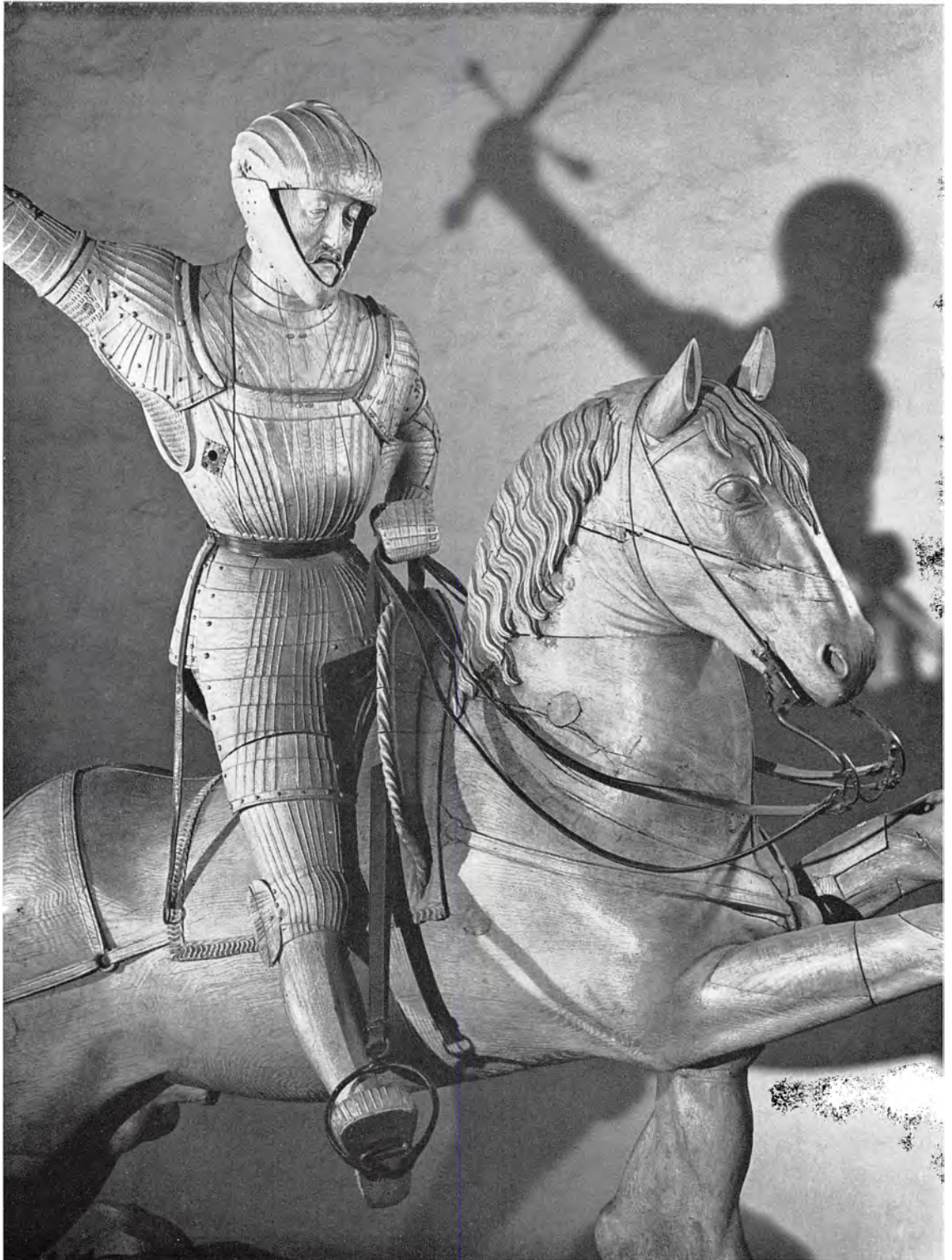
Men ser man nærmere efter, opdager man, at den ridderlige helgen i denne udgave er forvandlet til en træt, ældre herre med poser under øjnene, der med opbydelsen af sine sidste kræfter udkæmper sin store strid med uhyret. Denne Skt. Jørgen er en katolsk helt, der er ved at give op.

Skt. Jørgen og Dragen.

Træskulptur af

Hans Brüggemann.

Detalje

Billedfortegnelse

Forkortelser: NM : Nationalmuseet. *Fr.borg* : Frederiksborgmuseet. *RA* : Rigsarkivet. *KB* : Det kgl. Bibliotek. *L.L.* : Lennart Larsen.

- 7 Parti fra Kalø Vig. P.V.Glob fot.
- 8 Skafttungepil af flint. Nr. Lyngby type. NM. L.L. fot.
- 9 Slagvåben, lyster og harpun af rensdyrtak. NM.
a. Slagvåben. Nr. Lyngby, Vendsyssel. *b.* Lyster. Tønnesvig ved Fønsskov, Fyen. *c.* Harpun. Skaftelev mose, Sjælland. L.L. fot.
- 10 Svømmefugl og to bjørne af rav. NM. *a.* Svømmefugl. Engesvang, Jylland. *b.* Bjørne. Resen, Jylland. L.L. fot.
- 11 Ornamenteret elsdyrhoved af rav. NM. Egemark, Sjælland. L.L. fot.
- 13 Fyrretræsbevoksning. Asnæs. P.V.Glob fot.
- 14 Hjortetakøkse med indskåret mandsfigur. NM. Jordløse mose, Sjælland. L.L. fot.
- 15 Urokseknogle med fem indskårne menneskefigurer. NM. Ryemarksgård, Sjælland. L.L. fot.
- 17 Snoegen i Jægerspris Nordskov. P.V.Glob fot.
- 18 To fiskekroge (Søndersø, Fyen, og Dragør) og to kamme af ben. (Mejlgård, Djursland). NM. L.L. fot.
- 19 Spidsbundet lerkrukke og hjortetakøkse. NM. Brand sø og Kolding Fjord. L.L. fot.
- 20 Runddysse, kaldet »Posekjær Stenhus«, ved Knebel på Mols. P.V.Glob fot.
- 21 Svannæsdysen på Røsnæs, Sjælland. P.V.Glob fot.
- 22 Stenalderlandsbyen Barkjær på Djursland. Fyldskifter visende de enkelte boliger i den sydlige husrække. P.V.Glob fot.
- 23 Stenalderlandsbyen Barkjær på Djursland under udgravning. Luftfoto af Hans Stiesdal.
- 25 Tre lerflasker. NM. *a.* Kraveflaske. Hoptrup, Sønderjylland. *b.* Øskenflaske. Tovstrup, Jylland. *c.* Øskenkrukke. Jordløse, Sjælland. L.L. fot.
- 26 Stridsøkse af bjergart. NM. L.L. fot.
- 27 Tyndnakket flintøkse med sit oprindelige skaft. NM. Detalje. NM. fot.
- 29 »Jættestuen »Rævehøj« ved Dalby, Sjælland. P.V.Glob fot.
- 30 Ornamenteret lerkar. NM. Hagebrogård, Jylland. NM fot.
- 31 Ornamenteret lerkar. NM. Skarpsalling, Jylland. NM fot.
- 33 Ornamenterede lerkrukker, »Ansigtsskar«. NM. Svinø og Møllehøj ved Kyndeløse, Sjælland. L.L. fot.
- 34 Udsnit af en trepaneret hjerneskal med spor af lægens kniv. NM. NM fot.
- 35 Kranium med cirkelrund trepanering. NM. Næs på Falster. NM fot.
- 37 Mandsgrav (foroven) og kvindegrav fra stridsøksefolkets gravhøje, afdækket henholdsvis ved Hustrup og Torupgårde, Jylland. NM fot.
- 38 Økseformede amuletter af rav. NM. L.L. fot.
- 39 Jættestuefolkets og stridsøksefolkets våben. To stridsøkser, NM. Lyngby, Randers amt, og Bylderup, Tønder amt. L.L. fot.
- 40 Ornamenteret lerskive. Hjemlig efterligning af irlandske guldsiver. NM. Bognæsgård, Sjælland. NM fot.
- 41 Guldhalskrave. NM. Skovhøjrup, Fyen. NM fot.
- 42 Fire flintpilespidser med modhager. NM. L.L. fot.
- 43 Fint tilhuggede våben af flint samt bronzedolk. NM. *a.* Dolk. Ukendt findested. *b.* Dolk med fæste. Hindsgavl, Fyen. *c.* Bronzedolk med fæste. Guldbjerg, Fyen. L.L. fot.
- 45 Flintmine fra oldtiden ved Sennels i Thy. P.V.Glob fot.
- 46 Bronzealderhøje nord for Kilen ved Struer. P.V.Glob fot.
- 47 Egtvedkisten åben – med den gravsatte unge piges lyse hår, trøje, bælte og bælteplade samt snoreskørt liggende på et koskind. NM fot.
- 48 Muldbjergmandens hue, kofte og kappe. NM. Muldbjerg, Vestjylland. NM fot.
- 49 Egtvedpigens trøje, bælte og snoreskørt. NM. Egtved, Jylland. NM fot.
- 50 Åben egekiste med velbevaret mandsdragt. Trindhøj, Jylland. NM fot.
- 51 Genstande fra bronzealderen. NM. *a.* Svært skaft

- til celt. Borremose, Jylland. *b.* Skaft til pålstav. Guldhøj, V. Vamdrup sogn, Jylland. *c.* Bronzesværd. *d.* Guldarmring. *e.* Tre smykkeplader af bronze. *f.* Pålstav af bronze. Nyker sogn, Bornholm. L.L. fot.
- 52 Bronzedolk fra Bustrup, Viborg amt, og -bøjlenål med ukendt findested. NM. L.L. fot.
- 53 Ornamenteret bælteplade af bronze. NM. Langstrup, Nordsjælland. L.L. fot.
- 54 Mand og kvinde i naturalistisk fremstilling. Helleristning, Bohuslen. P.V. Glob fot.
- 55 Helleristningssten med skåltegn, kors og stiliseret menneskepar. NM. Debel på Fur. NM fot.
- 56 Soltegn og skibe. Helleristning, Madsebakke, Bornholm. P.V. Glob fot.
- 57 Solvognen fra Trundholm mose, Sjælland. NM. NM fot.
- 58 Urnegrav i bronzealderhøj. Spidshøj ved Lunderskov, Jylland. NM fot.
- 59 Brandgrav med bronzesværd og menneskeknogler. Smerup, Thyholm. Chr. Blinkenberg fot.
- 60 Ragekniv af bronze med indridsede billeder af skib, sole og fugl. NM. Hvirring sogn, Jylland. NM fot.
- 61 Skibsbilleder og fodspor. Helleristninger, Storløkkebakken, Bornholm. NM fot.
- 62 Lurblæsere og skib. Helleristning, Bohuslen. P.V. Glob fot.
- 63 Bronzelurpar, Brudevælde, Nordsjælland. NM. NM fot.
- 64 Økse bærende tvillingguder med bronzehjælme. Tegning af fund fra Grevensvænge (Sjælland), udført af Marcus Schnabel 1779.
- 65 Den ene af to bronzehjælme, Brønsmose ved Viksø, Nordsjælland. NM. L.L. fot.
- 67 Bronzestatuetten af stående kvinde. NM. Viksø, Nordsjælland. L.L. fot.
- 69 Offerbrønd med kvindesmykker og dyrekogler. Budsene, Møn. Genopstillet i NM. NM fot.
- 70 Arden fra Døstrup mose ved Hobro. NM. NM fot.
- 71 Pløjescene med ard som den fra Døstrup ført af en mand og forspændt to okser. Helleristning, Bohuslen. P.V. Glob fot.
- 72 Hovedet af »Tollund-manden«. Silkeborg Museum. NM fot.
- 74 Målestok, fundet i voldgraven ved Borremoses tilflugsborg. NM. NM fot.
- 75 Borremoses tilflugsborg med hustomter fra jernalderen. Luftfoto af Hans Stiesdal.
- 76 Udgravningsplan af en hustomt ved Ginderup, Jylland. Afdækket 1928. Efter H. Kjær. (Danmarks Oldtid, III, s. 116).
- 77 Jernalderlandsby, genopført som rekonstruktion i det arkæologisk-historiske forsøgscenter i Lejre. P. V. Glob fot.
- 78 Sølvkedlen fra Gundestrup, Jylland. NM. NM fot.
- 79 Gundestrupkedlens runde bundplade. Ny afformning med indføjede tyrehorn. L.L. fot.
- 81 Afdækket grav med skeletdele af en jernalderbonde samt af hans opdækning af lerkar med føde og forskærerkniv på steg. Lisbjerg, Jylland. NM fot.
- 82 Sølvbæger fra høvdingegrav (Philoktetebægeret). Hoby, Lolland. NM. NM fot.
- 83 Afdækket grav med skelet (hoved og overkrop) af en fornem kvinde med en vin-si samt smykker af guld og sølv. Juellinge, Lolland. NM fot.
- 85 Fodbæger af sølv fra Himlingøje gravpladsen, Sjælland, og glasbæger med malede figurer fra Nordrupgravpladsen, Sjælland. NM. NM fot.
- 86 Aflangt træskjold med bule over håndgreb. NM. Hjortspringkobbelen på Als. NM fot.
- 87 Afdækket offerfund med skeletdele af hest samt våben. Illerup mose, Jylland. Harald Andersen fot.
- 88 Guldbrakteat med mandsbillede og runeindskrift. NM. Skodborg, Sønderjylland. L.L. fot.
- 89 Træfigur af mandlig gud. NM. Rude Eskildstrup, Sjælland. L.L. fot.
- 90 Gudebilleder mellem stjerner og himmeltegn på det i 1734 ved Gallehus, Sønderjylland, fundne guldhorn. Efter J.R. Paulli's tegning fra 1734.
- 91 Afbildninger af guldhornene fra Gallehus. Malet på træ. Tidligere i Møgeltønder kirke, nu på Schackenborg. Foroven det i 1639 fundne horn. Malet efter træsnit i Ole Worms »Monumenta Danica« fra 1643 på bestilling af Andreas Romdorp, der var ærkedegn i Ribe fra 1640 til 1649,

- og som skænkede billedet til kirken i Møgeltønder. Forneden det i 1734 fundne horn med runeskrift. Malet efter et i 1734 eller 1735 af R. Frost udført kobberstik, som i januar 1736 blev udgivet af P.L.E. Gutacker i Altona. L.L. fot.
- 92 Afbildning af vikingeflåde, indridset i træ. Fundet ved udgravning på tomt af Tyskebryggen i Bergen, Norge.
- 93 Ladbyskibet ved Kertinge Nor, Fyen, under udgravning. Set fra sydvest (forstavnen). NM fot.
- 94 Rekonstruktionsplan af monumenterne i Jelling. Ved P.V. Glob.
- 95 Luftfoto af Jellinghøjene med nærmeste omgivelser. Hans Stiesdal fot.
- 96 Detalje med Kristusbilledet på den store Jellingsten. P.V. Glob fot.
- 97 Dronning Thyres (den lille) og kong Gorms (den store) runestene i Jelling. P.V. Glob fot.
- 98 Brudstykke af sølvblik med ornamenteret maske af viking. NM. Fundet i en høvdingegrav ved Mammen, Jylland. L.L. fot.
- 99 Ornamenteret sølvindlagt stridsøkse fra vikingetid. NM. Som foregående nr. NM fot.
- 100 Plan af Danevirkes voldsystem.
- 101 Parti af Danevirkes vold og grav. P.V. Glob fot.
- 102 Grundplan af ringvoldanlægget ved Trelleborg, Sjælland. Med indtegnede huse.
- 103 Ringvoldanlægget ved Trelleborg set fra luften. Hans Stiesdal fot.
- 104 Støbeform til kors og en Thorshammer. NM. Trendgården i Vesthimmerland, Jylland.
- 105 Ornamenteret, forgyldt sølvbæger, muligvis rejsekalk. NM. Fundet i den store Jellinghøj.
- 109 Halvkredsvolden ved Hedeby set fra luften. Foto i Schlesw.-Holst. Landesmuseum på Gottorp. Copyright: »Ausgrabung Haithabu«.
- 111 Hørningplanken. NM. Foroven ydersiden med udskåret dyreslyng, forneden indersiden med rester af malet planteranke. NM fot.
- 112 Sprogø i Storebælt. Foto: Geodætisk Institut.
- 113 Runesten ved Fjenneslev kirke. L.L. fot.
- 114 Mønter fra 1000-årene. *a.* Magnus den Gode; *b.* Edward Bekenderen; *c.* Svend Estridsen. L.L. fot.
- 115 Middelalderligt møntfund fra Grenå. NM. L.L. fot.
- 117 Dalby kirkes forhal. L.L. fot.
- 119 Parti af stenalterbord fra Rødding i Salling. NM. L.L. fot.
- 121 Lund domkirkes korparti set fra sydvest. Foto: Lunds Universitets Historiske Museum.
- 122 Parti af indermuren i Bastruptårnet, Nordsjælland. NM fot.
- 123 Tårnruinen ved Bastrup set fra luften. Hans Stiesdal fot.
- 125 Miniatur med fremstilling af abbed og munke. Fra »Næstved-kalendariet« i KB. Foto: KB.
- 126 Slesvigs Skt. Knudsgildes segl. Efter Grandjean: Danske Gilders Segl fra Middelalderen, 1948, fig.1.
- 127 Ruiner af Knud Lavards kapel ved Haraldsted, Sjælland. L.L. fot.
- 129 Skt. Ols kirke på Bornholm. Gornitzka (Allinge) fot.
- 131 Parti af Vitskøl klosterruin, Jylland. Niels Elswing fot.
- 132 Kvaderstenskirken i Hee ved Ringkøbing. Niels Elswing fot.
- 133 Kampestensrelief i Øster Starup kirke, Jylland, med fremstilling af Skt. Mikael's kamp med dragen. NM fot.
- 135 Tveje Merløse kirke, Sjælland, set fra nordvest. L.L. fot.
- 137 Parti af Danevirkes Valdemarsmur. Niels Elswing fot.
- 139 Kridtstensrelief med herremand og præst. NM. Hidrørende fra Sønner Kirkeby kirke, Falster. L.L. fot.
- 141 Sorø kirke set fra nordøst. Niels Elswing fot.
- 143 Detalje af krucifiks fra Tirstrup kirke på Djursland. NM. NM fot.
- 144 Borgbanken og kirken i Skanør, Skåne. L.L. fot.
- 145 Sildetønder og tøndelåg med bomærker. Falsterbo Museum, Skåne. L.L. fot.
- 147 Parti af Hammershus borgruin på Bornholm. Jesper Høm fot.
- 148 Kalkmaleri med fremstilling af dronning Agnes

- på tronen og scener af Erik Plovpennings drab på Slien. Ringsted Skt. Bendts kirkes korshvælving. NM fot.
- 149 Kalkmaleri med fremstilling af Erik Plovpenning med to hofmænd. Som foregående nr.
- 151 Skakbrikker skåret af hvalrostand. NM. L.L. fot.
- 153 Den sydlige del af Nyborg slot set fra øst. L.L. fot.
- 155 Riberhus slotsbanke og en del af Ribe by med domkirken set fra luften. Hans Stiesdal fot.
- 156 Billede af en kogge, indridset i muren i Skt. Jørgensbjerg kirke ved Roskilde. NM fot.
- 157 Kalkmaleri af kogge i Højby kirke, Sjælland. NM fot.
- 159 Kalø borgruin set fra luften. Hans Stiesdal fot.
- 161 Christoffer II's gravmæle i Sorø kirke. L.L. fot.
- 163 Dokumenter fra opløsningstiden 1330-40. Foroven: Dokument fra 16. januar 1332 vedrørende Christoffer II's pantsættelser af Fyen og Jylland. Grev Gerhards segl til højre. Forneden: Dokument fra 15. september 1330, hvorved grev Johan som Skånes og Sjællands »høvedsmand« giver visse rettigheder til et kloster i Roskilde. RA fot.
- 165 Gåsetårnet og en del af ringmuren i Vordingborg slotsruin. L.L. fot.
- 166 Jernhandske fra en rustningsklædt kriger i Visby. Foto: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.
- 167 Massegrav fra »kors-engen« uden for Visby med skeletter af de i 1361 faldne bønder. Foto som foregående.
- 169 Gurre borgruin set fra luften. Hans Stiesdal fot.
- 170 Vedelspangbøssen fra ca. 1400. Tøjhusmuseet. Fundet i voldstedet Vedelspang i Sydslesvig. Tøjhusmuseet fot.
- 171 Skæftet bagladekanon fra ca. 1400, fundet i et skibsvrag ved Anholt. NM. L.L. fot.
- 173 Maribo domkirke. Interiør set mod øst. NM fot.
- 175 Herregården Gjorslev på Stevns set fra sydvest. L.L. fot.
- 177 Kampscene (Makkabæerslaget). Udsåret relief på kannikestol i Roskilde domkirke. L.L. fot.
- 178 Frøs herreds segl med fremstilling af en hjulplov. Foto efter gipsaftryk i RA. L.L. fot.
- 179 Kalkmaleri i Gjerrild kirke, Djursland, med fremstilling af pløjning med hjulplov. NM fot.
- 181 Parti af hær- og oksevejen nord for Sorbro i Sydslesvig. Niels Elswing fot.
- 183 Duborg slot og et parti af Flensborg. Udsnit af et i 1591 udført maleri på Georg Beyers epitafium i Mariekirken, Flensborg. Foto: Städtisches Museum, Flensborg.
- 185 Karmeliterklostret i Helsingør. Interiør. L.L. fot.
- 187 Haderslev domkirke (Skt. Marie). Interiør set mod øst. L.L. fot.
- 189 Drikkehorn fra Køge skomagerlav. NM. L.L. fot.
- 191 Christian I-medalje, udført af Bartolomeo Melioli i Mantua under kongens rejse til Italien 1474. Forsiden med kongens profilportræt, bagsiden med indtogsbillede. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling. L.L. fot.
- 193 Udsnit af Bernt Notkes højaltertavle i Århus domkirke med fremstillinger af pave Clemens og Anna selvtrædie. L.L. fot.
- 195 De første trykte bøger i Danmark. KB. L.L. fot.
- 197 Glimmingehus i Skåne set fra sydvest. L.L. fot.
- 199 Sengotiske stenhuse med handelsboder i Næstved. Efter restaurering og rekonstruktion 1967. L.L. fot.
- 200 Svensk bondesoldat og tysk landsknægt. Samtidig tegning af Paul Dolnstein. Foto: Staatsarchiv Weimar, Tyskland.
- 201 Kamp mellem landsknægte og svenske bønder under det danske krigstogt til Sverige 1502. Tegning som foregående.
- 203 Kong Hans' gravsten i Odense domkirke (Skt. Knud). Udført af Claus Berg. Foto efter afstøbning på Fr.borg.
- 205 Farvelagt træsnit med fremstilling af kong Christian II til hest, omgivet af nogle af sine trofaste mænd. Udsendt som propagandablad i Tyskland ca. 1530. Signeret H.W. Fr.borg fot.
- 207 Udsnit af træskulptur, forestillende Skt. Jørgens kamp med dragen. Udført af Hans Brüggemann. NM. L.L. fot.

Register

Registret omfatter alle personer og steder, som er genstand for en beskrivelse. Personer med slægts-navn er opført under dette, hvorimod personer med sen-navne er opstillet under deres fornavn.

Abel, konge 148
Absalon, ærkebiskop 136, 140
Achilleus 82
Adalbert, ærkebiskop i Hamburg-Bremen 116
Adam af Bremen, krønikeskriver 112
Afghanistan 84
Afrodite, gudinde 66, 82
Agge Ravn 188
Aggersborg, ringborg 102
Agnes, dronning 148
Andernach 154
Anholt, skibskanon 170
Ansgar, missionær 154
Arndes, Stefan, bogtrykker 194
Arnold, biskop i Roskilde 124
Arnold af Lübeck, krønikeskriver 142
Asnæs 13
Asser, ærkebiskop 120
Asser Rig 134, 140
Astarte, gudinde 66

Barkjær, stenalderlandsby 22
Bastrupstårnet 122-23
Benedikt af Nursia 124
Berg, Claus, billedkunstner 202
Bjernede kirke 134
Bjerringhøj ved Mammen, høvdingegrav 98-99
Birgitta, svensk helgeninde 172
Birka 108

Blekinge 116
Bohuslen, helleristning 54, 62
Bornholm 60, 128
Borremose, tilflugtsborg 74, 76
Borum Eshøj, gravhøj 46
Brudevælde, lurer 62
Brunkeberg 190, 192
Brüggemann, Hans, billedskærer 206
Budsene, offerbrønd 68

Capua 82
Cheirisophos, græsk kunstner 82
Christian I, konge 190, 194, 200
Christian II, konge 204
Christine, dronning 202
Christoffer I, konge 146, 148
Christoffer II, konge 158, 160, 162, 164
Christoffer III af Bayern, konge 190, 200
Clausholm, herregård 110
Cæsar, romersk feltherre 86

Dalby kirke 116
Damascus 84
Danevirke 100
Danevirke, Valdemarsmuren 136
Dolnstein, Paul, tysk soldat 200
Dorothea, dronning 190
Drachenfels 154
Duborg slot 182
Düren, Adam van, bygmester og billedhugger 196
Døstrup mose, ard 70

Ebbe fra Bastrup 122-23
Edward Bekenderen, engelsk konge 114
Egemarke 10
Egino, biskop i Dalby og Lund 116
Egtvedpigen 47, 49
Elisabeth, dronning 204

Engesvang 10
Erik I Ejegod, konge 120
Erik II Emune, konge 130
Erik III Lam, konge 130
Erik IV Plovpenning, konge 148
Erik V Klipping, konge 152, 154
Erik VI Menved, konge 148, 158
Erik VII af Pommern, konge 170, 172, 176, 182, 184, 190, 200
Esbern Snare 140
Eskild, biskop i Roskilde 124
Eufemia, dronning 160

Fjenneslev kirke 134
Fjenneslev kirke, runesten 112
Frederik I, konge 206
Frøs herreds, segl 178
Fur, helleristning 54
Fyrkat, ringborg 102

Gallehus, guldhorn 90
Gerhard, greve af Rendsborg 162
Ghemmen, Gotfred van, bogtrykker 194
Ginderup, jernalderhus 76
Gjerrild kirke, kalkmaleri 178
Gjorslev, herregård 174
Glimmingehus, borg 196
Godfred, konge 100, 108
Gorm den Gamle, konge, 94-97, 104
Gozo, middelhavsø 32
Gram, borg 170
Grathe hede 130
Grenå, møntfund 114
Grevensvænge, tvillingguder 64
Gundestrupkedlen 78-79
Gurre slot 168
Gøje, Mogens, rigshofmester 204

Haderslev Skt. Marie kirke 186
Hagebrogård, lerkar 30
Hamburg 8

- Hammershus 146
 Hans, konge 200, 202
 Harald I Blåtand, konge 94-97, 104
 Harald III Hén, konge 114
 Harald Hårderåde, norsk konge 108, 114
 Haraldsted 126, 130
 Hedeby 108
 Hee kirke 132
 Hector 82
 Herakles 82
 Helsingør karmeliterkloster 184
 Henrik, biskop i Lund 116
 Himlingøje, bæger 84
 Hindsgavl, flintdolk 42
 Hjortspringkobbøl, båd 86
 Hoby, sølvbæger 82
 Holsten 8, 182, 184, 190
 Horder, stenhugger 133
 Horsens, borg 158
 Højby kirke, kalkmaleri 156
 Hørning kirke 110
 Håkon VI, norsk konge 168

 Illerup mose, hesteoffer 87
 Inge, Asser Rigs hustru 140
 Irland 40
 Istar, gudinde 66

 Jakob Erlandsen, ærkebiskop 146
 Jelling 94-97
 Jens Grand, ærkebiskop 146
 Johan, greve af Plön 162
 Jomfru Maria 148, 172
 Jordløse, hjortetakøks med mandsfigur 14
 Juellinge, jernaldergrav 82
 Jægerspris Nordskov 17

 Kalø slot 158
 Kalø Vig 6
 Kaupang 108

 Knebel, stendysse 20
 Knud, søn af Magnus Nielsen 130
 Knud VI, konge 136, 140
 Knud Lavard, hertug i Slesvig 126, 148
 Koelbjerg mose 14
 Kolindsund 22
 Konrad, præst 138
 Kreta 32
 Kristus 96, 104, 118, 142, 148
 Køge, skomagerlav 188

 Ladbyskibet 92
 Lange, Jens Iversen, biskop i Århus 192
 Langstrup, bælteplade 52
 Lejre, jernalderlandsby 77
 Limbek, Klaus, drost 158
 Linköping 196
 Lodehat, Peder Jensen, biskop i Roskilde 174, 176
 Lothar, tysk konge 126
 Lund domkirke 116, 120
 Lübeck 156
 Lægast, Holtes søn 90

 Madsebakke, helleristning 56, 60
 Magnus, søn af kong Niels 126
 Magnus den Gode, konge 114
 Malta 32
 Mammen, høvdingegrav 98
 Marcus Aurelius 84
 Margrethe, dronning 168, 172, 174, 176, 182
 Mariager 172
 Mariibo domkirke 172
 Markus Skeggjason, islandsk skjald 120
 Mecklenburg 172
 Mikael, præst 202
 Mogens Thuesen, borgmester i Næstved 198

 Monte Cassino 124
 Muldbjergmanden 44

 Niels, konge 122-23, 126
 Niels Ebbesen 162
 Niels Jakobsen 188
 Nonnebakken, ringborg 102
 Nordrup, bæger 84
 Notke, Bernt, billedkunstner 192
 Nyborg slot 152
 Nydam mose, både 86
 Næs, trepaneret kranium 34
 Næstved 198
 Næstved Skt. Peders kloster 124, 198
 Nørlund, herregård 174

 Odin, gud 88
 Odysseus 82
 Oksevejen 180
 Olskirke 128
 Oluf II, konge 168, 172

 Peberrenden 92
 Peder Bodilsen, sjællandsk stormand 124
 Pødebusk, Henning, drost 164, 168
 Poul Helgesen 184
 Priamos 82

 Ravnstrup 14
 Reric 100, 108
 Rhinlandet 84
 Ribe 154, 170
 Riine, Nikolaus van 170
 Ringerike 99
 Ringsted Skt. Bendts kirke 126, 148
 Roskilde domkirke 134
 Roskilde domkirke, korstole 176
 Rude Eskildstrup mose, gudefigur 88
 Ryemarksgård, knogle med menneskebilleder 14

- Rævehøj, jættestue 29
 Rødding, alterbord 118
 Røsnæs, stendysse 20
- Sankt Jørgen 192, 206
 Sankt Jørgensbjerg kirke, skibsbillede 156
 Sankt Peter 104, 124
 Sasserbro 112
 Sennels, flintmine 44
 Sigbrit Willums, købmandsenke 204
 Skanör 144-45
 Skarpskalling, lerkar 31
 Skjalm (Hvide) 126, 134, 140
 Skovbakken, flintmine 44
 Slesvig domkirke, dørøverligger 138
 Sliestorp 100, 108
 Snell, Johann, bogtrykker 194
 Sorø kloster 140, 160
 Sprogø 112, 136
 Stockholm, Riddarholmskyrkan 192
 Storløkkebakke, helleristning 61
 Sture, Sten, svensk rigsforstander 192
 Sune Ebbesen 134
- Svend, søn af Erik II Emune 130
 Svend I Tveskæg, konge 102, 114
 Svend II Estridsen, konge 108, 114, 116
 Svend Aggesen, historiker 136, 142
 Sønder Kirkeby kirke, kridtstensrelief 138
 Sønderborg slot 204
- Tacitus, romersk historiker 66
 Thyre (Danebod), dronning 94-97, 104, 136
 Tirstrup kirke, krucifiks 142
 Toke Skjalmsen 140
 Tollundmanden 73
 Tor, gud 88, 104
 Toste, herremand 138
 Trelleborg, ringborg 102
 Trendgård, støbeform 104
 Trindhøj, egekiste 50
 Trundholm mose, solbillede 56
 Tule Ebbesen 188
 Tveje Merløse kirke 134
 Tyr, gud 88
- Uffe, sagnhelt 136
 Ulfstand, Jens Holgersen, lensmand 196
- Ulstrup, borg 158
- Vadstena 172
 Valdemar I den Store, konge 130, 136, 140, 164
 Valdemar II Sejr, konge 146, 164
 Valdemar IV Atterdag, konge 158, 162, 164, 166, 168, 174
 Vedelspang, hagebøsse 170
 Viborg, Skt. Villehads kirke, fæstning 158
 Viksø, bronzehjelme 62, 64
 Visby 166
 Vitskøl kloster 130
 Vordingborg 164
- Wulfstan, angelsachsisk skipper 128
- Øland 166
 Øster Starup kirke, kampestensrelief 133
- Århus domkirke, altertavle 192
- Udarbejdet af Axel Bolvig*

DANMARK *historisk Billedbog*

BIND 1 *Tiden indtil 1523*

Se bagsiden af bogens omslag.

BIND 2 *1523-1750*

Forfattere: *Svend Ellehøj* og *Finn Askgaard*. – Den gamle kirkes undergang, adelsmænd med gyldne kæder, blomstring og fald under Christian IV, den lange vej mod genopbygningen. Enevælden og borgerskabet, store krige og bedre tider, Ludvig Holbergs København, grever, baroner og Jeppe på Bjerget. *Udkommer oktober 1969.*

BIND 3 *1750-1864*

Forfatter: *Johan Hvidtfeldt*. – Endnu bedre tider, storhandel, rigdom og landbrugsreformer. Ydmygelsens år, Danmark som stormagternes katebald, fattigdom og litterær guldalder, folkelige bevægelser, det sønderjyske spørgsmål, på udslettelsens rand. *Udkommer april 1970.*

BIND 4 *1864-1970*

Forfattere: *Kristian Hvidt* og *Ole Karup Pedersen*. Nationen, der dog fik lov til at overleve. De nye befolkningsklasser rykker frem, andelsbevægelse og industri, det neutrale Danmark, demokratiets gennembrud, genforeningen, kriseår og krigsår, velfærd og velstand, på vej mod atomtiden. *Udkommer oktober 1970.*

DANMARKS HISTORIE INDIL 1523

De tidligste bidrag til vor historie giver landet selv. De isskurede granitblokke i strandkanten, de forblæste fyrretræer, de vældige ege - det er altsammen levn af det ældste Danmark, jægerne og fangstfolkenes hjem. Men dertil kommer i stedse stigende mængde sporene efter mennesker. Jægerne skar dyrefigurer i rav for at få større jagtlykke; men vildtet svigtede dem alligevel, og bønderne fulgte efter. De byggede deres landsbyer og opførte jættestuer - boliger for evigheden. Bronzealderen blev en storhedstid i Danmark, og utallige genstande formet i det nye metal har overlevet til vor tid. Det blev jernalder - i mere end én forstand: en jernetid, hvor gavmilde høvdinge uddelte guld til deres hirdmænd og stolede på våbenmagt. En ny tro - en ny livsform kom med Kristendommen. Domkirker og landsbykirker rejstes. Nye stormandsklasser opstod - bisper, hertuger og herremænd. Borge og slotte, klostre og købstæder blev grundlagt og bygget. I kalkmalerierne afspejles bondens hverdag; omkring drikkehornet fra Køge samledes skomagerne til fest. De første kanoner tordnede mod de faste slotte; de første trykte bøger kom i handelen. Den nordiske union blev sprængt, og med Christian II - revolutionsmanden på kongetronen - indvarsledes nye store omvæltninger.